

शब्द रुची

४७
[१००१११]

एप्रिल २०२३
मूल्य १० रु.
पृष्ठे ६८

मराठी प्रकाशनविश्वाचे नवोन्मेष...

कार्यक्रम व प्रकाशन क्षणचित्रे

‘संभ्रमित काळाच्या नोंदी’ पुस्तकाचे प्रकाशन – सुदेश हिंगलासपूरकर, लेखक विजय चोरमारे, निखिल वागळे, कुमार केतकर, डॉ. लतिका भानुशाली आणि अरुण जोशी

विज्ञानगप्पा – बी.पी.ई. विद्यालयातील विद्यार्थिनीसह नंदिनी व सुधीर थत्ते

कॉर्पोरेट गप्पा – ज्ञानेश चांदेकर आणि रवींद्र बोरटकर

आरोग्याची कॅप्सुल – डॉ. तात्याराव लहाने व डॉ. सतीश नाईक

मुखपृष्ठ चित्रकारांशी गप्पा – दीपक घारे, सतीश भावसार आणि शिरीष घाटे

ग्रंथाली वाचक चळवळीचे मासिक

शब्द

रुची

एप्रिल २०२३, वर्ष नववे
अंक बारावा, मूल्य १० रु.

संपादक : सुदेश हिंगलासपूरकर
कार्यकारी संपादक : अरुण जोशी
अतिथी संपादक : राम जगताप
मुखपृष्ठ : सतीश भावसार

कार्यालयीन संपर्क

कॉम्प्युटर युनिट – योगिता मोरे, अनिरुद्ध गद्रे

shabdruchee@gmail.com

जाहिरात प्रसिद्धी – धनश्री धारप

granthaliad@gmail.com

वितरण – हरिप्रसाद जयस्वाल, सौमित्र शिंदे

वेबसाइट डिझाइन व डिजिटल एडिटिंग

सचिन पिळणकर, समीर कदम

केवळ वार्षिक वर्गणी स्वीकारली जाईल.

वार्षिक वर्गणी ४०० रुपये

डिमांड ड्राफ्ट, म.ऑ. 'ग्रंथाली' नावे

1000210529000005521032830@shdbi

GRANTHALI

पत्रव्यवहार/वर्गणी पाठवण्याचा पत्ता

ग्रंथाली, १०१, १/बी विंग, 'द नेस्ट', पिंपळेश्वर को-ऑप.

हौसिंग सोसायटी, टायकलवाडी, स्टार सिटी सिनेमासमोर,

मनोरमा नगरकर मार्ग, माहीम (प.), मुंबई ४०००१६

फोन : २४२१६०५०

granthali02@gmail.com

www.granthali.com

अंकासाठी लेख व प्रतिक्रिया खालील मेलवर पाठवावी.

shabdruchee@gmail.com

ऑफिस वेळ : दुपारी १ ते सायं. ७

संपर्क/फोन/पुस्तके खरेदी करण्यासाठी

अंकात प्रसिद्ध झालेली मते ज्या त्या व्यक्तीची. 'ग्रंथाली' चळवळीचे 'शब्द रुची' हे व्यासपीठासमान मासिक आहे. त्यात सर्व छटांच्या विचारांना स्थान आहे. मात्र त्याच्याशी 'ग्रंथाली' विश्वस्त संस्था व तिचे विश्वस्त सहमत आहेत असे नव्हे.

अनुक्रम

राम जगताप / ५

मराठी प्रकाशन व्यवसायातलं नवं झळाळतं चैतन्य

आशिष पाटकर / ७

चांगली पुस्तकं वाचकांसमोर आणणं,

ही प्रकाशकांची नैतिक जबाबदारी आहे!

अखिल मेहता / ११

आपल्याकडे पाश्चात्य देशांसारखं

वाचनसंस्कृतीला महत्त्व दिलं जात नाही!

रोहन चंपानेरकर / १५

पुस्तकांच्या किमती वाढल्या पाहिजेत,

त्याशिवाय हा व्यवसाय चालू शकणार नाही!

आशय कोठावळे / १९

मराठी ई-बुक्स एक-दोन टक्केच विकली जाताहेत...

अभिषेक जाखडे / २३

आणखी पाच वर्षांनी आम्ही नेमकं काय करतो, हे लोकांना

कळणार तरी आहे का?

वीणा गवाणकर / २७

तुझ्या आठवणी काढण्याची शिक्षा देऊन गेलास...

राजीव जोशी / २८

नाटकावर प्रेम करणाऱ्याएका खंड्या नाट्य-समीक्षकाची 'एक्झिट'

सतीश स. कुलकर्णी / २९

मित्र म्हणवून घेणारा गुरू

संजीवनी खेर / ३२

विद्रोही विचारांची लेखिका : अरुंधती रॉय

विनता कुलकर्णी / ३५

अमेरिकन वैद्यकीय क्षेत्रातील आद्यप्रवर्तक दोन महिला डॉक्टर

किरण येले / ३८

'बाईपणाचं वाण'

राजीव श्रीखंडे / ४१

इंडिपेंडंट पीपल - हालडोर लॅक्सनेस

शरद काळे / ४५

गोव्यातील पथदर्शी कचरास्रोत प्रक्रिया प्रकल्प

प्रकाश दुधलकर / ५१

सुभाष जिरगे

कार्यक्रम-प्रकाशनवृत्तांत / ५४

ग्रंथपाने / विवेक गोविलकर व चांगदेव काळे / ६९

संपादकीय...

जागतिक पुस्तक दिवस २३ एप्रिल रोजी आहे. त्याचं औचित्य साधून- खरं तर पूर्वीच दखल घ्यायला हवी होती- मराठी प्रकाशन व्यवसायातली नवी पिढी या क्षेत्राकडे कसं पाहते, ते आपल्या वडिलांच्या/आजोबांच्या प्रकाशन-विक्री व्यवसायात मनःपूर्वक येऊ पाहतात, याबद्दल जाणून घ्यावं असं वाटलं. यासाठी आम्ही रोहन, पद्मगंधा, मेहता, मनोविकास आणि मॅजेस्टिक या प्रकाशकांच्या आताच्या पिढीच्या चालकांशी प्रातिनिधिक संवाद साधायचा ठरवला. 'अक्षरनामा'चे संपादक, पत्रकार राम जगताप यांनी या विभागाच्या संपादनाची जबाबदारी स्वीकारून पाच उद्बोधक मुलाखती मिळवल्या. त्यावर त्यांचं विशेष संपादकीय आहे. साहित्य संमेलनाच्या आखणीत प्रकाशकांना विचारात घेतलं जात नाही, त्यांचा प्रतिनिधी असावा, अशी मागणी वर्धा संमेलनाच्या बोजवाऱ्यांनं ऐरणीवर आलीच आहे. मात्र या संमेलनात प्रकाशकांना व्यासपीठ उपलब्ध झालं. त्यापूर्वी प्रकाशक संमेलनाच्या व्यासपीठावर आले ते वेगळ्या भूमिकेत. या अंकातील पाच जणांच्या मुलाखतींतून मराठी ग्रंथव्यवहार व भविष्य याबाबत काही विचार केला जाईल, असं वाटतं.

'ग्रंथाली' याही बाबतीत व्यासपीठ झाली, याचं समाधान आहे. गेल्या तीन वर्षांत एकूणच जगण्याची समीकरणं बदलली आहेत. त्यात पुस्तक हा विषय अधिकच गौण होत असताना 'साहित्याच्या पारावर', 'ग्लोबल ग्रंथसफर', 'ग्लोकल लेखिका' अशा डिजिटल कार्यक्रमांतून 'ग्रंथाली'नं साहित्याचा 'पुन्हा एल्गार' केला. याचबरोबर, या माध्यमाचा 'विज्ञानधारा', 'विज्ञानगप्पा', 'कॉर्पोरेट गप्पा', 'ग्लोबल रेसिलिअन्स फॉर इंडियन युथ', 'आरोग्याची कॅम्पुल', 'जीवनोत्सव' अशा विविध ज्ञानवर्धक उपक्रमांसाठी उपयोग केला. granthali watch आणि granthali.pratibhangan या यूट्यूब चॅनेलवर पाहणाऱ्यांच्या हे उपक्रम स्तुत्य असल्याच्या प्रतिक्रिया येत असतात. त्यातून नव्या विचारांची नवी माणसं जोडली जात आहेत. हेच तर 'ग्रंथाली'च्या ४८ वर्षांच्या वाटचालीचं फलित आहे.

या अंकात प्रकाश दुधलकर यांचा अंतिम लेख प्रसिद्ध होत आहे. वर्षभर त्यांनी विविध क्षेत्रांतल्या छायाचित्रकारांची चांगली ओळख आपल्या करून दिली. त्यांचे मनःपूर्वक आभार. या अंकापासून संजीवनी खेर यांचं 'ग्लोकल लेखिका' हे सदर लेखिकांच्या अभिजात साहित्याची ओळख

करून देणार आहे. विनता कुलकर्णी परदेशस्थ व्यक्तींच्या सामाजिक-सांस्कृतिक क्षेत्रातील कामगिरीची दखल घेत आहेत.

चांगदेव काळे ग्रंथालीच्या पुस्तकांचं परीक्षण 'ग्रंथपान'मधून सातत्यानं करत आहेत. ते वाचकांसह त्या त्या लेखकालाही भावतंय, ते त्यांच्या विषयाच्या उत्कृष्ट मांडणीमुळे. या अंकात विवेक गोविलकर यांनी वसंत लिमये यांच्या 'टार्गेट असद शाह' या पुस्तकाबद्दल लिहिलं आहे. पुढच्या अंकापासून ग्रंथालीव्यतिरिक्त प्रकाशकांच्या एका पुस्तकाच्या परीक्षणाचं एक पान प्रल्हाद जाधव लिहिणार आहेत. तेच पुस्तकाची निवड करतील. यातून वेगवेगळ्या प्रकाशकांच्या पुस्तकांची दखल घेतली जाणार आहे.

चित्रकार-संपादक मनोज आचार्य यांचं जाणं अस्वस्थ करणारं आहे. पत्रकार वि.वि. करमरकर यांचं मराठी खेळाडूंना पाठिंबा देणं, विविध खेळांतील खेळाडूंना प्रोत्साहन देणं उल्लेखनीय होतं; तसंच त्यांचं क्रीडापरीक्षण वाचणं, त्यांचं समालोचन ऐकणं औत्सुक्याचं असायचं. त्यांच्या निधनानं त्या स्मृती जाग्या झाल्या. नाटकात काम केलं तरी कलावंतापेक्षा परखड नाट्यसमीक्षक म्हणून ज्यांची ओळख मुख्य होती ते कमलाकर नाडकर्णी यांचंही निधन नुकतंच झालं. या भिन्न क्षेत्रांतल्या तिघांनी आपला ठसा आपल्या मनावर सोडला. त्यांच्या आठवणी वीणा गवाणकर, सतीश कुलकर्णी आणि राजीव जोशी यांनी जागवल्या आहेत. मुंबई महानगरपालिकेचं आयुक्तपद, मुंबई पोर्ट ट्रस्टचं अध्यक्षपद भूषवलेले, सामाजिक-सांस्कृतिक क्षेत्रांत आदरयुक्त स्थान असलेले शरद काळे यांचं निधन दुःखद आहे. आपल्याला एक निरलस समाजव्रती हरपल्याचं जाणवत राहिल.

राजीव श्रीखंडे यांचं जागतिक क्लासिक पुस्तकांची ओळख करून देणारं, शरद काळे यांचं विज्ञानभान देणारं, तर किरण येले यांचं अप्रकाशित, नव्यानं उत्तम लिहिणाऱ्या साहित्यिकांना प्रोत्साहन देणारं, अशी नियमित सदरं अंकात आहेत.

या महिन्यात 'ग्रंथाली'ला मास्टर दीनानाथ मंगेशकर वाविलासिनी पुरस्कार दिला जाणार आहे. त्याचा आनंद आहेच, ही 'ग्रंथाली'च्या उमेदीनं चालू असलेल्या कामाला मिळालेली पावती आहे, असं आम्ही मानतो.

- अरुण जोशी

राम जगताप

मराठी प्रकाशन व्यवसायातलं नवं झळाळतं चैतन्य

२३ एप्रिल या 'जागतिक ग्रंथदिना'निमित्त ग्रंथालीच्या सुदेश हिंगलासपूरकर आणि अरुण जोशी यांनी मला 'शब्द रुची'च्या या अंकासाठी मराठीतील काही तरुण प्रकाशकांच्या प्रातिनिधिक मुलाखती घ्यायला सांगून त्यांचा मानस, विचार आणि ते या व्यवसायाकडे कसं पाहतात, हे जाणून घ्यायला सांगितलं, याबद्दल त्यांना मनःपूर्वक धन्यवाद!

'मनोविकास प्रकाशन'चे आशिष पाटकर, 'रोहन प्रकाशन'चे रोहन चंपानेरकर, 'मॅजस्टिक बुक पब्लिशिंग'चे आशय कोठावळे, 'मेहता पब्लिशिंग हाऊस'चे अखिल मेहता आणि 'पद्मगंधा प्रकाशन'चे अभिषेक जाखडे, या पाच तरुणांच्या मी या अंकात मुलाखती घेतल्या आहेत. यात अजून काही नावांचा समावेश नक्कीच करता आला असता, येईल. उदाहरणार्थ, 'साकेत प्रकाशन'चे साकेत भांड, 'डायमंड पब्लिकेशन्स'चे निलेश पाटे, 'पॉप्युलर प्रकाशन'चे हर्ष भटकळ, 'सायन पब्लिकेशन्स'चे नितीन कोत्तापले, 'हर्मिस प्रकाशन'चे सुशील धसकटे, 'पपायरस प्रकाशन'चे भूषण कोलते इत्यादी. परंतु सुरुवातीलाच म्हटल्याप्रमाणे या प्रातिनिधिक मुलाखती आहेत.

आशिष पाटकर आणि अभिषेक जाखडे ही या व्यवसायातली दुसरी पिढी आहे. अरविंद पाटकरांनी 'मनोविकास प्रकाशन'ची सुरुवात केली, तर अरुण जाखडे यांनी 'पद्मगंधा प्रकाशन'ची. रोहन चंपानेरकर, आशय कोठावळे आणि अखिल मेहता, ही या व्यवसायातली तिसरी पिढी आहे. या तिघांच्याही आजोबांनी या व्यवसायाला सुरुवात केली. चंपानेरकर वगळता कोठावळे आणि मेहता ग्रंथविक्री आणि प्रकाशन अशा दोन्ही क्षेत्रांत आहेत. मराठी ग्रंथप्रसाराला वाहिलेलं 'ललित' मासिक कोठावळे गेल्या पन्नासहून अधिक वर्षांपासून प्रकाशित करत आहेत.

हे सगळेच तरुण कौटुंबिक व्यवसायात आले असले, तरी ते उच्चशिक्षित, बुद्धिमान आणि स्वतःच्या स्वतंत्र विचारांबरोबरच मूल्यदृष्टी असलेलेही आहेत. मराठी प्रकाशन व्यवसायाची बलस्थानं आणि मर्यादा त्यांना चांगल्या प्रकारे माहित आहेत. वैयक्तिक आणि सांघिक पातळीवर काम करण्याचं महत्त्वही त्यांना माहित आहे. प्रत्येक पुस्तक हे स्वतंत्र 'प्रॉडक्ट' असतं, त्यामुळे त्यांच्यासाठीची 'पॉलिसी' स्वतंत्रपणे तयार करावी लागते, याचं

त्यांना नीटसं भान आहे. मराठी प्रकाशन व्यवसायाची लांबी-रुंदी-खोली-उंची त्यांनी नीट समजून घेतली आहे. त्यामुळे त्यांच्या विचारांत स्पष्टता आणि नेमकेपणा आहे.

यापैकी मराठी प्रकाशन व्यवसायाचा इतिहास, वर्तमान आणि भविष्य यांविषयी कुणीच विनाकारण बढाया मारलेल्या नाहीत. उलट आपल्या व्यवसायाचा कष्ट, कल्पकता आणि व्यावसायिक दृष्टिकोनातून विस्तार करत असताना कुणीही 'शेखचिह्नी' वा 'तुघलकी' मनोरथात बसलेलं नाही.

यामागचं कारण आहे, त्यांची जडणघडण. कौटुंबिक व्यवसाय असल्यानं आणि जगातल्या इतर कुठल्याही व्यवसायापेक्षा वेगळा, विलक्षण असल्यानं सगळ्यांनाच लहानपणापासून पुस्तकांचं आकर्षण होतं. या तरुणांपैकी काहींनी इंजिनियरिंग, व्यवस्थापन अशा क्षेत्रांत शिक्षण घेतलं, काही काळ नोकरीही केली, मात्र वडिलांच्या प्रकाशन व्यवसायाशी असलेली त्यांची 'नाळ' कधी तुटली नाही, हे त्यांच्या मुलाखतींमधून स्पष्टपणे दिसतं. साबणाची वडी, दूधपेस्टची ट्यूब आणि पुस्तक यांत असलेला मूलभूत फरक त्यांना त्यांच्या सांस्कृतिक महत्त्वासह माहित आहे. लिखित शब्दाएवढं इतर काहीही पवित्र नसतं, हे त्यांना आधी कदाचित पितृवारशानं आणि आता अनुभवानं पटलेलं आहे.

तरुण आहेत म्हणून त्यांच्यात जरा जास्त आत्मविश्वास आहे, असं नाही, तर आपले आजोबा-वडील यांनी जपलेल्या मूल्यांवर त्यांचा भरवसा आहे. त्यामुळे काळानुसार ते बदल करताहेत, नवनवीन प्रयोग करताहेत, मात्र मूल्य, परंपरा आणि आदर्श यांबाबत ते द्विधा, परभूत नाहीत.

सगळ्यांनीच कमी-अधिक फरकानं जागतिक पातळीवरचा ग्रंथव्यवहार समजून घेतला आहे, पाहिला आहे. तिथली उलाढाल, प्रयोग, कल्पकता आणि कार्यशैली पाहिलेली आहे. आणि मराठीतही तळागाळापर्यंत पुस्तकं पोचवायची असतील, तर काय करायला हवं, यावरही विचार केलेला आहे. म्हणजे त्यांचं आकलन बऱ्यापैकी औरस-चौरस आहे.

खरं तर आधुनिक जीवनशैली अंगीकारलेल्या, सोशल मीडियाला शरीराचा एक अवयव मानणाऱ्या, 'कॉर्पोरेट कल्चर'

यामध्ये काम केलेल्या आणि नोकरी व व्यवसाय यांत गळत न करणाऱ्या, या तरुणांचे विचार पाहिल्यावर आजचे तरुण बेजबाबदार आहेत, त्यांना करिअर, पैसा, मौजमजा यांशिवाय दुसरं काही दिसत नाही, असा आरोप करताना निदान दोनदा तरी विचार करावा लागेल!

या तरुण प्रकाशकांनी या व्यवसायात येऊन तसं दशक उलटलं आहे. त्यांच्या कामाची प्रसारमाध्यमांनी आजवर पुरेशी दखल घेतलेली नाही, याची आता खंत वाटते. खरं तर घ्यायला हवी होती. व्यावसायिक नीतीमूल्यांच्या जोरावर वडिलांचा वारसा चालवणाऱ्या या तरुणांचे प्रत्यक्ष काम करत असताना, त्यांच्या वडिलांशी वादविवाद होत असतील, पेचप्रसंग निर्माण होत असतील, पण आपल्या वडिलांनी कुठल्या मूल्यांच्या जोरावर हा व्यवसाय शून्यातून उभा केलाय, याचं त्यांना पुरेपूर भान असल्यानं, आणि त्याच जोडीला आपल्या स्वातंत्र्याची कक्षा ते आणि त्यांचे वडील, या दोघांनीही सातत्यानं रुंदावत ठेवल्यानं, ते समंजस आणि उदारपणे काम करत आहेत, हेही दिसतं.

मराठी प्रकाशन व्यवसाय घरगणीला लागला आहे, हल्ली लोक पुस्तकं वाचत नाहीत, सोशल मीडियामुळे पुस्तक-संस्कृतीला ओहोटी लागली आहे, यापुढचा काळ हा ई-बुक, ऑडिओ बुक आणि व्हिडिओ बुक यांचा आहे, अशा अनेक 'वार्ता' महाराष्ट्राच्या सांस्कृतिक पर्यावरणाच्या 'हवेत' सातत्यानं तरंगताना दिसतात. या तरुण प्रकाशकांच्या मुलाखती वाचल्यावर मात्र गंभीरपणे विचार करणाऱ्या कुणालाही हे पटायला अडचण येऊ नये, की आपला विचारवारसा हा बहुतांश 'अंदाजपंचे दाहोदरासे' छाप असतो.

या 'अंदाजपंचे' वृत्तीवर अभिषेक जाखडे यांनी नेमकेपणानं बोट ठेवलं आहे, तर अखिल मेहता यांनी मराठी माणसांना मराठी प्रकाशन व्यवसायाबाबत फारशी महत्वाकांक्षा नसते, हे स्पष्ट सांगितलं आहे. आशय कोठावळे यांनी मराठी ई-बुक्सचा खप, अॅमेझॉनमुळे वाढलेली पायरसी यांवर प्रकाश टाकला आहे. रोहन चंपानेरकरांनी मराठी पुस्तकांच्या किमती इतर वस्तूपेक्षा कशा कमी आहेत, हे दाखवून दिलंय, तर अभिषेक जाखडे यांनी 'सेल्फ पब्लिशिंग'मुळे गंभीरपणे काम करणाऱ्या प्रकाशकांच्या कामाची उद्या उपेक्षा होऊ शकते, अशी चिंता व्यक्त केलीय.

वाचनसवयी आणि वाचनसंस्कृती यांच्या बदललेल्या स्वरूपाबद्दल, आणि सोशल मीडियाचा त्यांच्यावर होत असलेल्या परिणामांबद्दल मात्र जवळपास सर्वांचं एकमत आहे. त्यात केवळ नकारात्मक दृष्टिकोन नाही, तर त्याच्या सकारात्मक बाजूही त्यांनी चांगल्या प्रकारे सांगितल्या आहेत.

याचा अर्थ मराठी प्रकाशन व्यवसायात सगळं काही आलबेल आहे, त्याचं भवितव्य उज्वल आहे, मराठी भाषा-मराठी साहित्य यांची प्रकृती ठणठणीत आहे, असा नव्हे. मराठी प्रकाशन व्यवसायात अजूनही काटेकोर व्यावसायिक नीतीमूल्यांचा बराचसा अनुशेष शिल्लक आहे. त्यामुळेच हा व्यवसाय एका

मर्यादिपलीकडे विस्तारताना दिसत नाही. या तरुणांनी म्हटल्याप्रमाणे महाराष्ट्रातल्या अनेक जिल्हांच्या ठिकाणी पुस्तकांची दुकानंही नाहीत. शाळा-महाविद्यालयांचा पुस्तक-संस्कृतीशी तितकासा संपर्क-संवाद राहिलेला नाही. नवे वाचक तयार करण्यासाठी कितीतरी मोठा अवकाश शिल्लक आहे. प्रत्यक्ष मान मोडून काम करणाऱ्यांपेक्षा सतत तक्रारी गात राहणाऱ्यांची संख्याही मोठी आहे.

प्रकाशन व्यवसायातल्या अडचणी आणि सद्यःकाळानं निर्माण केलेली आव्हानं, यांबाबत जवळपास या पाचही जणांचं एकमत आहे. परंतु हेही तितकंच खरं, की यांच्यापैकी कुणीच निराश, हताश किंवा उदासीन नाही. प्रयत्नवादावर आणि वैयक्तिक व सांघिक कामगिरीवर ते भरवसा ठेवून आहेत. तसेच महाराष्ट्रातल्या वाचक-ग्राहकांवरही.

ज्या विहिरीत पोहरा सोडला आहे, तिच्यातूनच पाणी शेंदावं लागतं. त्यासाठी त्या विहिरीची देखभालही करावी लागते, जतन-संवर्धनही करावं लागतं. त्याबाबतीत हे तरुण प्रकाशक आपापल्या परीनं शक्य ते प्रयत्न करत आहेत. महत्वाचं म्हणजे त्याहून जास्त करण्याचीही त्यांची तयारी आहे.

इतर अनेक क्षेत्रांप्रमाणे मराठी प्रकाशन व्यवसायातही काही अपप्रवृत्ती, हिणकस वृत्ती दिसतात. राजकारणही दिसतं. परंतु या तरुणांच्या मुलाखती वाचताना जाणवेल, की आपली रेषा मोठी करण्यासाठी कुणीही इतरांना कमी लेखत नाही. उलट त्यांना एकमेकांचं कौतुक आहे. त्यांच्यात सख्य-मैत्रीही आहे. ते एकमेकांच्या कामाकडे लक्ष ठेवून आहेत. त्यांची ही 'खेळीमेळी' निश्चितच कौतुकास्पद आहे.

मराठी प्रकाशकांना व्यवसाय कसा करावा, हे कळत नाही, असं वाक्ताडन करणारे काही कमी नाहीत. मराठी प्रकाशकांना कॉर्पोरेट पद्धतीनं व्यवसाय कसा करावा, हे शिकवण्याची गरज आहे, असा सल्ले देणारेही अनेक आहेत. त्यांनी या मुलाखती जरूर वाचाव्यात. म्हणजे त्यांच्या लक्षात येईल, की दोन-दोन, तीन-तीन पिढ्यांपासून व्यवसाय करणारे वास्तव परिस्थितीशी अनभिज्ञ नसतात. त्यांच्याकडे आपल्यापेक्षा जास्त नेमका विचार आणि जास्त वास्तव अनुभव असतात.

या मुलाखती वाचल्यावर आपण समजतो किंवा ऐकतो वा वाचतो, तेवढी काही मराठी प्रकाशन वा ग्रंथव्यवहाराची स्थिती वाईट नाही आणि त्याचं भवितव्यही तेवढं काही बिकट नाही, असा नक्कीच दिलासा मिळू शकेल.

खरं या तरुण, कल्पक, मेहनती आणि मूल्यदृष्टी असलेल्या प्रकाशकांच्या अशा एकत्रित मुलाखती घ्यायला जरा उशीरच झालाय... निदान माझ्याकडून तरी. हे काम आधीच करायला हवं होतं.

परंतु म्हणतात ना, दुरी से देर भली!

राम जगताप

संपादक 'अक्षरनामा'

jagtap.ram@gmail.com

आशिष पाटकर

मनोविकास प्रकाशन

चांगली पुस्तकं वाचकांसमोर आणणं, ही प्रकाशकांची नैतिक जबाबदारी आहे!

“वाचन-संस्कृती रुजवण्यासाठी प्रयत्न होणं फार गरजेचं आहे. लेखक आणि वाचक यांच्यातलं अंतर आम्ही जेवढं कमी करू, तेवढा वाचक वाढत जातो. आणि हे आमचं, मराठी प्रकाशनसंस्थांचं काम आहे. लेखकांनीही जास्तीत जास्त वाचकांसमोर येण्याचा प्रयत्न केला पाहिजे. यातून वाचक घडेल, लोकांच्या घरांमध्ये पुस्तकांची कपाटं दिसायला लागतील. वाचन-संस्कृती निर्माण होईल.”

आपलं करिअर सोडून वडिलांच्या व्यवसायात, प्रकाशन व्यवसायात येण्याचा निर्णय का घ्यावासा वाटला? हा व्यवसाय पुढे चालवण्यासाठी, की याची आवड होती?

- कौटुंबिक व्यवसाय असतो, तेव्हा तुम्ही लहानपणापासून त्याचा एक भाग असताच. तो व्यवसाय चालत असतो, तसे त्याचे बरे-वाईट परिणाम तुमच्या कुटुंबावरही होत असतात. सुट्टीत मी आणि माझा छोटा भाऊ आमदारनिवासातल्या आमच्या पुस्तकाच्या दुकानावर बसायचो किंवा ऑफिसला जायचो. श्याम मानव, 'लोकप्रभा'चे प्रदीप वर्मा, डॉ. राजेंद्र बर्वे, दत्तप्रसाद दाभोलकर, विश्वास पाटील, डॉ. आनंद नाडकर्णी असे कितीतरी लेखक आमच्या घरी येणं किंवा त्यांना जाऊन भेटणं, त्यांच्याबद्दलच्या गप्पा ऐकणं, हे सातत्यानं चालू होतं. तरी या व्यवसायात यायचं नाही, हा निर्णय मी घेऊ शकलो असतो, पण यायचं हा तुमचाही निर्णय असतोच.

माझं महाविद्यालयीन शिक्षण सुरू झालं आणि मी या व्यवसायात आलो. एका बाजूला शिक्षण सुरू होतं आणि दुसऱ्या बाजूला मी माझे बाबा- अरविंद पाटकर - यांच्यासोबत कामाला सुरुवात केली. पूर्ण जबाबदारी घेऊन २००६-०७ नंतर काम करायला सुरुवात केली. एक किस्सा सांगतो. लहानपणी आम्ही आजारी पडलो आणि बाबा आमच्याबरोबर डॉक्टरांकडे आले, तर आम्हाला भीतीच वाटायची. कारण आमच्या उपचारांपेक्षा त्या डॉक्टरांना एखादा विषय सुचवून एखादं पुस्तक कसं तयार करता येईल, याकडेच त्यांचं जास्त लक्ष असायचं.

मला असं वाटतं, की तुम्ही तुमच्या बाबांपेक्षा या व्यवसायाकडे जास्त गांभीर्यानं आणि जास्त व्यावसायिक पद्धतीनं पाहायला सुरुवात केलीत. पुस्तकांचे आकार, कागद, ले-आउट, मांडणी, विषय यांबाबतीत खूप वेगवेगळे प्रयोग केले, करता आहात. वडिलांच्या व्यवसायाला तुम्ही जे नवीन वळण दिलं, ती प्रक्रिया कशी घडली?

- त्याचं श्रेय बाबांनाच द्यायला पाहिजे. त्यांनी एक पाया तयार केला होता. एखादा व्यवसाय शून्यातून सुरू केला जातो, त्या वेळेला त्याची गणितं पूर्ण वेगळी असतात. कारण तुम्हाला स्थिर व्हायचं असतं. त्यासाठी काहीतरी आर्थिक तजवीज करत राहावी लागते. तुमच्यासाठी हा व्यवसायही नवीन असतो. त्यामुळे शिकण्याचा

भाग जास्त असतो. माझ्या वडिलांबरोबर या व्यवसायात कुणीच नव्हतं. आमच्या संपूर्ण घराण्यात प्रकाशन व्यवसाय बाकी कुणाचाच नाही. त्यामुळे त्यांनी या व्यवसायात येऊन स्थिर होणं गरजेचं होतं. शिवाय त्या वेळी ते ज्या पद्धतीनं या व्यवसायाकडे पाहत होते, तो दृष्टिकोनही उपयुक्तच होता. त्यामुळे मला काही गोष्टी 'रेडिमेड' मिळाल्या. मार्गदर्शन करायला वडील होते. मला जे प्रयोग करायचे होते, त्यासाठी ते माझ्याबरोबर होते, अजूनही असतात.

दुसरं म्हणजे, माझी आवड. मला हा व्यवसाय आवडत होता. यात आल्यानंतर निरंजन घाटे, आनंद घैसास, सतीश देशपांडे, गिरीश सहस्रबुद्धे, चंद्रमोहन कुलकर्णी अशा मित्रमंडळींचा सहवास मिळाला. त्यांच्यामुळे पुस्तकनिर्मितीपासून उत्तम साहित्यनिर्मितीपर्यंतचे अनेक संस्कार माझ्यावर झाले. बऱ्याच गोष्टी कळत गेल्या. थोडक्यात, मला प्रयोग करण्यासाठी अनुकूल वातावरण मिळालं. त्यामुळे पुस्तकनिर्मितीचे आणि विषयांचे प्रयोग आम्ही करत गेलो.

'मनोविकास प्रकाशना'ची सुरुवात वडिलांनी केली, तेव्हा व्यावसायिक प्रकाशन संस्था उभी करायची, हा दृष्टिकोन वा विचार नव्हता. माझे वडील कामगार चळवळीत होते. ती पुढच्या काळात थंडावली. आता काय करायचं, म्हणून त्यांनी हा व्यवसाय सुरू केला. तेही वैचारिक साहित्य लोकांपर्यंत कसं नेता येईल, यातून विचारातून. त्यामुळे खऱ्या अर्थानं, व्यावसायिक पद्धतीनं १९९८नंतरच आम्ही 'मनोविकास प्रकाशन' चालवायला सुरुवात केली.

तुम्ही कागद, ले-आउट, पुस्तकांचे आकार यांत जे प्रयोग केले, त्यामागची प्रेरणा काय होती आणि त्या निर्णयांकडे तुम्ही कसे आलात? त्यात पूर्ण व्यावसायिक दृष्टिकोन दिसतो, प्रयोगशीलता दिसते, आणि जोखीमपण दिसते...

- मी या व्यवसायात आलो, तेव्हा मराठीतल्या प्रकाशन-संस्थांपासून आंतरराष्ट्रीय प्रकाशनसंस्थांपर्यंत अनेकांची पुस्तकं चाळत, पाहत होतो. पेंग्विन, हारपर कॉलिन या इंग्रजीतील नामांकित प्रकाशनसंस्थांची पुस्तकं चाळताना माझा विचार विकसित होत होता. इंग्रजीपाठोपाठ जर्मन, फ्रेंच अशा अनेक भाषांत निर्माण होणारं साहित्य, त्यांच्याकडे असलेली विषयांची विविधता, पुस्तकांची निर्मिती हे सर्वच अचंबित करणारं आहे. विषयापासून निर्मितीपर्यंत त्यांच्याकडे खूप प्रयोग केले जातात. मी एकदा 'वर्ल्ड बुक फेअर'ला गेलो होतो. त्यात बेल्जियमची एक प्रकाशनसंस्था होती. त्यांनी लहान आणि मोठं असं दाखवण्यासाठी एक पुस्तक तयार केलं होतं. आपण नकाशाची घडी घालतो, तसं ते घडी घातलेलं पुस्तक होतं. जे तुम्हाला उघडत जाता येत होतं.

असे प्रयोग मराठीत फारसे केले जात नव्हते. अजिबातच केले जात नव्हते, असं मी म्हणणार नाही, थोड्याफार प्रमाणात नक्कीच केले जात होते. मात्र त्याला वेगळं स्वरूप देण्याची गरज

आहे, असं मला वाटलं. म्हणून त्या पद्धतीचे प्रयोग करून पाहायला सुरुवात केली. आम्ही पहिल्यांदा अनिल शिंदेरे यांची पुस्तकं सहा इंच बाय सहा इंच या वेगळ्या आकारात प्रकाशित केली. तो आकार वाचकांना खूप आवडला.

त्यानंतर आम्ही 'आमचा काय गुन्हा' हे रेणू गावस्कर यांचं पुस्तक काढलं. त्याच्यासाठी मी, गिरीश सहस्रबुद्धे आणि रेणूताई माटुंग्याचं रिमांड होम पाहायला गेलो होतो. त्याच दिवशी नेमका रेणूताईचा एक लेख वर्तमानपत्रात प्रकाशित झाला होता. तो वाचून त्या रिमांड होमचे प्रमुख खूप चिडले होते. त्यामुळे त्यांनी रेणूताईंना आतच येऊ दिलं नाही. मग मी आणि गिरीश पत्रकार बनून आत गेलो. आम्ही त्यांना म्हणालो, 'आज रिमांड होमविषयी असा असा लेख आलाय, तर आम्हाला रिमांड होमची दुसरी बाजू समजून घ्यायचीय.' मग त्यांनी आम्हाला सगळं रिमांड होम दाखवलं. तेव्हा आम्ही तिथल्या मुलांना भेटलो, त्यांच्याशी बोललो. त्यानंतर गिरीशनी त्या पुस्तकातली चित्रं काढली.

या पुस्तकाच्या आसपासचा कागद आम्हाला रिमांड होमच्या दगडी भिंतीची अनुभूती- फील देणारा हवा होता, पण तसा कागद काही केल्या मिळत नव्हता. मग आम्ही रीतसर ऑर्डर देऊन तो कागद बनवून घेतला. त्यामुळे ते पुस्तक उघडल्या उघडल्या वाचकाला त्या कागदाकडे पाहूनच रिमांड होमच्या काळ्या दगडी भिंतीची कल्पना येते. त्यावरून हात फिरवताना आपणही रिमांड होममध्ये प्रवेश करतोय, असं वाचकाला वाटावं असा विचार त्यामागे होता. तोही प्रयोग वाचकांना खूप आवडला.

'कहाणी मानवप्राण्याची' या नंदा खरे यांच्या पुस्तकाच्या वेळीही असाच प्रयोग केला. या पुस्तकासाठी आम्हाला काही वेगळी चित्रं हवी होती. त्यासाठी आम्ही वासुदेव कामत यांना गळ घातली होती. त्या पुस्तकाला चित्रांची गरज होती आणि कामतांनी त्यांच्या वास्तववादी चित्रांमधून त्याला खूपच न्याय दिला.

त्या काळात आम्ही काही पुस्तकांच्या आसपाससाठी हॅडमेड पेपर - ते तेव्हा नुकतेच आले होते - वापरण्याचे प्रयोग केले. लेखकानं जे लिहिलं आहे, त्याला न्याय देणारी तुमची निर्मिती आणि मार्केटिंग असेल, तर त्याला चांगला प्रतिसाद मिळतो.

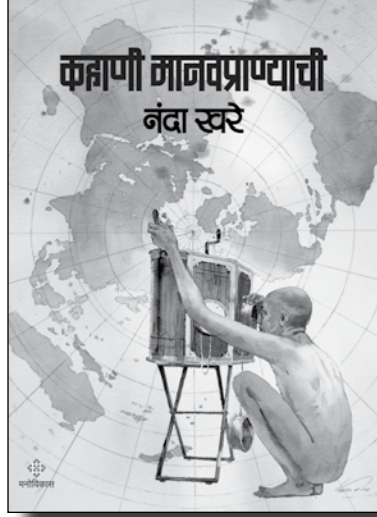
आता 'सूर्य पाहिलेला माणूस'मधल्या डॉ. लागूंसारखं दीर्घ स्वगत करता येईल असा प्रश्न. प्रकाशन व्यवसायात प्रयोगाला, प्रयोगशीलतेला, नवीन बाबींना मर्यादा पडते. कारण हा व्यवसाय तसा जोखमीचा आणि बेभरवशाचा आहे. यात येऊन तुम्हाला आता जवळपास वीस-बावीस वर्षं होत आली आहेत. तर तुमचा काय अनुभव आहे?

- मला याच्याइतकं दुसरं कुठलं क्षेत्र सर्जनशील वाटत नाही. इथं तुम्ही महिन्याला साधारणपणे पाच-सहा नवीन प्रॉडक्ट

तयार करता. ती परस्परांहून पूर्णपणे वेगळी असतात. आम्ही दर महिन्याला पाच पुस्तकं प्रकाशित करतो, बाजारात आणतो; ती वेगळी असतात, त्यांचे लेखक, विषय वेगळे असतात. त्याच्यासाठी तुम्हाला तुमचं सर्जनशील डोकं चालवावं लागतं. हे मात्र आहे, की जेवढी सर्जनशीलता वापरली जाते, त्याचं त्या प्रमाणात पैशांत रूपांतर होत नाही, पण सर्जनशीलतेचा आनंद म्हणाल, तर तो इतर कुठल्या क्षेत्रांत आहे? त्या आनंदासाठी तुम्हाला मग थेट कलाक्षेत्रांकडेच पाहावं लागेल- चित्रकार व्हावं लागेल किंवा संगीत वगैरे शिकावं लागेल, पण हा एक व्यवसायही आहे आणि त्याच वेळेला तो सर्जनशीलही आहे, असं केवळ प्रकाशन याच क्षेत्रात आहे, असं मला वाटतं.

आता आम्ही 'होमी भाभा शिक्षण संस्थे'बरोबर काही मुलांसाठीची पुस्तकं करतो आहोत. आम्ही यापूर्वीच मराठीत विज्ञानावरची संपूर्ण रंगीत पुस्तकं आणलेली आहेत. त्यात गुरुत्वाकर्षण, हवामान, ग्रह, कृष्णविवर, ताऱ्यांचा जन्म-मृत्यू अशा बऱ्याच विषयांचा समावेश आहे. आता आम्ही 'विष्ठा' या विषयावर पुस्तक करतोय. आपल्याकडे हा तसा निषिद्ध विषयांपैकी एक मानला जातो. परंतु विष्टेचे कितीतरी उपयोग आहेत. वेगवेगळ्या प्राण्यांची विष्ठा वेगवेगळ्या कारणांसाठी वापरली जाते. गायी-म्हर्शांचं शेण घर-अंगण सारवण्यासाठी, शेळ्या-मेंढ्यांची विष्ठा शेतामध्ये खत म्हणून वापरली जाते. इतकंच नव्हे तर काही अत्तरांसाठीही विष्ठा वापरली जाते. प्राण्यांचा अभ्यास करायचा असेल तर तुम्हाला विष्टेचा अभ्यास करावाच लागतो.

एके दिवशी मी आणि चंद्रमोहन कुलकर्णी गप्पा मारत बसलो होतो. त्यातून हा विषय निघाला, की विष्ठा या विषयावर मराठीत पुस्तक नाही. मग मी आनंद घेसास यांना या विषयावर एक पुस्तक लिहायला सांगितलं. वैज्ञानिक दृष्टिकोनातून विष्टेचं महत्त्व, फायदे सांगणारं हे पुस्तक आहे.

आता आमचा 'बदलता भारत' हा द्विखंडी ग्रंथप्रकल्प येतोय. स्वातंत्र्याच्या सुवर्णमहोत्सवी वर्षाच्या निमित्तानं भारताविषयी विश्लेषणात्मक चर्चा करणारा ग्रंथप्रकल्प आम्हाला करावासा वाटला. का, तर हल्ली सोशल मीडियाच्या माध्यमातून सतत माहिती आपल्यावर आदळतेय. आता तिला काही मर्यादाच राहिलेली नाही. त्यामुळे सध्याच्या काळात विश्लेषणात्मक लेखनाची, पुस्तकांची जास्त गरज आहे.

या ग्रंथप्रकल्पाबाबत संपादक दत्ता देसाई यांच्याशी माझं बोलणं सुरू झालं, तेव्हा आम्ही ठरवलं होतं, की केवळ माहिती नको, विश्लेषण हवं. अणुक्षेत्रात या दहा लोकांनी काम केलं किंवा कलेच्या क्षेत्रात या पंचवीस लोकांनी काम केलं, ही माहिती सहज मिळू शकते. मात्र भारत घडताना कलाक्षेत्राचं किंवा विज्ञान क्षेत्राचं, लष्कराचं योगदान काय राहिलं, कसं राहिलं, स्वातंत्र्य मिळण्याच्या आधीपासून स्वतंत्र भारताचं स्वप्न आपण घेऊन आलो, ती दिशा बरोबर आहे, चूक आहे किंवा आपण नेमके कुठे आलो आणि इथून पुढे कसा प्रवास करण्याची गरज आहे, हे सांगणं गरजेचं आहे. या ग्रंथप्रकल्पावर आम्ही गेली चार वर्षं काम करतोय. आता तो एप्रिलच्या पहिल्या आठवड्यात प्रकाशित होईल.

सांगायचं असं, की अशा विविध विषयांमध्ये काम करण्याची मजा प्रकाशन व्यवसायातच आहे.

मराठी प्रकाशन व्यवसाय अजूनही सरकारी ग्रंथखरेदी, खाजगी ग्रंथालयांची ग्रंथखरेदी, विद्यापीठीय अभ्यासक्रमांची पुस्तकं यांच्या जोरावरच प्राधान्यानं चालतो. वैयक्तिक पातळीवरची ग्रंथखरेदी मराठीत तुलनेनं कमी असते, असं म्हटलं जातं. याबाबतीत तुमचा काय अनुभव आहे?

- दोन पद्धती आहेत. एक - वैयक्तिक पातळीवरचे प्रयत्न.

आणि दोन, सांघिक पातळीवरचे प्रयत्न. महाराष्ट्रात सांघिक पातळीवरचे प्रयत्न हे नेहमीच कमी राहिलेले आहेत. आम्ही एकत्र येऊन काही उभं करत नाही. एकत्र येऊन काही प्रॅंड लेवलला नेत नाही. त्याचा तोटा आम्हा सगळ्याच प्रकाशकांना भोगावा लागतो. उदाहरणार्थ, वर्ध्यांचं साहित्य संमेलन. ते किती वाईट असावं, लोकांना किती गृहीत धरलं जावं? संमेलनात लाखभर लोक येणार असतील, तर तिथं साध्या मुतारीची सोय नसावी? या उलट चेन्नईचं बुकफेअर. तिथं मात्र तुम्ही काही अनुवाद करत असाल, तर तुम्हाला तिथल्या तिथं सरकारी अनुदान मिळण्याची सोय असणं, हा फरक आपण समजून घेतला पाहिजे. हे सांघिक प्रयत्नांमुळेच शक्य होतं.

मध्यंतरी आम्ही दहा प्रकाशकांनी एकत्र येऊन 'वाचन जागर अभियान' राबवलं होतं. त्यात संपूर्ण महाराष्ट्रात एकाच वेळी बत्तीस ठिकाणी पुस्तक प्रदर्शनं भरवली गेली. त्याला खूप चांगला प्रतिसाद मिळाला. त्याच्या पुढच्या टप्प्यात आम्हाला महाराष्ट्रभर अगदी नगरपालिकांपर्यंत वाचनसंस्कृती रुजवण्यासाठी प्रयत्न करायचे आहेत. अशा प्रकारच्या सांघिक पातळीवरच्या प्रयत्नांची खूप गरज आहे. मला एकट्याला महाविद्यालयांमध्ये जाऊन कार्यक्रम करणं किंवा तिथं लेखकांना नेणं, शक्य नाही. आम्ही काही निवडक प्रकाशक एकत्र आलो, तर या गोष्टी सहजपणे करता येतील. कारण पुढचा वाचक तिथूनच तयार होणार आहे. त्याचबरोबर शालेय पातळीवरही प्रयत्न करणं खूप गरजेचं आहे. तिथं लेखकांना घेऊन जाण्याची नितांत आवश्यकता आहे. तसं झालं तर तिथून पुढचा वाचक घडत राहू शकेल. हे प्रयोग कुठल्याही एका प्रकाशनसंस्थेला शक्य नाहीत.

वाचनसंस्कृती रुजवण्यासाठी प्रयत्न होणं फार गरजेचं आहे. लेखक आणि वाचक यांच्यातलं अंतर आम्ही जेवढं कमी करू, तेवढा वाचक वाढत जातो. हे काम आमचं आहे, मराठी प्रकाशनसंस्थांचं काम आहे. लेखकांनीही जास्तीत जास्त वाचकांसमोर येण्याचा प्रयत्न केला पाहिजे. यातून वाचक घडेल, लोकांच्या घरामध्ये पुस्तकांची कपाटं दिसायला लागतील. वाचन-संस्कृती निर्माण होईल.

अलीकडे प्रकाशक 'सेलेबल' पुस्तकांचाच जास्त विचार करतात. त्यामानानं चांगल्या साहित्याचा, पुस्तकांचा फारसा विचार केला जात नाही. जे विकलं जातं, तेच छापलं जातं, पण जे लोकांना द्यायला हवं, ते देण्याचा प्रयत्न फारसा केला जात नाही, असं म्हटलं जातं. तुम्हाला काय वाटतं?

- हे मला अंडं पहिलं की कोंबडी, यासारखं वाटतं. पहिल्यांदा आम्ही चांगली पुस्तकं काढू, तर वाचक येईल, की वाचक आल्यानंतर आम्ही चांगली पुस्तकं काढू? गमतीचा भाग सोडून द्या, पण सध्या सेल्फ पब्लिशिंगला खूप जोर आलाय. तुम्ही एखादं पुस्तक नाकारलं, तर तो लेखक दुसरीकडे जाऊन,

पैसे देऊन पुस्तक काढतो. त्यातून खूप दुय्यम-तिय्यम दर्जाचं साहित्य तयार व्हायला लागलं आहे. हेच साहित्य कितीतरी मोठ्या सवलतीनं वाचनालयांमध्ये दिलं-घेतलं जातं. शासकीय ग्रंथखरेदीमध्ये ही पुस्तकं असतात. त्यामुळे प्रकाशकांसमोर अडचणी निर्माण व्हायला सुरुवात होते.

त्यासाठी मी माझे एफर्ट वाढवणं गरजेचं आहे, वाचक तयार करणं गरजेचं आहे. प्रकाशन हा शेवटी व्यवसाय आहे आणि त्याला आर्थिक गणितं असणारच आहेत. एका चांगल्या पुस्तकाच्या एक हजार प्रती खपायला दोन वर्षं लागत असतील तर मग कसं चालणार? मग 'सेल्फ हेल्फ' पद्धतीची पुस्तकं जास्त काढली जातात. अनुवादित पुस्तकांचा भरणा जास्त होतो. सध्या मराठीतील जवळजवळ सत्तर टक्के प्रकाशक अनुवादित पुस्तकांवर अवलंबून राहायला लागले आहेत. कारण एका लेखकासोबत तीन वर्षं काम करण्यापेक्षा एखाद्या पुस्तकाच्या अनुवादाचे हक्क विकत घेऊन, ते काढून पैसे उभे करण्याचा प्रयत्न केला जातो. हे अनुवाद कुठल्या पुस्तकांचे केले जातात, तर जे चालतात त्यांचेच.

हे दीर्घ काळाच्या दृष्टिकोनातून वाईट आहे. कारण या प्रकारातून पुढच्या काळात लेखक घडणार नाहीत. मला वाटतं, याचा सगळ्यांनी विचार करणं गरजेचं आहे. चांगली पुस्तकं वाचकांसमोर आणणं, ही प्रकाशकांची नैतिक जबाबदारी आहे.

शेवटचा प्रश्न. या पुढच्या काळात प्रकाशन व्यवसाय कशा पद्धतीनं चालेल, आणि त्याचं भवितव्य कसं राहिल, असं तुम्हाला वाटतं?

- या व्यवसायाचं भवितव्य चांगलंच आहे. मला त्याची अजिबात चिंता वाटत नाही. वेगवेगळे टप्पे किंवा वळणं येत राहतात. ती प्रत्येक व्यवसायातच येतात. त्यामुळे तुम्हाला व्यवसायात थोडे थोडे बदल करतच राहावेच लागतात. २००२मध्ये मी या व्यवसायात आलो, ते मॉडेल आज जसंच्या तसं नाही, पण आजही हा व्यवसाय टिकून आहे. दरम्यान, या व्यवसायानं डिजिटलमधले ई-बुक, ऑडिओ बुक असे बदल बघितले. नोटाबंदीचा, कोरोनाचा काळ बघितला, पण त्यामुळे काही हा व्यवसाय संपला नाही. त्या त्या काळानुसार साहित्यनिर्मिती होत गेली, जो मजकूर वाचकाला हवाय-द्यायला हवाय, तो आपण निर्माण करत राहिलो, तर हा व्यवसाय खूप दीर्घ काळ चालणारा व्यवसाय आहे, असं मला वाटतं.

(मुलाखत : राम जगताप)

आशिष पाटकर

manovikaspublication@gmail.com

अखिल मेहता

मेहता पब्लिशिंग हाऊस

आपल्याकडे पाश्चात्य देशांसारखं वाचनसंस्कृतीला महत्त्व दिलं जात नाही!

“१९८०च्या दशकाच्या तुलनेत आता लोकांकडे करमणुकीची खूप साधनं, पर्याय उपलब्ध आहेत, हेही खरं आहे. त्यामुळे लोकांच्या वाचनाच्या सवयी थोड्याफार प्रमाणात नक्कीच बदलल्या आहेत. परंतु हेही पाहिलं पाहिजे, की हे तर युरोप-अमेरिकेतही झालेलं आहे. मात्र तिथं याचा काही परिणाम झालेला दिसत नाही. तिथं अजूनही पुस्तकं विकत घेतली, वाचली जातात. लंडनमध्ये भुयारी रेल्वे स्टेशनवर जी पोस्टर लागतात, त्यांत पुस्तकांच्या भरपूर जाहिराती असतात. मुंबई मेट्रोमध्ये किती पुस्तकांच्या जाहिराती आहेत?”

स्वतंत्र करिअर करायचं सोडून वडिलांच्या व्यवसायात येण्याचा निर्णय का घ्यावासा वाटला? या व्यवसायाची आवड होती म्हणून, की वडिलांचा व्यवसाय पुढे चालवावा म्हणून?

- आमचं सुरुवातीला पुण्यात १२१६ सदाशिव पेठ इथं एका वनबीएचके फ्लॅटमध्ये ऑफिस होतं. तेव्हा मी भरपूर वेळा ऑफिसमध्ये जायचो. तिथल्या स्टाफच्या मांडीवर मी खेळलेलो आहे. माझ्या आणि मेहता पब्लिशिंग हाऊसच्या नात्याला तिथून सुरुवात झाली, असं म्हणावं लागेल. त्यामुळे दहावी-बारावीनंतर काय करावं, असा प्रसंग माझ्याबाबतीत आलाच नाही. माझे मित्र म्हणायचे, की तू खूप सॉर्टेड आहेस, तेव्हा मी त्यांना म्हणायचो, की पैसा सर्व काही नसतो. कारण माझे वडील- सुनील मेहता यांनी ते विचार कधी माझ्या डोक्यातच येऊ दिले नाहीत. त्यामुळे माझं करिअर वेगळं असण्याचा प्रश्नच नव्हता. माझी दहावीची परीक्षा झाली, तेव्हा वडील 'फ्रॅकफर्ट बुकफेअर'ला गेले होते. तिथून त्यांनी ऑक्सफर्ड युनिव्हर्सिटीच्या स्टॉलवरून काही पॅम्प्लेट, ब्रोशर आणली होती. तिथं 'मास्टर्स इन बुक पब्लिशिंग' असा एक कोर्स होता. त्या वेळी वडिलांनी ठरवलं, की मी माझ्या मुलाला या कोर्सला पाठवणार. त्याप्रमाणे सगळं घडलं. पुढे मी मेहता पब्लिशिंग जाईन केलं. मात्र वडिलांसोबत काम करण्याचा काळ मला दुर्दैवानं फार मिळाला नाही, पण मी मेहता पब्लिशिंगमध्ये असणार हे ठरलेलंच होतं.

मेहता पब्लिशिंग हा मराठी प्रकाशन व्यवसायात एक ब्रँड झालेला आहे. तुमचे आजोबा अनिल मेहता यांनी प्रकाशनाला सुरुवात केली. पुढे त्यांनी भारतभर फिरून अरुण शौरी, तस्लिमा नासरीन, किरण बेदी, नानी पालखीवाला, मार्क टुली, अरुंधती राय, एस.एल. भैरप्पा, सुधा मूर्ती अशा राष्ट्रीय-आंतरराष्ट्रीय पातळीवरच्या अनेक नामांकित लेखकांना मराठीत आणलं. आज तुमच्याकडे अनुवादित आणि स्वतंत्र पुस्तकांची भलीमोठी वैशिष्ट्यपूर्ण आणि वैविध्यपूर्ण सूची आहे...

- आजोबांनी खूप कष्ट करून, देशभर फिरून लेखक मिळवले. ते सगळं वडिलांनी टिकवलं, वाढवलं. माझे आजोबा पॅशनेट आहेत. अजूनही ते कोल्हापूरच्या आमच्या पुस्तकांच्या दुकानात बसतात. त्या पॅशनच्या जोरावर त्यांनी भरपूर कामं केली, वेगवेगळे लेखक मिळवले. त्यांची हीच ऊर्जा माझ्या वडिलांनी घेतली. आजोबांनी मेहता पब्लिशिंग सुरू केल्यानंतर दहाएक वर्षांनी, साधारणपणे १९८०च्या दशकात ते आजोबांना जाईन झाले. तेव्हा त्यांच्या

डोक्यात एकच विचार होता, की हे मला करता येईल का? तेव्हा मेहता पब्लिशिंग आजच्यासारखं नव्हतं. फक्त एक डेस्क, एक खुर्ची आणि दोन लोकांचा स्टाफ होता. मात्र तेव्हा त्यांना त्यात व्हिजन, ग्लॅमर दिसलं. त्यांना आजोबांचीही साथ मिळाली.

२०१०पर्यंत त्यांनी मेहता पब्लिशिंग प्रस्थापित केलं होतं. त्याचसोबत प्रकाशन-व्यवसायाचं ग्लॅमरपण त्यांनी 'एस्टॅब्लिश' केलं. त्यानंतर त्यांनी जी कामं केली आहेत, ती फक्त आणि फक्त साहित्य आणि वाचक एवढ्यासाठीच केली. मग ते माडगूळकरबंधू असतील किंवा मिरासदार असतील. २००८-२०१०मध्ये आम्ही माडगूळकरबंधूंच्या समग्र साहित्याचे हक्क घेतले आणि त्याच्या प्रकाशनाला सुरुवात केली. तेव्हा वडिलांना असं वाटत होतं, की मी आजवर अनुवादाच्या क्षेत्रात भरपूर काम केलं आहे. आता मला मराठीतल्या स्वतंत्र लेखकांबाबत काम केलं पाहिजे.

वडील जाण्याच्या काही दिवसांपूर्वीच आम्ही मनोहर माळगावकरांच्या सर्व पुस्तकांचे हक्क घेतले आहेत. महिनाभरापूर्वी त्यातलं एक पुस्तक प्रकाशितही केलंय. बाकीची पुस्तकंही लवकरच प्रकाशित होतील. म्हणजे शेवटच्या घटकेपर्यंत वडिलांनी आपण मराठी वाचकांना किती चांगलं साहित्य देऊ शकतो, याचाच विचार केला.

१९९०च्या दशकातच काय, अजूनही मराठी व्यवसाय म्हणावा तेवढा व्यावसायिक नाही. त्याच्याकडे लोक करिअर म्हणून कधीच पाहत नाहीत. हेच माझ्या वडिलांचं वेगळेपण होतं - त्यांनी मला शिकवलं, की पुस्तक प्रकाशनाकडे तू करिअर म्हणून बघायला पाहिजेस. मी तीन-चार वेळा 'फ्रॅकफर्ट बुकफेअर'ला, तीन-चार वेळा 'लंडन बुकफेअर'ला जाऊन आलोय. त्यांनी हे सगळं मला दाखवलं. या व्यवसायातला स्कोप सांगितला.

तुम्ही मघाशी मेहता पब्लिशिंगच्या स्वतंत्र ओळखीबद्दल बोललात. तुम्ही जागतिक पातळीवरचा प्रकाशन व्यवसाय पाहता तेव्हा पोर्तुगीज, इटालियन, फ्रेंच, जर्मन या भाषांतले प्रकाशक काय कामं करतात ते पाहता... ते पुस्तकांची निर्मिती अतिशय उत्तम करतात. त्यांची बजेटही प्रचंड असतात. कारण तिथं गेल्यावर कळतं, की आपण कुणी नाही आहोत. आपण त्यांच्या जवळपासही पोचू शकत नाही.

आजोबांनी सुरू केलेल्या, वडिलांनी विस्तार केलेल्या आणि त्या दोघांनी नावारूपाला आणलेल्या व्यवसायात येताना तुमच्यावर दडपण आलं होतं का?

- वडील होते, तेव्हा मी अजिबात नर्व्हस नव्हतो. कारण ते माझ्याबरोबर होते. मलाही आवडत होतं, की मी एका चांगल्या ऑफिसमध्ये काम करतोय. त्याचा मला अभिमान आणि आत्मविश्वासही वाटत होता. एखादा आयटीवाला गुगलमध्ये

काम करत असेल, तर त्याचा आत्मविश्वास वाढतो. तसंच माझ्यासाठी होतं. पण, गेल्या वर्षी ते अचानक गेले आणि मी, माझा भाऊ आणि आई, आम्हा तिघांवर अचानक प्रकाशनाची सगळी जबाबदारी आली. तेव्हा सुरुवातीला मला थोडीशी भीती वाटत होती, थोडासा नर्व्हसनेसही होता. परंतु एक माहीत होतं, की त्यांनी मला यासाठीच तयार केलेलं आहे आणि आपल्याला इथूनच पुढे जायचंय.

तुमच्या आजोबांचा काळ, वडिलांचा काळ आणि तुमचा काळ हा वेगवेगळा आहे. कोरोनानंतर तर 'कोरोनापूर्व' आणि 'कोरोनोत्तर' अशीच 'जागतिकीकरणपूर्व' आणि 'जागतिकीकरणानंतर' अशी विभागणी झालीय. त्यामुळे आजच्या काळाची आव्हानं तुमच्यासमोर आहेत, जी कदाचित तुमच्या आजोबांसमोर किंवा वडिलांसमोर नसतील. आज तुमच्यासमोर स्पर्धा आहे, पायरी आहे, घटलेली वाचकांची संख्या आहे, तंत्रज्ञानानं निर्माण केलेली आव्हानं आहेत. या सगळ्या पार्श्वभूमीवर तुम्ही प्रकाशन व्यवसायाकडे कसं पाहता?

- मराठी साहित्य कमी होतंय, वाचक कमी होतोय, असं बोलणारी खूप मंडळी आहेत. त्यामुळे मी हे सुरुवातीलाच सांगू इच्छितो, की मराठी साहित्य वा भाषा कुठेही जात नाहीये. महाराष्ट्राची लोकसंख्या पंधरा-वीस कोटी आहे, तेवढी तीन युरोपीय देशांचीसुद्धा नाही. तरीही ते त्यांची भाषा जपताहेत.

आणि दुसरी जी गोष्ट आहे की, काळ बदललाय, त्याने नवी आव्हानं निर्माण केलीयत वगैरे... तर मला त्याबद्दल असंच वाटतं की, हा आयुष्याचा, जगण्याचा एक भागच असतो. ज्या वेळी माझ्या वडिलांनी प्रकाशन पाहायला सुरुवात केली, तेव्हाही काहीशी अशीच स्थिती होती. टीव्ही आलेला होता, वर्तमानपत्रं टिकतील की नाही, याबद्दल बोललं जात होतं...

तेव्हा माझ्या वडिलांना एखादं पुस्तक प्रकाशित करताना चार वेळा विचार करायला लागायचा. कारण त्यांच्यासमोर कितीतरी समस्या, अडचणी, प्रश्न उभे होते. त्या तुलनेत आमची पिढी नशीबवान आहे. आज मार्केटिंगसाठी वेगवेगळे पर्याय उपलब्ध आहेत. वडिलांच्या वेळेस वर्तमानपत्रं, कार्यक्रम, प्रकाशनसोहळे सोडले, तर बाकी काय होतं? बुक कॅफे नव्हते, मॉडर्न फॅन्सी लायब्रॅर्या नव्हत्या. पुस्तकांची मोठमोठी दुकानं नव्हती. कोल्हापूरचं आमचं पुस्तकांचं दुकान आहे, तशी दुकानं होती फक्त. आता पुस्तकांच्या शोरूम उभ्या राहू लागल्या आहेत. पुढच्या काळात त्यांची संख्या आणखी वाढेल. त्या वेळेला प्रकाशक कमी होते, पुस्तकांची संख्या - लिहिण्याची आणि प्रकाशित होण्याची - कमी होती. आता ती संख्याही खूप वाढलीय. त्यामुळे आता स्पर्धा वाढली आहे. परंतु मराठीत राजहंस, मधुश्री, साकेत अशा कितीतरी प्रकाशनसंस्था खूप चांगली पुस्तकं प्रकाशित करत आहेत. त्यामुळे हे एकंदर प्रकाशन व्यवसायाच्या दृष्टीनं चांगलंच आहे, असं मला वाटतं. यातून

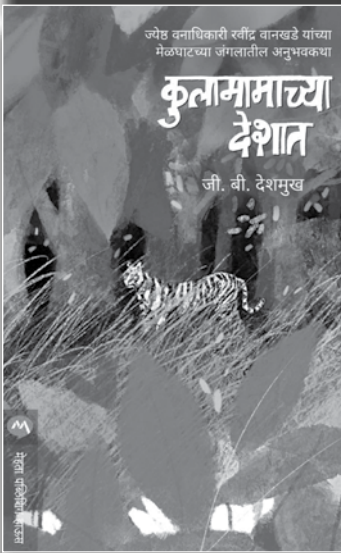
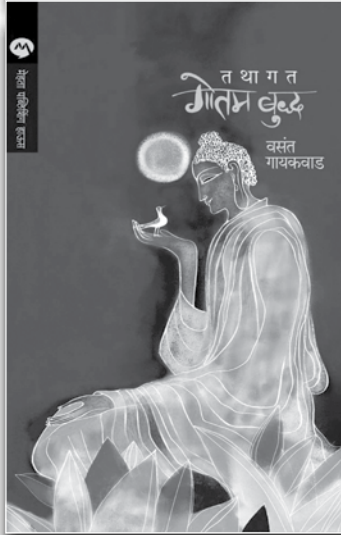
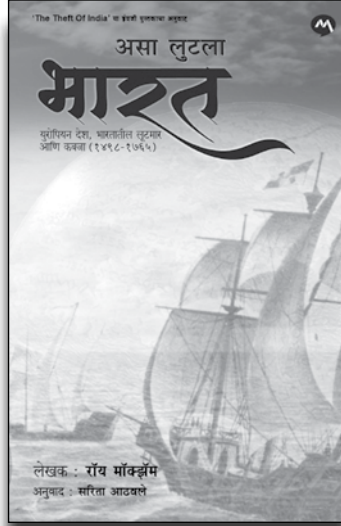
वेगवेगळ्या लोकांपर्यंत पुस्तकं पोचायला मदतच होते आहे.

सोशल मीडियामुळे फेसबुक लाइव्ह, व्हिडिओ मुलाखती, व्हिडिओ जाहिराती अशा अनेक पर्यायांचा वापर करता येतो. मात्र त्याचबरोबर पायरसीसारखी आव्हानंही निर्माण झालेली आहेत. पायरसी तर नियंत्रणाच्याही बाहेर गेलेली आहे. त्याचा सामना करावाच लागणार आहे. पोलीस, सरकार यांच्या मदतीनं त्याबाबत कारवाई, कायदे यांसाठी प्रयत्न करत राहावे लागणार आहेत. केवळ काळजी, चिंता करून किंवा खंतावून तरी ही समस्या सुटणारी नाही.

असं म्हटलं जातं, की 'सेलेबल' पुस्तकांचाच हल्ली प्रकाशक जास्त विचार करतात. त्यामानानं चांगल्या साहित्याचा, पुस्तकांचा फारसा विचार केला जात नाही. विकलं जातं ते छापलं जातं, हे एका मर्यादितपर्यंत ठीक आहे. पण जे लोकांना द्यायला हवं, ते देण्याचा प्रयत्न कमी प्रमाणात केला जातो. या प्रकारच्या टीकेकडे तुम्ही कसं पाहता? तुमचा काय अनुभव आहे?

- प्रकाशन हा शेवटी व्यवसाय आहे. त्यामुळे मला असं वाटतं की, सगळ्यांनीच आर्थिक दृष्टिकोनातून विचार केला पाहिजे. आमच्या बाबतीत सांगायचं, तर मेहता पब्लिशिंग फक्त 'सेलेबल' पुस्तकांचाच विचार करत नाही. नुकतंच आम्ही 'कुलामामाच्या देशात' हे जी.बी. देशमुखांचं पुस्तक प्रकाशित केलंय. हे पुस्तक स्वीकारताना आम्ही याच्या किती प्रती जातील वगैरेपेक्षा या पुस्तकाचा विषय चांगला आहे, तो लोकांपर्यंत पोचला पाहिजे, असाच विचार केला.

नुकताच आम्ही 'असा लुटला भारत' हा 'द थ्रेफ्ट ऑफ इंडिया' या रॉय मॉकझॅम यांच्या पुस्तकाचा अनुवाद प्रकाशित केलाय. हे पुस्तक खूप लोक विकत घेतील असं नाही, पण ईस्ट इंडिया कंपनीनं कसं आपलं शोषण, नुकसान केलं, याची माहिती देणारं हे पुस्तक आहे. आम्हाला माहित आहे, या पुस्तकाचा वाचक मर्यादितच असणार आहे, पण ते मराठी वाचकांपर्यंत पोचलं पाहिजे, या भावनेनं आम्ही ते काढलं.

अलीकडे तंत्रज्ञानात झालेल्या बदलांमुळे 'पुस्तक छापणं', ही आता तशी सोपी गोष्ट झाली आहे. पीओडीमुळे तर तुम्ही तुमच्या पुस्तकाच्या कितीही प्रती छापून घेऊ शकता. त्यामुळे अनेक लेखक स्वतःच स्वतःची पुस्तकं प्रकाशित करू लागले आहेत. दिवसेंदिवस अशा पुस्तकांची संख्या वाढतानाच दिसतेय. या 'सेल्फ पब्लिशिंग' किंवा 'पैसे देऊन' आपली पुस्तकं छापणाऱ्या लाटेचा मराठी प्रकाशन व्यवसायावर काही परिणाम होतोय का?

- होतोय ना, खूप मोठा होतोय. परंतु मी म्हणून तो सकारात्मक होतोय. कारण आमचा दर्जा वाढतोय. आम्ही पैसे घेऊन पुस्तकं करत नाही. दुसरी गोष्ट म्हणजे वैयक्तिक स्वरूपाचे पर्याय तंत्रज्ञानामुळे उपलब्ध होत असले, तरी पारंपरिक पर्याय सरसकट मोडीत निघत नाहीयेत, हे लक्षात घेतलं पाहिजे. ट्रिटर, फेसबुक, व्हॉट्सअप यांवर बातम्या वाचायला मिळतातच, पण त्यामुळे कुणी वर्तमानपत्रं वाचत नाही किंवा टीव्ही वाहिन्या पाहत नाही, असं होताना दिसतं का? तर नाही फारसं. कारण त्याच्यामागे एक संपादक बसलेला आहे. हे जोपर्यंत आहे, तोवर पारंपरिक प्रकाशनसंस्थांचं महत्त्व राहणारच आहे.

हल्ली ट्रिटर, इन्स्टाग्राम, फेसबुक, यू-ट्यूब चॅनेल या सोशल मीडियामुळे लोकांचा वाचनाचा वेळ कमी केलेला आहे. त्यामुळे अगदी २००-२५० पानांची पुस्तकंही हातात घेऊन वाचण्यासाठीचा वेळ लोकांकडे राहिलेला नाही, असं म्हटलं जातं. सोशल मीडियानं ही जी आव्हानं प्रकाशन व्यवसायासमोर उभी केली आहेत, त्याचा तुम्ही कसा विचार करता?

- परिणाम होतोच आहे, नाही असं नाही. १९८०च्या दशकाच्या तुलनेत आता लोकांकडे करमणुकीची खूप साधनं, पर्याय उपलब्ध आहेत, हेही खरं आहे. त्यामुळे लोकांच्या वाचनाच्या सवयी थोड्याफार प्रमाणात नक्कीच बदलल्या

आहेत. पण हेही पाहिलं पाहिजे, की हे तर युरोप-अमेरिकेतही झालेलं आहे. तिथं मात्र याचा काही परिणाम झालेला दिसत नाही. तिथं तर अजूनही पुस्तकं विकत घेतली, वाचली जातात. लंडनमध्ये भुयारी रेल्वे स्टेशनवर जी पोस्टर लागतात, त्यांत पुस्तकांच्या भरपूर जाहिराती असतात. मुंबई मेट्रोमध्ये पुस्तकांच्या किती जाहिराती आहेत? पाश्चात्य देशांत वाचन-सवयी आणि वाचन-संस्कृतीला जे महत्त्व दिलं जातं, ते आपल्या इथं कमी होत चाललंय. त्याचं कारण पालकांकडे मुलांना देण्यासाठी वेळ राहिलेला नाही. याचा अर्थ असा नाही, वाचनाच्या सवयी बदलत आहेत. कधी ना कधी, कुठे ना कुठे माणूस वाचनाकडे वळतो. बाकी सगळ्याला वैतागतो.

दुसरं उदाहरण सांगतो. लॉकडाऊनच्या काळात पहिल्या महिन्यात ई-बुक्सची फारशी विक्री झाली नाही. कारण लोकांना माहीतच नव्हतं की हे किती दिवस चालेल. त्यामुळे पहिल्या महिन्यात लोकांनी फक्त सोशल मीडिया पाहिला, ओटीटी पाहिलं. परंतु दुसऱ्या महिन्यापासून लोक ओटीटीला वैतागले होते. आता तर अशी स्थिती आहे, की तुम्ही ओटीटी हा प्लॅटफॉर्म 'बुकिंग' आहे, असं म्हणू शकत नाही. आता त्याचा 'ब्रेकइव्हन पॉइंट' आलाय.

प्रकाशकांनी हा विचार करणं खूप गरजेचं आहे. तुम्ही उगाच हजार-पंधराशे पानांचं पुस्तक नाही करू शकत. आम्ही गेल्या वर्षी 'तथागत गोतम बुद्ध' हे १२०० पानांचं पुस्तक काढलंय. आम्हाला माहीत होतं, की हे १४०० रुपयांचं पुस्तक फार लोक घेणार नाहीत. तरीही आतापर्यंत त्याच्या पाचशे प्रती गेल्या. मला ही आजच्या काळात मोठीच बाब वाटते.

महाराष्ट्रातल्या अनेक जिल्ह्यांमध्ये अजून पुस्तकांची दुकानं नाहीत. तिथल्या लोकांपर्यंत पुस्तकं पोचवण्याची कुठलीही यंत्रणा नाही. म्हणजे, नव्या वाचकांपर्यंत पुस्तकं पोचवण्यासाठी अजून खूप अवकाश शिल्लक आहे. त्याच्याकडे तुम्ही कसं पाहता? त्या दृष्टीनं तुम्ही काही प्रयत्न करत आहात का?

- प्रकाशन व्यवसायातल्या अनेकांना याचं पुरेसं भान नाही, की हा व्यवसाय आहे आणि तो आपण व्यवसायासारखा करू शकतो. लोक दहा-दहा टक्क्यांच्या मार्जिनसाठी झटतील, पण जिथं ३०-५० टक्के मार्जिन आहे, तिथं जाण्यासाठी प्रयत्न करणार नाहीत. मला असं वाटतं, की लोकांना या व्यवसायात येण्याची महत्त्वाकांक्षाच नाही. म्हणून तिथं ग्रंथविक्रेते नाहीत, बाकी यामागे दुसरं काही कारण नाही. वाचक नक्की आहेत. आमच्यापैकी कुणीही तिथं जाऊन प्रदर्शन भरवलं, तर त्याला प्रतिसाद मिळतोच. रसिक साहित्य, अक्षरधारा किंवा आमचं कोल्हापूरचं मेहता बुक सेलर्स, ही पुस्तकांची दुकानं इतक्या वर्षांपासून काम करताहेत. धंदा असल्यामुळेच करताहेत ना!

आज आपण अॅमेझॉन, फ्लिपकार्टच्या काळात आहोत.

त्यामुळे पुस्तकं कुठे उपलब्ध होत नाहीत, अशातलाही भाग नाही. उस्मानाबाद, लातूर, उदगीर या ठिकाणीही अॅमेझॉनद्वारा पुस्तकं मिळतातच.

एक प्रकाशक म्हणून या पुढच्या काळात विशिष्ट वाचक वा विशिष्ट साहित्यप्रकार किंवा विशिष्ट पुस्तकांच्या योजना तुमच्यासमोर असतील. मेहता पब्लिशिंग कशा प्रकारे तुम्ही पुढे नेऊ इच्छिता?

- एक म्हणजे ओरिजिनल लेखकांची पुस्तकं जास्तीत जास्त प्रमाणात प्रकाशित करणं. दुसरा म्हणजे चांगले लेखक मराठीमध्ये आणणं. हे मेहता पब्लिशिंगचं सुरुवातीपासूनचं, म्हणजे आजोबा, वडील यांच्यापासूनचं बलस्थान राहत आलं आहे, ते यापुढेही राहील. आम्हाला चांगलं काहीतरी वाचकांना द्यायचंय. मग ती छापील पुस्तकं असतील, ई-बुक, ऑडिओ बुक असतील: पुढच्या काळात कदाचित व्हिडिओ बुकही असतील.

यापुढच्या काळात मराठी प्रकाशन व्यवहाराला भवितव्य कसं राहील असं तुम्हाला वाटतं? काय गतीनं आणि पद्धतीनं मराठी प्रकाशन व्यवसाय पुढे चालला पाहिजे, चालू शकेल, असं तुम्हाला वाटतं?

- मला असं वाटतं, की यापुढच्या काळातही मराठी प्रकाशन व्यवसाय चांगल्या पद्धतीनं चालेल. तुम्ही किती चांगल्या पद्धतीनं काम करता, यावरच पुढच्या काळातला प्रकाशन व्यवसाय अवलंबून आहे. आता तुम्ही 'जागतिक ग्रंथदिना'च्या निमित्तानं माझ्यासह मराठीतल्या इतर चार तरुण प्रकाशकांच्या मुलाखती घेत आहात. पण आणखी मराठीत एवढीच नावं आहेत का? आणखी किमान वीसेक नावं तरी नक्की निघतील. ते पूर्वीपासून या व्यवसायात आहेत आणि तेही हा व्यवसाय पुढे कसा चालवता येईल, याचा विचार करत आहेतच. आणि त्याच वेळी नवे प्रकाशकही येत राहणारच आहेत. कुठल्या ना कुठल्या कारणानं मोकळी झालेली स्पेस कुणी ना कुणी भरून काढण्याचा प्रयत्न प्रत्येक व्यवसायात होतच असतो.

मराठी प्रकाशन व्यवसाय, मराठी वाचक आणि मराठी साहित्य कुठेही जात नाहीये. ते इथंच राहणार, असणार आहे. इथून पुढे मराठी भाषेचा, साहित्याचा किंवा पुस्तकांचा 'डाउनफॉल' होऊ शकतो, असं मला वाटत नाही.

(मुलाखत : राम जगताप)

अखिल मेहता

akhil@mehtapublishinghouse.com

रोहन चंपानेरकर

रोहन प्रकाशन

पुस्तकांच्या किमती वाढल्या पाहिजेत, त्याशिवाय हा व्यवसाय चालू शकणार नाही!

“मराठी पुस्तकांच्या किमती या खूपच माफक राहिल्या आहेत. ते चुकीचं आहे असं मला वाटतं. १९९७ साली आम्ही लाल बहादूर शास्त्रींचं अनुवादित चरित्र प्रकाशित केलं. सव्वातीनशे पानांच्या या पुस्तकाची किंमत तेव्हा सव्वादोनशे रुपये होती. आता ती तीनशे-साडेतीनशे झाली आहे. म्हणजे वीस-पंचवीस वर्षांत वीस-पंचवीस टक्केही वाढ झाली नाही. त्याच वेळी बाकी सगळ्या गोष्टींच्या किमती दोनशे ते तीनशे पट वाढल्या आहेत. दहा रुपयांचा ब्रेड आज चाळीस रुपयांना मिळतोय. त्यामुळे पुस्तकांच्या किमतीबाबतची वाचकांची मानसिकताही बदलायला हवी, असं मला वाटतं.”

इंजिनियरिंग क्षेत्रातलं करिअर सोडून वडिलांच्या प्रकाशन व्यवसायात येण्याचा निर्णय का घ्यावासा वाटला?

- माझे आजोबा मनोहर चंपानेरकर शिक्षक आणि लेखक होते. त्यांनी गणित आणि इंग्लिश या विषयांवर जवळपास दीडशे पुस्तकं लिहिली. माझे वडील प्रदीप चंपानेरकर हे प्रिंटिंग व्यवसायात होते. या दोघांनी माझ्या जन्मानंतर ‘रोहन प्रकाशन’ची स्थापना केली. त्यामुळे घरी प्रकाशनाचं, एक प्रकारचं सर्जनशील वातावरण होतं. नवनवीन पुस्तकं तयार होत होती. ती आमची होती, त्यामुळे जे आपल्या व्यवसायाबद्दल आपलेपण असतं, तसं होतं.

मी लहान असलो तरी माझ्या नावानं काहीतरी होत होतं. त्या विषयांवर घरात चर्चा व्हायची. बरेच लेखक, कलाकार, चित्रकार यांचं घरी येणं-जाणं होतं. शिवाय घरी एक वेगळं, मोकळं वातावरण होतं. माझ्यासारख्या दहा वर्षांच्या मुलालाही दाखवलं जायचं, की हे मुखपृष्ठ तुला कसं वाटतं? त्याच जोडीला आमच्या घरात मुलाला जे करण्याची, शिकण्याची आवड आहे, ते करू देण्याचा मोकळेपणा आणि स्वातंत्र्यही होतं.

त्यामुळे मला एका बाजूला या व्यवसायाचं आकर्षण होतं, तर दुसऱ्या बाजूला मला जे शिकायचं होतं, जे काम करायची इच्छा होती, तेही करायचं होतं. तरी कळत्या वयात मी ठरवलेलं होतं, की पाच वर्षं नोकरी करायची आणि नंतर व्यवसायचं करायचा, मग तो घरचा असेल किंवा बाहेरचा असेल. हे माझं नक्की होतं.

रोहन प्रकाशनाचं काम पाहायला सुरुवात करून तुम्हाला आता जवळपास १३-१४ वर्षं झाली. तुमचे आजोबा आणि वडिलांनी बऱ्यापैकी स्थिर केलेला व्यवसाय तुम्ही पाहायला सुरुवात केल्यानंतर कसा, मुख्य म्हणजे काय विचार केला? अलीकडच्या काळात रोहन प्रकाशनानं खूप वेगवेगळ्या प्रकारची पुस्तकं प्रकाशित केली आहेत. त्यामागचा विचार तुमच्याकडून जाणून घ्यायचाय...

- मी रोहन प्रकाशनाचं काम पाहायचं ठरवलं, त्याच्या आधी मी बाहेरून एक-दीड वर्षं काम सुरू केलं होतं. नोकरीची वेळ संपल्यानंतर संध्याकाळी सातनंतर आणि दर शनिवारी-रविवारी मी रोहन प्रकाशनासाठी काम करायचो. दुकानदारांशी बोलणं, पुस्तकं पाहणं, त्याच वेळी अनेक लोकांशी चर्चा करणं, असं मी करत होतो. घरचा व्यवसाय असला तरी तो मला नीट समजून घ्यायचा होता, कारण मी इंजिनियरिंग सोडून साहित्य-कला क्षेत्रात येणार होतो.

दुसऱ्या बाजूला असा विचार होता, की मी येईन तेव्हा मला बऱ्याच गोष्टी शिकायच्या आहेत. मला माझ्या ज्ञानाचा, अनुभवाचा वापर करून काही प्रगती करायची आहे. तिसरी गोष्ट, माझं उत्पन्न बंद करून मी इकडे येतो आहे, ते मला या व्यवसायातून मिळेल, अशी या व्यवसायाची वाढ झाली पाहिजे.

तेव्हा मला जाणवलं, की आपल्याकडे किशोर गटातील मुलांसाठी फारशी पुस्तकं नाहीत. मग मी त्याची कारणं समजून घेण्याचा प्रयत्न केला. तेव्हा मला असं दिसलं की इथं मोठी पोकळी आहे. मग मी किशोर गटासाठी काम करायचं ठरवलं. त्याला वडिलांनाही होकार दिला. आणि मग आम्ही सत्यजित रे यांची 'फॅटस्टिक फेलुदा' ही पुस्तकमालिका प्रकाशित केली. एकाच वेळी आम्ही बारा पुस्तकं प्रकाशित केली. त्यांचा अनुवाद अशोक जैन यांनी केला. फेलुदा तीन टप्प्यांत केलं. ३५ कथा २० पुस्तकांत आणल्या. त्या वेळी फेलुदा हा एक आयकॉन, हिरो म्हणून मराठीत तयार होईल, अशा प्रकारे त्याची निर्मिती, मांडणी, जाहिरात केली. आणि ते यशस्वीही झालं.

त्यानंतर मी ठरवलं की आपण काही आंतरभारती साहित्य प्रकाशित करायचं. तसा दरवर्षी एक तरी प्रोजेक्ट करायचा. त्यामुळे नंतर शरदिंदू बंदोपाध्याय यांचं 'व्योमकेश बक्षी' मराठीत आणलं. त्यानंतर रस्किन बॉड, आर.के. नारायण यांची पुस्तकं आणली.

वडील आजही कार्यरत आहेत. त्यामुळे आम्ही जे केलं, ते टीमवर्क म्हणून केलं, करतो आहोत. परंतु मी आल्यानंतर व्यावसायिक दृष्टिकोनातून आम्ही कार्यपद्धती बऱ्यापैकी बदलली. ऑफिसचं आधुनिकीकरण केलं. त्याच जोडीला संपादकीय मंडळ तयार केलं. आता माझ्याकडे चार संपादक आहेत. आजोबा-वडिलांनी ज्या व्यवसायाला एक स्थान प्राप्त करून दिलं होतं, त्याचा विस्तार करण्याच्या दृष्टिकोनातून मी काही पावलं उचलली. त्याला वडिलांनीही साथ दिली. परिणामी अनुवादित पुस्तकं, बालसाहित्य, किशोरसाहित्य, चरित्रं असं सगळं आम्ही करत आलो आहोत.

आताचा काळ हा सोशल मीडियाचा आहे. या काळात पुस्तकं वाचकांपर्यंत पोचवण्यासाठी तुम्ही काही नवीन प्रकारचे प्रयत्न, उपक्रम करत आहात का?

- रोहन प्रकाशनाचा दृष्टिकोन कायमच प्रगतीशील राहिला आहे. अमूक पुस्तक बेस्ट सेलर आहे, म्हणून त्याच्याच मागे लागू, असं आम्ही कधी केलेलं नाही. शक्यतो चांगलं साहित्य निर्माण करून ते वाचकांपर्यंत अधिकाधिक पोचवण्याचा आमचा प्रयत्न राहिला आहे. त्यासाठी काळानुसार जे बदल करायला लागतात, ते करतोच आहोत.

हृषीकेश गुप्ते यांच्या तीन छोटेखानी पुस्तकांची मालिका किंवा श्रीकांत बोजेवार यांच्या 'अगस्ती' या रहस्यकथांच्या पुस्तकांची मालिका, हे वेगळे प्रयोग आम्ही सध्याचा काळ लक्षात

घेऊनच केले आहेत. ही पुस्तकं छोटी आहेत. त्यामुळे त्यांच्या किमतीही कमी आहेत.

२०१६पासून आम्ही 'मोहोर' नावाचा एक विभाग सुरू केला. त्यात आम्ही ललितसाहित्य प्रकाशित करतो आहोत. ते लोकांपर्यंत पोचवण्याचा प्रयत्न केला. आम्ही त्याच्याकडे दीर्घकाळाचा प्रोजेक्ट म्हणून पाहतो. आता आम्हाला त्याचं थोडं यश मिळायला लागलंय.

आमचा वाचकांना हा विश्वास देण्याचा प्रयत्न असतो, की यातून चांगलं साहित्य तयार होणार आहे. तुम्ही जरूर वाचा...

ते रोहन प्रकाशनाचं वैशिष्ट्यच आहे. परंतु हेही तितकंच खरं आहे की, तुम्ही वाचकांना प्रत्येक वेळी केवळ जाहिरातीच्या जोरावर आकर्षित करू शकत नाही. त्यांचा विश्वास जिंकू शकत नाही. त्यासाठी तुम्हाला चांगल्या पुस्तकांचाच आधार घ्यावा लागतो.

- म्हणूनच मी म्हणतो की तुम्ही लाख जाहिरात कराल हो, पण तुमचं प्रॉडक्टही ताकदवान पाहिजे. आज आपण मारुतीची गाडी का घेतो, कारण आपल्याला माहितीय ती रस्त्यात बंद पडणार नाही. त्यामुळे त्या कंपनीनं जाहिरात केल्यावर चारपैकी एक मॉडेल आपल्याला आकर्षित करतंच. आम्हीही प्रकाशक म्हणून तशीच आपली जबाबदारी आहे, असं मानतो. आम्ही घिसाडघाईत कुठलंच काम करत नाही. त्याचे आम्हाला प्रचंड आर्थिक तोटे आहेत. त्यामुळे व्यावसायिक दृष्टिकोनातून कोणी आम्हाला म्हणू शकतं, की तुम्ही बावळट आहात. एवढे कष्ट कशाला करताय? आणि तेवढे रिटर्न तुम्हाला मिळत आहेत का?

थोडा वेगळा प्रश्न. मराठी प्रकाशन व्यवसाय अजूनही सरकारी ग्रंथखरेदी, खाजगी ग्रंथालयांची ग्रंथखरेदी, विद्यापीठीय अभ्यासक्रम ांची पुस्तकं यांच्या जोरावरच प्राधान्यानं चालतो. वैयक्तिक पातळीवरची ग्रंथखरेदी मराठीत तुलनेनं कमी दिसते, असं म्हटलं जातं. तुमचा काय अनुभव आहे?

- प्रांजळपणे सांगतो, आम्ही रसिक वाचकांच्याच खरेदीवर किंवा विश्वासावरच उभे आहोत. आम्ही सरकारी योजनांचा तेवढा लाभ कधी घेतलेला नाही. दुसरी गोष्ट अशी, की रसिक वाचकांनाही चांगली पुस्तकं हवी आहेत. फक्त आता त्यांच्यापर्यंत पोचणं हे नवीन आव्हान झालं आहे. पूर्वी काही वर्तमानपत्रांत जाहिराती दिल्या किंवा त्यात परीक्षणं आली की पुस्तकांचा बऱ्यापैकी प्रसार व्हायचा. आज एका व्यक्तीसाठी कितीतरी माध्यमं उपलब्ध आहेत, स्मार्टफोन आणि इंटरनेटची नको तितकी मुबलकता आहे. त्यामुळे कंटेंट 'ओव्हरलोडेड' आहे. मजकूर आज तुम्हाला पुस्तकांतून, वर्तमानपत्रांतून, स्मार्टफोनच्या अनेक ॲपमधून मिळतो. त्याच जोडीला नेटफ्लिक्स, ॲमेझॉन प्राइम यांसारखे ओटीटी प्लॅटफॉर्म आहेत. हे सगळंच छान आणि महत्त्वाचं आहेच. परंतु या अशा काळात पुस्तकाची जागा निर्माण करणं आणि ती अबाधित ठेवणं, हे खूप कठीण आहे. त्यामुळे

आम्ही समाजमाध्यमांचा मोठ्या प्रमाणावर उपयोग करण्याचा प्रयत्न करतो आहोत. माझ्या मते जे तीन-चार प्रकाशक आघाडीने हे करत आहेत, त्यात एक रोहन प्रकाशनही आहे.

आम्ही अजून एक केलंय. 'मैफल एक्स्क्लुजिव्ह' हे आमचं डिजिटल पब्लिशिंगमधलं पाऊल आहे. या माध्यमातून आम्ही काही साहित्यिक लेख किंवा लेखमालिका आमच्या वेबसाईटवर प्रकाशित करतो आहोत. त्या तुम्ही मोबाइलवर सहजपणे वाचू शकता. जिथं पुस्तकं पोचत नाहीत किंवा ज्यांना पुस्तकं वाचायला वेळ नाही, त्यांच्यासाठी हा उपक्रम आहे. त्यानिमित्तानं तरी त्यांचं वाचन होईल, कदाचित उद्या-परवा ते पुस्तकांकडेही येतील, हा त्यामागचा उद्देश आहे.

मला असंही वाटतं, की आजघडीला एक माध्यम वापरून काम भागेल असं नाही. तुम्हाला एकाच वेळी सगळेच पर्याय, प्लॅटफॉर्म वापरायला हवेत. पण त्याचा आर्थिक पातळीवर खूप ताणही पडतो. त्यामुळे सगळं करणं शक्यही नाही. त्यामुळे जे जमेल ते करत राहावं, इतकंच मी म्हणेन.

पुस्तक वाचकांपर्यंत पोचवण्यासाठी आम्ही समाज-माध्यमांचा वापर करतोच आहोत. पारंपरिक मार्ग म्हणजे वर्तमानपत्रं, मासिकांमध्ये जाहिराती करतो. परीक्षणांसाठी पुस्तकंही पाठवतो. त्याच जोडीला कार्यक्रम करतो आहोत. लॉकडाऊनच्या काळात आम्ही 'गपशप दिल से' नावाची एक मालिका फेसबुक लाइव्ह स्वरूपात केली होती. त्याचे साधारण पंचवीस भाग केले. त्याला खूप चांगला प्रतिसाद मिळाला. प्रत्येक कार्यक्रम साधारण दहा-दहा हजार लोक बघत होते.

आजघडीला समाजमाध्यमं आहेत, ऑनलाइन विक्री आहे. त्यामुळे ज्यांना वाचायचंय, ते आता पुस्तकांपर्यंत सहज पोचू शकताहेत. त्याचं प्रमाण मात्र अजून खूप कमी आहे.

मराठीमध्ये प्रकाशन व्यवसायाचं एकंदरीत स्वरूप पाहता, सांघिक पातळीवर एकत्र येऊन प्रकाशकांनी प्रश्न सोडवणं किंवा नवीन उपक्रम हाती घेणं, फारसं होताना दिसत नाही. मध्यंतरी तुम्ही 'वाचन जागर महोत्सव' केला होता. साहित्य

संमेलनासारख्या ठिकाणी प्रकाशकांना-पुस्तक विक्रेत्यांना दरवर्षी विविध प्रश्नांचा-समस्यांचा सामना करावा लागतो. अशा काही समस्यांवर प्रकाशकांनी एकत्र येऊन प्रयत्न केले, तर ते सर्व दृष्टीनं फायदेशीर ठरू शकतं. त्याबाबत तुमचा काय अनुभव आहे?

- मला नक्की असं वाटतं, की एकत्रित आल्यानं खूप चांगल्या गोष्टी घडू शकतात, होऊ शकतात. आम्ही 'वाचन जागर महोत्सव'मध्ये दहा प्रकाशकांनी एकत्र येऊन तसा प्रयोग करून बघितलाही आहे. त्याला यशदेखील चांगलं मिळालं. यशाची व्याख्या केवळ आर्थिक फूटपट्टीवर अवलंबून ठेवू नये. वाचकांना आपण किती आकर्षित करू शकतो, हे जास्त महत्त्वाचं आहे. पुस्तकं खपण्यापेक्षाही किती वाचक आकर्षित झाले, ही बाबसुद्धा

तितकीच महत्त्वाची आहे.

मला अजून दोन-तीन मुद्दे मांडावेसे वाटतात. पहिली गोष्ट म्हणजे दरवर्षी साहित्य संमेलन होतं. दोन वर्षांपूर्वी उस्मानाबादला झालं. त्यानंतर तिथं परत कधी साहित्य संमेलन होणार, तर दहा-वीस वर्षांनी. तोपर्यंत तिथं काही आहे का? तर काहीच नाही. तिथं एकही साहित्यिक पुस्तकांचं दुकान नाही. मग साहित्य संमेलन या एका कार्यक्रमाचा किती परिणाम झाला, हे कसं समजणार?

त्यामुळे मला असं वाटतं की ज्या शहराला साहित्य संमेलन मिळालं, त्यानं पुढे दरवर्षी एकतरी साहित्यिक कार्यक्रम आणि ग्रंथप्रदर्शन करावं. म्हणजे तिथं साहित्यिक चलनवलन घडत राहिल. त्यात प्रकाशक, पुस्तक विक्रेते नक्की सहभाग घेतील.

दुसरं मला असं वाटतं, की मराठी प्रकाशकांनी वाचक वाढवण्याचा उपक्रम हाती घ्यायला पाहिजे. जे वाचक आहेत, त्यांनाच आपण पुस्तकं विकतो, पण महाराष्ट्राची लोकसंख्या साधारण १२-१३ कोटी आहे. त्यातले किती वाचक आहेत? ते आपण अधिक प्रमाणात तयार करू शकतो का? एक

प्रकाशक वर्षाला करून करून किती जाहिरात करणार? तिचा खर्च परवडणारे प्रकाशकही मोजकेच आहेत. परंतु सगळ्यांनी मिळून वाचनप्रसाराच्या जाहिराती वा उपक्रम केले, तर त्याचा नक्की फायदा होईल. आणि प्रकाशन हा असा व्यवसाय आहे की, लोकांना, वाचकांना आकर्षित करून आपण काही चुकीची

गोष्ट करत नाही. आपण पुस्तकांसारखी महत्त्वाची गोष्ट लोकांसमोर आणतो आहोत. त्यामुळे एकत्र येऊन असे काही उपक्रम राबवले, तर इतर उद्योग-व्यवसायही आपल्याला सहकार्य करू शकतील. 'वाचन जागर महोत्सवा'ला चितळेंसारख्या मोठ्या कंपनीनं स्पॉन्सरशिप दिली होती.

तिसरा मुद्दा मला असा वाटतो, की मराठी ग्रंथव्यवहार हा साधारणपणे १००-१५० कोटींचा असेल. यात मी सरकारी खरेदी धरत नाही.

हा आकडा तसा फार नाही. एखाद्या मोठ्या कंपनीचा एखादा सप्लायरसुद्धा याच्या पाचपट उलाढाल करतो किंवा एखादी छोटी फॅक्टरीसुद्धा. तेव्हा आपण असं ठरवलं, की आपल्याला ग्रंथव्यवहार हजार कोटींवर न्यायचा आहे. आणि त्यासाठी प्रयत्न केले तर अनेक गोष्टी बदलू शकतात. आपण जास्त पावलं टाकू, जास्त खर्च करू. वाचकांना आकर्षित करण्यासाठी जास्त मेहनत करू. तसे उपक्रम करू.

थोडक्यात, अशा गोष्टी होऊ शकतात. त्या करायला हव्यात, असं मला वाटतं.

मराठी प्रकाशन व्यवसायाचं भवितव्य पुढच्या काळात कसं राहील, असं तुम्हाला वाटतं? अलीकडे मध्यमवर्गाच्या हाताशी पैसा आलाय, तंत्रज्ञानही खूप प्रगत झालंय. त्यामुळे आपलं पुस्तक वैयक्तिक पातळीवर छापून आणणं खूप सोपं झालंय. परिणामी खूप भराभर आणि भाराभर पुस्तकांची निर्मिती होऊ लागली आहे. त्याचा मराठी प्रकाशन व्यवसायावर काही परिणाम होतोय का?

- तंत्रज्ञान सोपं झालेलं आहे. त्यामुळे पुस्तकं सहजपणे तयार होऊ शकतात. मुद्दा पुन्हा तोच आहे, की आपण प्रकाशनाची व्याख्या काय करतो? पुस्तक प्रकाशित होणं, या प्रक्रियेला मान-सन्मान किंवा दर्जा मिळणं, हेही तितकंच महत्त्वाचं आहे. ते शेवटी तुमच्या गुणवत्तेवरच होतं. पुस्तकासाठी पैसे टाकणं, हा वेगळा भाग झाला. तो ज्याचा त्याचा प्रश्न आहे. त्यामुळे त्याविषयी न बोलणं चंगांलं. परंतु पुस्तक चांगलं असेल, तर ते लेखकानं स्वतः प्रकाशित केलं, तरी ते लोकांपर्यंत पोचू शकतंच. आणि त्याला हरकत घ्यायचं काही कारण नाही.

महाराष्ट्रात पुस्तकविक्रीची यंत्रणा खूप कमकुवत-दुबळी आहे. अर्ध्या जिल्ह्यांमध्ये पुस्तकांची दुकानं नाहीत. पूर्वी ग्रंथप्रदर्शनं होत होती. ती जीएसटी-नोटाबंदीपासून बंद झाली.

त्यामुळे पुस्तकविक्रीवर खूप मोठा परिणाम झालेला आहे. कारण लोकांपर्यंत पुस्तकंच पोचत नाहीत.

आणखी एक म्हणजे, मराठी पुस्तकांच्या किमती या खूपच माफक राहिल्या आहेत. ते चुकीचं आहे असं मला वाटतं. १९९७ साली आम्ही लाल बहादूर शास्त्रींचं अनुवादित चरित्र प्रकाशित केलं. सव्वातीनशे पानांच्या या पुस्तकाची किंमत तेव्हा सव्वादोनशे रुपये होती. आता ती तीनशे-साडेतीनशे झाली

आहे. म्हणजे वीस-पंचवीस वर्षांत वीस-पंचवीस टक्केपण वाढ झाली नाही. त्यामुळे प्रकाशकाला, लेखकाला, डीटीपीवाल्याला, मुद्रितशोधकाला, संपादकाला, छपाई-बाईंडिंगवाल्यांना आणि मुख्य म्हणजे लेखकाला मिळणारे पैसे खूपच माफक आहेत. त्यामुळे काय होतं, की इतर बाबींवरचा खर्च कमी करावा लागतो. पुस्तकांची जाहिरात कमी प्रमाणातच केली जाते.

त्याच वेळी बाकी सगळ्या गोष्टींच्या किमती तीनशे ते पाचशे पट वाढल्या आहेत. दहा रुपयांचा ब्रेड आज चाळीस रुपयांना मिळतोय. त्यामुळे पुस्तकांच्या किमतीबाबतची वाचकांची मानसिकताही बदलायला हवी, असं मला वाटतं. पुस्तकांच्या किमती वाढल्या पाहिजेत, त्याशिवाय हा व्यवसाय चालू शकणार नाही.

आता तर समाजमाध्यमांमुळे तुम्हाला तुमच्या मोबाइलवर पाहिजे तशी आणि पाहिजे ती माहिती उपलब्ध होतेय. त्यामुळे माहितीपर पुस्तकांची विक्री कमी झालेली आहे. कारण त्यांची गरजच कमी झाली आहे. दुसरी गोष्ट अशी, की स्मार्टफोन, समाजमाध्यमांमुळे आपले दिवसातले तास-दोन तास कसेही स्मार्टफोनवर जातात. परिणामी लोकांचा पुस्तकवाचनाचा वेळ कमी झालेला आहे. हेही एक मोठं आव्हान आहे.

थोडक्यात, एका बाजूला तंत्रज्ञान, नवीन माध्यमं आहेत, दुसऱ्या बाजूला माहितीच्या ओव्हरलोडमुळे माहितीपर पुस्तकांची विक्री कमी झालेली आहे. परंतु याला सामोरं जाण्यावरच मराठी प्रकाशन व्यवसायाचं भवितव्य अवलंबून आहे.

(मुलाखत : राम जगताप)

रोहन चंपानेरकर

rohanprakashan@gmail.com

आशय कोठावळे

मॅजेस्टिक प्रकाशन

मराठी ई-बुक्स एक-दोन टक्केच विकली जाताहेत...

“मराठी ई-बुक्सचं प्रमाण खूप कमी आहे. इंग्रजी ई-बुक्सची जेवढी विक्री होते, त्या तुलनेत मराठी ई-बुक्सची होत नाही.

अर्थात ही साधारण २०१३-१४ची गोष्ट आहे. त्या वेळी ज्या मराठी प्रकाशकांनी ई-बुक्स केलेली आहेत, त्यांच्याशीही मी बोललो होतो. सगळ्यांची थोडीफार निराशाच आहे.

छापील पुस्तकाच्या एक हजार प्रती विकल्या जात असतील,

तर त्याचं ई-बुक एक-दोन टक्केच विकलं जातंय. तरी नव्या तंत्रज्ञानाबरोबर राहायला पाहिजे,

आणि आपली काही पुस्तकं

ई-बुक स्वरूपात आली पाहिजेत,

त्यामुळे मराठी प्रकाशकांनी ई-बुक्स केलेली आहेत.”

तुमचे आजोबा, केशवराव कोठावळे आधी ग्रंथविक्रीच्या क्षेत्रात आले, नंतर त्यांनी ‘मॅजेस्टिक प्रकाशना’ला सुरुवात केली. त्यांच्यासोबत आणि त्यांच्यानंतर तुमचे वडील अशोक कोठावळे यांनी ग्रंथविक्री, ‘ललित’ मासिक आणि मॅजेस्टिक प्रकाशन यांचं काम पाहिलं. आणि आता तुम्ही पाहत आहात. कौटुंबिक व्यवसायात येण्याचा निर्णय का घ्यावासा वाटला? या व्यवसायाची आवड होती, की कौटुंबिक व्यवसाय पुढे चालवावा म्हणून?

- आवड म्हणाल तर लहानपणापासून दुकानात जाणं-येणं होतंच. वडिलांनी सांगितलं नव्हतं, पण या व्यवसायात यायचं हे आधीपासून डोक्यात होतं. कारण हा व्यवसाय पाहणारं आमच्या कुटुंबात दुसरं कुणी नाही. मी आधी एक वर्ष नोकरी केली, पण एमबीएनंतर ज्या प्लेसमेंट असतात, त्या दिल्या नाहीत. कारण माझे आधीपासून ठरलेलं होतं, की वडिलांचा पुस्तकांचा व्यवसाय आपल्याला पुढे न्यायचाय. आजोबांची परंपरा आणि इतर गोष्टी मी लहानपणापासून ऐकत होतोच. त्यामुळे आपल्याला किती पगार मिळेल वगैरे याचा विचार केला नव्हता. वडिलांनीसुद्धा सांगितलं होतं, की एमबीएनंतर तुला नोकरीत जो पगार मिळेल, तशी काही अपेक्षा तू या व्यवसायाकडून ठेवू नकोस.

तुमच्या आजोबांनी मॅजेस्टिक प्रकाशनाकडे एक सांस्कृतिक केंद्र म्हणून पाहिलं. मुंबईत ‘मौज’, ‘पॉप्युलर’नंतर लेखकांचा राबता कुठल्या प्रकाशनसंस्थेमध्ये असेल तर तो मॅजेस्टिकमध्ये. ‘ललित’ मासिकाच्या ग्रंथप्रेमी मंडळात तर जयवंत दळवी, बाळ सामंत, वसंत सरवटे, रवींद्र पिंगे अशी आघाडीची लेखक मंडळी होती. शिवाय मॅजेस्टिकची ओळख केवळ प्रकाशक म्हणून नाही. तुम्ही ‘ललित’सारखं ग्रंथप्रसाराला वाहिलेलं मासिक पन्नासहून अधिक वर्षांपासून चालवत आहात. मुंबई-पुण्यात तुमची पुस्तकांची दुकानं आहेत. अशा सुस्थापित आणि प्रस्थापित व्यवसायात येण्याचं - मग भलेही तो कौटुंबिक व्यवसाय असला तरी - एक दडपण असतं. ते तुम्हाला वाटलं का?

- तसं नाही वाटलं. कारण माझे वडील या क्षेत्रात आले, तेव्हा ते माझ्याच वयाचे होते. तेव्हाचा प्रकाशन व्यवसाय, उलाढाल, पुस्तकं वाचणाऱ्यांची संख्या, मार्केट खूप वेगळं होतं. आता मी या व्यवसायात आल्यानंतरही वाचकांची संख्या आणि मार्केट बदललेलं आहे. मी मुख्यतः पुस्तकविक्रीचं पाहतो. मुंबईत दुकानांची भाडी भरून ती चालवणं, हे खूप मोठं आव्हान आहे. असं आव्हान स्वीकारून दुकानं चालवणारा दुसरा कुठला विक्रेता मुंबईत नाही. त्यातही भाडं भरून मराठी ललितसाहित्याच्या पुस्तकांचं दुकान चालवणं हे खरंच खूप मोठं आव्हान आहे. आम्ही ललितसाहित्यासाठीच हे

करतोय. त्याच्या बरोबरीनं आम्ही स्टेशनरी किंवा शैक्षणिक पुस्तकं ठेवली, तर आम्हाला भाडं भरण्याच्या दृष्टीनं किंवा उलाढाल वाढवण्याच्या दृष्टीनं सोपं आहे. तरीही आम्ही ललितसाहित्यालाच धरून राहिलो आहोत, जास्त व्यावसायिक झालेलो नाही.

शाळा-कॉलेजच्या पुस्तकांची किंवा स्टेशनरीची मागणी सततच असते. त्यामुळे त्यांची विक्री केव्हाही ललितसाहित्यापेक्षा जास्त फायदेशीर ठरते. परंतु जागेचाही प्रश्न असतोच. आम्ही शैक्षणिक पुस्तकं, स्टेशनरी वाढवली, तर मग ललितसाहित्यासाठी जागाही कमी पडेल. ते आम्हाला होऊ द्यायचं नाही. मॅजेस्टिकमध्ये वाचक-ग्राहक येतात, ते इथं आपल्याला हमखास पुस्तक मिळेल, या विश्वासानं. आणि एखादं पुस्तक आमच्याकडे नसेल तर त्यांनाही प्रश्न पडतो, की आता कुठे जायचं? त्यांचा तो विश्वास आम्हाला जपायचाय.

प्रत्यक्ष दुकानांतून पुस्तकविक्रीबरोबरच तुम्ही 'मॅजेस्टिक ऑन द नेट' हे ऑनलाइन मराठी पुस्तकविक्रीचंही दुकान सुरू केलंय. ती कल्पना कशी सुचली आणि त्याचा अनुभव कसा आहे?

- माझं पदव्युत्तर शिक्षण झाल्यानंतर वडिलांनी मला सांगितलं होतं, की या व्यवसायात येणार असशील, तर मी जे केलं नाही, ते तू कर. त्यामुळे काय करता येईल, असा विचार करत होतो. तेव्हा ऑनलाइनची एवढी बूम नव्हती. अॅमेझॉन भारतात आलेलं नव्हतं. ई-कॉमर्सची फारशी मागणीसुद्धा नव्हती. तेव्हा म्हणजे २०१२ साली आम्ही 'मॅजेस्टिक ऑन द नेट' हे ऑनलाइन दुकान सुरू केलं. काही काळांनं त्याचं नाव 'मॅजेस्टिक रीडर्स डॉट कॉम' असं केलं. नंतर अॅमेझॉन भारतात आलं, ई-कॉमर्सची बूम आली आणि मग सगळ्यांच्याच वेबसाईट चालायला लागल्या. सुरुवातीच्या काळात आमच्या वेबसाईटवरून फारशी विक्री व्हायची नाही. आता भरपूर ऑर्डर येतात. प्रत्यक्ष दुकानात होते, जवळपास तेवढीच विक्री ऑनलाइन होते. दिवाळी संचसारख्या योजनांना तर दुकानापेक्षाही ऑनलाईन जास्त प्रतिसाद मिळतो. आमची मुंबईत पुस्तकांची तीन दुकानं आहेत. 'मॅजेस्टिक रीडर्स डॉट कॉम' हे आमचं चौथं दुकानच आहे.

त्या वेबसाईटवर केवळ मॅजेस्टिकचीच पुस्तकं असतात की इतरही प्रकाशकांचीही पुस्तकं असतात?

- सगळ्या प्रकाशकांची पुस्तकं असतात. शिवाय काही इंग्रजी पुस्तकंही आहेत. सगळ्या प्रकाशकांची पुस्तकं असतील तरच कोणतीही वेबसाईट चांगल्या पद्धतीनं चालू शकते. लोकांना बऱ्याचदा पुस्तकाचा प्रकाशक माहित नसतो, फक्त लेखकाचं नाव, पुस्तकाचं नाव माहित असतं. त्यामुळे सगळ्या प्रकाशकांची पुस्तकं असतील, तरच चांगली उलाढाल होते.

'मॅजेस्टिक रीडर्स डॉट कॉम'वरून येणाऱ्या ऑर्डर या मेट्रो सिटीजमधून येतात की, जिल्हा-तालुका पातळीवरूनही येतात?

- तिकडूनसुद्धा येतात. पण, मेट्रो सिटीजचं म्हणजे पुणे,

मुंबई, नागपूर, लातूर, कोल्हापूर, नाशिक यांचंच प्रमाण जास्त आहे. गावागावांतूनही ऑर्डर येतात. एरवी आम्ही कुरिअरनं पुस्तकं पाठवतो, पण ज्या ठिकाणी ती सर्व्हिस नसेल, तिथं पोस्टानं पाठवतो. त्यामुळे दोन-तीन दिवसांत पुस्तकं ग्राहकाला मिळतात. फारच आत असेल, तर पाचेक दिवस लागतात.

कुठल्या प्रकारची पुस्तकं ऑनलाइन जास्त प्रमाणात विकत घेतली जातात?

- ऑनलाइन जास्त बेस्टसेलरच जातात. दुकानात जेव्हा ग्राहक येतो, तेव्हा तो नवीन पुस्तक प्रत्यक्ष हाताळतो, चाळतो, त्यानंतर आवडलं तर विकत घेतो. ऑनलाइनमध्ये तसं होत नाही. एखाद्या पुस्तकाचं कुठे तरी परीक्षण आलेलं आहे, ज्याच्याबद्दल कुठे तरी वाचलेलं-ऐकलेलं आहे, अशी पुस्तकं जास्त विकली जातात. नवीन पुस्तक आलंय आणि ते पटकन ऑनलाइन विकलं गेलंय, असा प्रकार कमीच असतो. याउलट नवीन पुस्तकाचीही दुकानात पहिल्या आठवड्यात विक्री चालू होते.

यावर 'बुकगंगा'नं चांगला मार्ग काढलाय. ते प्रत्येक पुस्तकाची सुरुवातीची दहा-बारा पानं देतात. ती वाचकांना सहजपणे पाहता-वाचता येतात.

- तसं करायचं आमच्याही डोक्यात आहे. त्याची गरज आहेच. त्यामुळे मराठी पुस्तकांची ऑनलाइन विक्री नक्की वाढू शकते.

तुम्ही ही वेबसाईट सुरू केल्यानंतर भारतात अॅमेझॉन आलं. दरम्यानच्या काळात काही मराठी प्रकाशकांनीही त्यांच्या वेबसाईट सुरू केल्या, त्यावरून पुस्तकविक्री सुरू केली. त्याचा काही परिणाम झालाय का तुमच्या या वेबसाईटवर?

- ज्या मराठी प्रकाशकांच्या स्वतःच्या वेबसाईट आहेत, त्यांचा फफारसा परिणाम झालेला नाही. कारण बऱ्याचशा वाचकांना पुस्तकाचं नाव माहित असतं, पण प्रकाशक कोण आहेत हे माहित नसतं. त्यामुळे त्या प्रकाशकाच्या वेबसाईटवर जाऊन पुस्तकं घेणारे ग्राहक खूप कमी असतात. ज्यांना प्रकाशक माहित असतो, असेच ग्राहक संबंधित प्रकाशकाच्या वेबसाईटवर जाऊन हवं असलेलं पुस्तक घेतो. परंतु अॅमेझॉनचा परिणाम होतो. सेवा-सर्व्हिस हे त्यांचं बलस्थान आहे. ते ग्राहकांना घसघशीत सवलत देतात, कारण त्यांची एकंदर उलाढाल प्रचंड आहे. आता ते तळागाळातही 'कॅश ऑन डिलिव्हरी' द्यायला लागले आहेत. त्यांची सगळी गणितं वेगळी आहेत. ते वर्षाला दोन-दोन हजार कोटी तोटा सहन करू शकतात. त्या सेवा आम्ही देऊ शकत नाही. अॅमेझॉन ज्या किमतीला पुस्तकं विकतं, त्या किमतीला आम्ही विकू शकत नाही.

अर्थात, सेवा-सर्व्हिस चांगल्या असल्या तरी अॅमेझॉनमुळे पायरसी प्रचंड वाढली आहे. त्याचा प्रकाशकांना मोठा फटका बसतोय. अॅमेझॉनवर विकली जाणारी इंग्रजी बेस्ट सेलर तर

जवळपास सगळी पायरेटेडच असतात. अर्थात ते अॅमेझॉनलाही माहीत नसतं, कारण ते पुस्तकं वेगवेगळ्या ग्रंथविक्रेत्यांमार्फत विकतात.

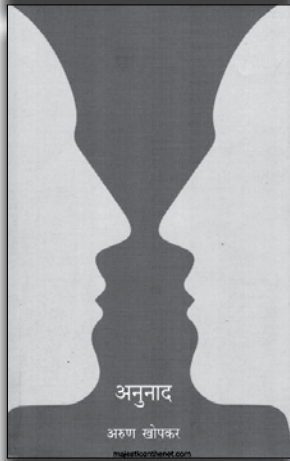
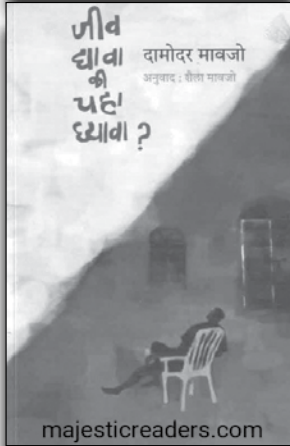
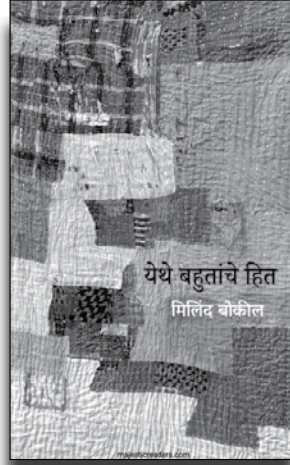
ही खूपच मोठी समस्या, आव्हान आहे, प्रकाशक, विक्रेते आणि वाचक या सर्वांसाठी. हे एक वेगळ्या प्रकारचं संकटच आहे...

मोबाइल उद्योगजगत पाहिलं तर सर्वांच्या किमती जवळपास एकसारख्याच आहेत. तुम्ही कुठलीही मोठ्या किमतीची, २५-३० हजारांची वस्तू अॅमेझॉनवरून विकत घ्या किंवा प्रत्यक्ष दुकानातून, त्यात पाचशे-हजार रुपयांचाच फरक येतो. कारण कंपन्यांनीच तशी पॉलिशी केलीय की, अमूक किमतीच्या खाली तुम्ही त्या वस्तू विकू शकत नाही. रिटेल व्यवसाय तगलाय आणि वाढतोय. पण पुस्तकांच्या बाबतीत असं झालंय की, पायरसीमुळे ऑनलाईन ५०-६० टक्के सवलतीत पुस्तकं विकली जाताहेत, मात्र प्रत्यक्ष दुकानात विक्रेते १५-२० टक्क्यांपेक्षा जास्त सवलत देऊ शकत नाहीत. या फरकामुळे पुस्तकांच्या दुकानावर खूप मोठा परिणाम होतोय. त्यामुळे या पुढच्या काळात पुस्तकांची दुकानं कमी कमीच होत जातील. प्रकाशक एकत्र आले नाहीत, पायरसीविरोधात उभे राहिले नाहीत, तर अॅमेझॉनवर पायरेटेड पुस्तकांचा सेल वाढतच राहणार.

म्हणजे या समस्येविरोधात ग्रंथविक्रेत्यांनी एकत्र येण्याची गरज आहे?

- ग्रंथविक्रेत्यांपेक्षा प्रकाशकांनी एकत्र यायला हवं. मुख्य म्हणजे प्रकाशकांनी पुस्तकांवर दिल्या जाणाऱ्या सवलतीच्या टक्केवारीबाबत एक धोरण ठरवलं तर, तर पायरसी आपोआप आटोक्यात येईल. पायरेटेड पुस्तकांवर एमआरपी (कमाल किरकोळ किंमत) सेम असते, फक्त ते ६० टक्के सवलतीनं विकलं जातं. त्यामुळे समजा मराठी प्रकाशकांनी एकत्र येऊन असं ठरवलं की, सर्वांची पुस्तकं २०-२५ टक्के सवलतीनंच विकली जातील. म्हणजे मराठी पुस्तकं ग्राहकांनी कुठूनही - ऑनलाईन किंवा प्रत्यक्ष दुकानातून - विकत घेतली, तरी ती त्यांना सारख्याच किमतीला मिळायला लागली, तर मग पायरसीला आपोआप आळा बसेल.

या एका गोष्टीमुळे पायरसीला आळा बसेल, असं तुम्हाला वाटतं?

- हो. अॅमेझॉनसारख्या मेगा ऑनलाईन स्टोअरमुळेच पायरसी वाढलीय. पूर्वी ती इतकी नव्हती. आणि आताची नवी घडामोड अशी की, पायरेटेड पुस्तकांचा निर्मिती-दर्जा जवळपास ९० टक्के मॅच व्हायला लागला आहे. अॅमेझॉनमुळे पुस्तकविक्रीची टक्केवारी खूप वाढली, परिणामी पायरेटेड पुस्तकांचा दर्जा मूळ पुस्तकांशी जवळपास ९० टक्के मॅच होईल, इतका सुधारलाय. आधी पायरसी फक्त फूटपाथवरूनच व्हायची. त्या पुस्तकांच्या दर्जात प्रचंड फरक असायचा. तो आता फारसा राहिलेला नसल्यामुळे अनेक वाचक-ग्राहकांना कळतही नाही.

हा नवीन तंत्रज्ञानाचा तोटा आहे का? हल्ली प्रिंटिंग टेक्नॉलॉजीही खूप 'यूज टू' झालेली आहे...

- तेही आहेच. पूर्वी एखाद्या इंग्रजी पुस्तकाच्या दहा हजार पायरेटेड प्रती विकत विकल्या जात असतील, तर ऑनलाईनमुळे आता त्या एक लाख विकल्या जाऊ लागल्या आहेत.

इंग्रजी पुस्तकांची पायरसी जास्त होत असणार, मराठीसारख्या प्रादेशिक भाषेतल्या पुस्तकांची पायरसी तेवढी होत नसणार. निदान इंग्रजीच्या तुलनेत तरी...

- प्रादेशिक भाषेतील पुस्तकांची तेवढी पायरसी होत नाही, हे खरं. परंतु जी पुस्तकं बेस्ट सेलर असतात, त्यांची पायरसी होतेच. अगदी मराठीपुरतं बोलायचं झालं, तर प्रत्येक प्रकाशकाची पाच-सात पुस्तकं तरी बेस्ट सेलर असतात आणि त्यांचीच पायरसी होत असेल, तर त्याचा फटका त्या प्रकाशकाला बसतोच. मनोविकास प्रकाशनाच्या 'इंटेलिजंट इन्व्हेस्टर' या पुस्तकाची तर मला चौथ्या-पाचव्या दिवशी पायरेटेड प्रत पाहायला मिळाली. मी आशिष

पाटकरला फोन करून सांगितलं, तेव्हा तोही म्हणाला, की मलाही पाहायला मिळालीय. इतक्या लवकर पायरेटेड पुस्तक बाजारात येऊ कसं शकतं?' म्हणजे पुस्तकाची आठवड्याच्या आत पायरसी होतेय.

ही तुम्ही म्हणता तशी, सर्वच प्रकाशकांसमोरची मोठी समस्या झालेली आहे. याला आळा घालायचा असेल, तर प्रकाशकांनी एकत्र येण्याची गरज आहे. मात्र मराठी प्रकाशकांच्या संघटना तरी

तेवढ्या कार्यक्षम आणि कार्यरत आहेत, असं दिसत नाही. मग हे होणार कसं?

- मध्यंतरी आम्ही दहा-बारा प्रकाशकांनी एकत्र येऊन 'वाचन जागर महोत्सव' केला होता. तेव्हा सुनील मेहतांनी ई-बुक्सच्या पायरसीसंदर्भात पुढाकार घेतला होता. त्यांनी पोलिसांत तक्रारही केली होती. परंतु ई-बुक्सची पायरसी जरी होत असली, तरी ती लोक किती प्रमाणात वाचतात, याबाबत मला प्रश्न आहे.

'साधना', 'मनोविकास', 'राजहंस', 'रोहन' अशा काही मराठी प्रकाशकांनी ई-बुक काढायला सुरुवात केलीय. मेहता पब्लिशिंग हाऊस तर खूपच मोठ्या प्रमाणावर ई-बुक काढतंय. तरीसुद्धा मराठी ई-बुक विकत घेऊन वाचली जाण्याचं प्रमाण खूप कमी आहे, असं म्हटलं जातं. तुमचा काय अनुभव आहे?

- हो, माझ्या मते मराठी ई-बुक्सचं प्रमाण खूप कमी आहे. आम्ही 'मॅजेटिक रीडर्स डॉट कॉम' सुरू केलं, तेव्हा ई-बुक्स करायची असं ठरवलं होतं. त्याच्या खर्चाची माहिती घेतल्यावर मा या लक्षात आलं, की इंग्रजी ई-बुक्सची जेवढी विक्री होते, त्या तुलनेत मराठी ई-बुक्सची विक्री होत नाही. अर्थात ही साधारण २०१३-१४ ची गोष्ट आहे. त्या वेळी ज्या मराठी प्रकाशकांनी ई-बुक्स केलेली आहेत, त्यांच्याशीही मी बोललो होतो. सगळ्यांची थोडीफार निराशाच आहे. छापील पुस्तकाच्या एक हजार प्रती विकल्या जात असतील, तर त्याचं ई-बुक एक-दोन टक्केच विकलं जातंय. नव्या तंत्रज्ञानाबरोबर राहायला पाहिजे, आणि आपली काही पुस्तकं ई-बुक स्वरूपात आली पाहिजेत, त्यामुळे मराठी प्रकाशकांनी ई-बुक्स केलेली आहेत.

याचा अर्थ, काळाबरोबर चालण्यासाठी मराठी प्रकाशक केवळ एक 'प्रोवायड्ड सॉल्यूशंस' म्हणून ई-बुक करत आहेत...

- तसंच आहे. फक्त मेहतांनी त्यांचं जवळपास प्रत्येक पुस्तक ई-बुक स्वरूपातही काढलंय. अर्थात त्यांच्या पुस्तकांची संख्या इतकी मोठी आहे की त्यामुळे त्यांची ई-बुक्स विकली जातात.

एक वेगळा प्रश्न. कथा-कादंबऱ्या-व्यक्तिचित्र-चरित्र-आत्मचरित्र-संदर्भपुस्तकं अशी मॅजेटिकची आजवरची ओळख आहे. तुमच्या आजोबांचा वा वडिलांचा काळ आणि आताचा तुमचा काळ यांत खूप फरक आहे. आता तुम्ही एखादं पुस्तक प्रकाशित करताना कसा विचार करता? काय निकष लावता?

- आजोबा-वडिलांच्या काळात आम्ही कथा-कादंबऱ्या जास्त प्रमाणात प्रकाशित करायचो, पण आता कथा-कादंबऱ्यांना तेवढी मागणी नाही. माहितीपर वा सेल्फ हेल्प आणि अनुवादित बेस्ट सेलर पुस्तकांना मागणी आहे. त्यामुळे आता आम्ही तशी पुस्तकं जास्त प्रमाणात काढतोय. त्याचबरोबर काही इंग्रजीतली

'क्लासिक्स' काढतोय. मात्र स्वतंत्र पुस्तकंही आम्ही काढतो आहोतच, यापुढेही काढू.

अलीकडेच तुम्ही सिनेदिग्दर्शक अरुण खोपकर यांचं 'कालकल्लोळ' हे अतिशय उत्तम निर्मिती आणि आशय असलेलं पुस्तक प्रकाशित केलंय. हे पुस्तक काढताना तुमचा काय विचार होता? कारण अशा प्रकारच्या पुस्तकांमध्ये जोखीम-रिस्क बरीच असते...

- हो, जोखीम पत्करूनच आम्ही ते काढलंय. हे पुस्तक काढताना त्याचा 'टारगेट ऑडियन्स' आमच्या डोक्यात नक्की होता. आणि त्याविषयी आम्हाला खात्री होती, की ज्यांना हे पुस्तक हवंय किंवा ज्यांना हे पुस्तक वाचायचंय, ते त्याच्या किमतीचा फारसा विचार करणार नाहीत.

शेवटचा प्रश्न. या पुढच्या काळात मराठी प्रकाशन व्यवसायाला कशा प्रकारचं भवितव्य असेल, असं तुम्हाला वाटतं? आणि चांगलं भवितव्य हवं असेल तर मराठी प्रकाशन व्यवसायाला स्वतःमध्ये काय बदल करावे लागतील?

- मराठी वाचकांची संख्या कमी झालेली आहे, याबाबत काहीच वाद नाही. कारण मराठी शाळाच आता फारशा राहिलेल्या नाहीत. त्यामुळे नवीन वाचकच तयार होत नाहीये. हा मराठी प्रकाशकांसमोरचा मोठा प्रश्न आहे. या अशा कारणांमुळे मराठी प्रकाशकांच्या आधीच्या आणि आताच्या आवृत्त्यांच्या प्रतींमध्ये खूप फरक पडला आहे. काही प्रकाशक याच्याशी सहमत होणार नाहीत, पण हे सत्य आहे.

दुसरं असं, की घटत चाललेली वाचकांची संख्या, बंद पडत चाललेल्या मराठी शाळा, यांबाबत मराठी प्रकाशकच काय पण सरकारही फार काही करू शकत नाही. कारण ती दीर्घकाळ चालणारी प्रक्रिया आहे. त्यात चार-दोन दिवसांत बदल होणार नाहीत.

पण हेही आहे, की आता सोशल मीडियामुळे, ई-कॉमर्समुळे पुस्तकं जास्तीत जास्त प्रमाणात वाचकांपर्यंत पोचणं शक्य होत आहे. दहा वर्षांपूर्वी वाचकांपर्यंत पोचण्याचे आजच्या इतके पर्याय प्रकाशकांकडे नव्हते. तेव्हा त्यांना ग्रंथविक्रेत्यांवरच अवलंबून राहावं लागत होतं. मार्केटिंगचेही आता त्यांच्याकडे अनेक पर्याय आहेत. अर्थात, मराठी प्रकाशक त्या दृष्टीनं प्रयत्नही करत आहेत. सोशल मीडियाच्या, ई-कॉमर्सच्या, स्वतःच्या वेबसाईटच्या, अशा विविध माध्यमांद्वारे ते वाचकांपर्यंत पोचण्याचा प्रयत्न करत आहेत. म्हणजे ते स्वतःही मागणी तयार करण्याचं काम करत आहेत. त्यामुळे मराठी प्रकाशन व्यवसाय नक्की चालू राहील.

(मुलाखत : राम जगताप)

आशय कोठावळे

kothawale.ashay@gmail.com

अभिषेक जाखडे

पद्मगंधा प्रकाशन

आणखी पाच वर्षांनी आम्ही नेमकं काय करतो, हे लोकांना कळणार तरी आहे का?

“एखादं पुस्तक आम्ही करतो, तेव्हा त्याचा अनेक बाजूंनी विचार करतो. त्यामागे खर्च असतो. तो भरून काढायचा असेल आणि चार पैसेही मिळवायचे असतील, तर किमान काही प्रती काढाव्या लागतात. तेव्हा पन्नास-शंभरच्या आकड्यांत बोलू शकत नाही. आपण त्याच आकड्यांत बोलायला लागलो, तर पुस्तकनिर्मितीत तितकं चांगलं काम होत नाही. जे हौसेखातर पुस्तक काढतात, त्यामुळे असं वाटतं, की अजून पाच वर्षांनी आपण काय काम करतोय, हे लोकांना कळणार तरी आहे का?”

आपलं करिअर सोडून वडिलांच्या व्यवसायात का यावंसं वाटलं?

- मी लहानपणापासूनच ‘पद्मगंधा प्रकाशना’च्या छोट्या-मोठ्या कामांमध्ये रस घेत होतो. घरचाच व्यवसाय असल्यामुळे ‘आता मला पद्मगंधाचं काम करायचंय’, असा विचार कधी करावाच लागला नाही. फावल्या वेळात ऑफिसमध्ये जाणं, विविध कामं जाणून घेणं, या गोष्टी करत होतो. माझी आवड, गती यानुसार वडीलही प्रोत्साहन द्यायचे. पुस्तकांची, वाचनाची आवड असल्यामुळे मी सतत पद्मगंधातच होतो. त्यामुळे हे आपसूकच घडलं.

बरोबर आहे, घरचा व्यवसाय असतो, तेव्हा तुम्ही त्याचा भाग आपसूकच होता. त्याबद्दलचं बोलणं सातत्यानं घरात होतच असतं. दरम्यानच्या काळात तुम्ही तुमचं स्वतंत्र करिअरही केलं. ते काय स्वरूपाचं होतं?

- मला लहानपणापासून पुस्तकांची आवड आहे, तशी गाड्यांचीही आहे. त्यामुळे माझं शिक्षण इंजिनियरिंगमध्ये झालं. नंतर मी ‘इंटरनॅशनल बिझनेस मॅनेजमेंट’मध्ये एमबीए केलं. मग एका फ्रेंच ऑटोमोबाइल कंपनीमध्ये डिझाईनच्या क्षेत्रात रुजू झालो होतो. तिथं मला फोक्सवॉगन, अल्फा रोमिओ, पोर्शेसारख्या अशा काही मोठ्या कंपन्यांचे प्रोजेक्ट करायला मिळाले. त्यामुळे कॉर्पोरेटमध्ये काम करण्याची पद्धत शिकायला, जवळून पाहायला मिळाली. त्यातून एक वेगळी दृष्टी निर्माण झाली. परंतु मी तिकडे नोकरी करतोय म्हणून पद्मगंधाच्या कुठल्या कामाकडे लक्ष देणं मला जमलं नाही, असं कधी झालं नाही. दरवर्षीच्या ‘उत्तम अनुवाद’ या दिवाळी अंकाचं काम मी करत होतो. त्याशिवाय इतर प्रोजेक्टमध्येही कमी-अधिक प्रमाणात सहभाग घेत होतोच. अर्थात वडील गेल्यानंतर सगळाच पसारा माझ्या खांद्यावर आला.

मराठी प्रकाशन व्यवसायात पद्मगंधाचं जे वळण आणि ओळख आहे, ती गंभीर, संशोधनपूर्ण पुस्तकांसाठी आहे. तुम्ही ‘उत्तम अनुवाद’ हा केवळ अनुवादित साहित्याला वाहिलेला दिवाळी अंक काढायला सुरुवात केली. या विषयावर तोवर असा स्वतंत्र अंक मराठीमध्ये निघत नव्हता. ही कल्पना सुचली कशी?

- ‘उत्तम अनुवाद’ची कल्पना वडिलांचीच होती. तुम्ही म्हणाला तसं पद्मगंधाला एक गंभीर, वैचारिक स्वरूप आलं होतं. त्यामुळे तो अंक ‘निश वाचकां’साठी झाला होता. २०००च्या आसपासचा काळ हा वडिलांच्या उमेदीचा काळ होता. त्यामुळे ‘अरुण, हे तू करणं बरोबर नाही’, असं द.भि. कुलकर्णी, रा.चिं. ढेरे यांच्यासारख्या

स्नेही लेखकमित्रांनी वडिलांना सांगितलं. मग आता करायचं काय, तर त्यांनी ठरवलं की आपण एक नवीनच अंक काढूया. तो सगळ्यांसाठी होईल. म्हणून मग अनुवादाला वाहिलेल्या अंकाची कल्पना पुढे आली.

२००२-०३च्या काळात मी पद्मगंधाचं काम हळूहळू पाहायला लागलो. एका वर्षी मी वडिलांना म्हणालो, 'बाबा, मी या 'उत्तम अनुवाद'च्या कथा वाचतो आणि तुम्हाला सांगतो की कुठली चांगली आहे वा नाही. कारण जून-जुलै आला तरी अंकाचं काम सुरू झालं नव्हतं. शिवाय पुस्तकांची कामं चालू होती. कथा तर यायला लागल्या होत्या. ते म्हणाले, ठीक आहे. मग मी त्या वाचल्या. तोपर्यंत 'उत्तम अनुवाद'चे दोन-तीन अंक झाले होते. मी पंचवीस-तीस कथा निवडल्या. मग वडिलांना म्हणालो की, आता तुम्ही याला संपादकीय लिहा. म्हणजे हा अंक तरी वेळेत जाईल. तोपर्यंत तर 'पद्मगंधा'चं कामही सुरू झालं नव्हतं. तर ते म्हणाले, ते सगळं तू वाचलं आहेस, तर तूच लिही. मी त्यांना म्हणालो, मी कसं काय लिहिणार? मी तर कधीच काही लिहिलेलं नाही. ते म्हणाले, तू लिही तर. वाटलं तर मी दुरुस्त्या करीन. अशा प्रकारे ते काम माझ्याकडे आलं. आता त्याला बावीसेक वर्षं झाली. नोबेल-ज्ञानपीठ विशेषांक झाला, सिनेमा झाला, युद्ध झाला, प्रवास झाला, आणि लोकांनाही अंक आवडतोय.

वडील असतानाच्या काळात तुम्ही जशी 'उत्तम अनुवाद'ची पूर्ण जबाबदारी घेऊन त्याचं काम पाहायला सुरुवात केली, तसं कुठल्या पुस्तकांच्या बाबतीत केलं का?

- मी सुरुवातही अनुवादित पुस्तकांपासूनच केली. किंबहुना बाबा होते, तोपर्यंत मी फक्त अनुवादित पुस्तकांचंच काम बघत होतो. मी काम पाहायला सुरुवात केली, तेव्हा अनुवादित पुस्तकांना बऱ्यापैकी मागणी होती. तसे एक-दोन अनुवादक वडिलांकडे आले होते, त्यांचे अनुवाद घेऊन. तेव्हा कॉपीराईटबद्दल फारशी जागरूकता नव्हती. घरोघरी इंटरनेट असणं हीच मोठी गोष्ट होती. मला शाळा-महाविद्यालयात संगणक वापरावा लागत असल्यानं ते जमत होतं. त्यामुळे रँडम हाऊस, सायमन शूस्टर, हार्पर कॉलिन्स अशा इंग्रजीतील नामांकित प्रकाशनसंस्थांबरोबर ई-मेलच्या माध्यमातून पत्रव्यवहार सुरू करून अनुवादासाठीचे हक्क घेणं वगैरे सुरू केलं.

असे चार-पाच अनुवाद केले. मार्गरेट मिचेल यांच्या 'गॉन विथ द विंड'चा मराठी अनुवाद वर्षा गजेंद्रगडकर यांनी केला होता. तो त्यांनी वडिलांकडे दिला. एवढी मोठी कादंबरी, पण तिच्या हक्काच्या बाबतीत संभ्रम असा होता. तेव्हा मी त्याबद्दल इंटरनेटवर बरीच शोधाशोध केली. दरम्यान हिंदीमध्ये ते प्रकाशित झालं होतं. त्यांच्याशी सल्लामसलत केली आणि त्याचे हक्क घेऊन तो अनुवाद प्रकाशित केला.

अशा प्रकारे अनुवादांचे हक्क घेण्यासारख्या तांत्रिक बाबींत

मी सहभाग घेऊ लागलो. पुढे मला असं वाटलं की आता आपण अगाथा ख्रिस्ती यांची पुस्तकं मराठीत आणूया. मग मी त्याचे हक्क घेतले. त्यानंतर मी एकदा 'वर्ल्ड बुक फेअर'ला दिल्लीला गेलो. तोपर्यंत माझा मराठीतेर विश्वाशी व्हर्च्युअल संपर्क होता, तो तिथं पहिल्यांदा थेट झाला. तिथं पुस्तकांचं जग नेमकं काय आहे, त्याची भव्यता माझ्या लक्षात आली. आपण मराठी प्रकाशन व्यवसायात काम करत असलो, तरी पुस्तक मराठी आहे वा नाही, असं नाही म्हणू शकत. पुस्तकाच्या जनमानसावर प्रभावाची ताकद मला त्या वेळेला कळली. तसा लहान असल्यानं तेव्हा मी खूप प्रभावित झालो. तिथं मी धिटार्ईन शशी थरूर यांना भेटलो. मग त्यांच्या पुस्तकाचे हक्क घेतले. नंतर अमिताव घोष, काम्यूचे घेतले.

तुमच्या वडिलांच्या काळात पद्मगंधाची ओळख गंधीर आणि साहित्य-समीक्षा, लोककला यांविषयांवरील पुस्तकांसाठी राहिली आहे. त्यांचा काळ आणि तुमचा काळ वेगळा आहे. आता बदलत्या काळानुसार तुम्ही नवीन पुस्तकं प्रकाशित करालच... तर या पुढच्या काळात पद्मगंधाची ओळख कशा स्वरूपाची राहिल?

- पद्मगंधाची सध्याची व आगामी प्रकाशनं बघितली तर त्यात समीक्षा, लोकसाहित्य, कला, भाषा याविषयीचे मौलिक ग्रंथ आहेत; कथा, कादंबऱ्या, चरित्रात्मक आणि अनुवादित पुस्तकं आहेत. रा.चिं. ढेरे, गणेश देवी, अक्षयकुमार काळे, संजय अर्वीकर, देवानंद सोनटके यांच्यासारखे प्रस्थापित लेखक आहेत, तर शांताराम डफळ, सतीश सुरवसे, यांच्यासारखे नवोदित लेखकदेखील आहेत. 'प्रतिभा, कलानिर्मिती आणि कालाभ्यास' हा बाबांचा ब्रेनचाइल्ड असलेला प्रोजेक्ट, आम्ही इतक्यातच प्रसिद्ध केलाय. त्यामुळे असं म्हणणं अधिक उचित राहिल, की सध्या आमचा फोकस उत्तम साहित्य आणि दर्जदार ग्रंथनिर्मिती यावरच राहणार आहे.

'उत्कृष्ट साहित्य, दर्जेदार निर्मिती' अशी पद्मगंधाची टॅगलाइन आहे. ती आमची मूल्यपरंपरा असल्यामुळे ती निश्चितच चालू राहणार. त्यामुळे पद्मगंधाच्या ज्या काही जमेच्या बाजू आहेत, त्या पूर्णपणे बदलता येणार नाहीत. आणि त्या बदलूही नयेत. त्यात काळानुसार, वेळेनुसार थोडाफार, समकालीन परिस्थितीनुसार जो योग्य बदल करायला पाहिजे, तो व्हायलाच पाहिजे. परंतु पूर्णपणे वेगळ्याच प्रकारचं काम सुरू होईल, असं नाही होऊ शकत.

प्रत्येक संस्थेची काही बलस्थानं असतात, तशा तिला काही मर्यादाही असतात. सध्या आम्ही आमच्या मर्यादांवर लक्ष केंद्रित करण्याचं काम करतो आहोत. त्याचा उपयोग इतर कुठल्या प्रकाशनसंस्थेला होत असेल तर मला तो शेअर करायलाही आवडेल. फक्त माझंच पुस्तक विकलं गेलं पाहिजे, ही थोडीशी संकुचित वृत्ती आहे. दुसऱ्या प्रकाशकाचं एक पुस्तक विकलं

जाऊन एक नवीन वाचक तयार होत असेल, तर ती अधिक श्रेयस्कर बाब आहे, असं मला वाटतं.

'ट्रेंड' ही येत-जात राहणारी गोष्ट असते, 'ट्रेंडिशन' तशी नसते. ती कायमस्वरूपी आपली स्वतःची आयडेंटिटी राखून असते. तुम्ही 'ट्रेंड'पेक्षा 'ट्रेंडिशन'वर जास्त भर देता, हे महत्वाचं वाटतं. त्यामुळे मला असं विचारावंसं वाटतं, की सध्याच्या सोशल मीडियाच्या, माहितीच्या धबडग्याच्या काळात पुस्तकं वाचकांपर्यंत नेण्याचे, पोचवण्याचे पर्याय खूप वाढले आहेत. पद्मगंधाची गंभीर स्वरूपाची पुस्तकं पूर्वी वाचकांपर्यंत पोचवण्यासाठी ज्या मर्यादा होत्या, त्या आता सुदैवानं राहिलेल्या नाहीत. त्यासंदर्भात तुम्ही कशा प्रकारे प्रयत्न करत आहात?

दिसतं. त्याचा प्रकाशन व्यवसायावर काही परिणाम झालाय का?

- निश्चितच झालेला आहे. प्रत्येकाचाच 'अटेन्शन स्पॅन' कमी झालेला आहे. आपलं जग खूप गतिमान झालेलं आहे. त्यातून बाहेर पडून तास-दोन तास पुस्तक वाचणं, हे अनेकांच्या अंगवळणी पडत नाही. अनेकांना ते कळतही नाही. निम्मे लोक वाचत का नाहीत, त्याचं हे उत्तर आहे. जे वाचतात, त्यातले किती लोक फेसबुकवरच्या आणि व्हाॅट्सअॅपवरच्या पोस्ट वाचतात आणि किती लोक पुस्तकं वाचतात? फेसबुकवरच्या किती पोस्ट या फॅक्चुअल असतात नि किती नसतात, हा विवादाचा भाग आहेच. त्यामुळे ज्या आपण ऑर्थेंटिक म्हणतो, त्या पुस्तकांना स्पर्धा निर्माण झालेली आहे. ती किती टिकेल, न

- गेल्या पाच वर्षांत खूपच बदल झालेला आहे. काळच बदललेला आहे. आम्ही कॉर्पोरेटच्या भाषेत असं म्हणतो की 'आपण आता 'वुका वर्ल्ड'मध्ये राहतो'. VUCA म्हणजे volatility, uncertainty, complexity आणि ambiguity. त्यामुळे या काळाच्या या अमुक गरजा आहेत, असं ठोसपणे सांगता येत नाही. वाचक बदललेले आहेत, जाणवा बदललेल्या आहेत. चर्चेचे - मग ते कुठलेही राजकीय-सामाजिक-सांस्कृतिक - विषय, संवेदना बदलल्या आहेत. वाचकांची अभिरुची बदललेली आहे. तंत्रज्ञानही बदललेलं आहे. त्यामुळे तुम्ही म्हणाला तसं, सोशल मीडियाचा वापर बऱ्यापैकी केला जातो. फेसबुक, इन्स्टाग्राम, व्हाॅट्सअॅप, ट्विटर यांचा माहिती लोकांपर्यंत पोचवण्यासाठी उपयोग, वापर केला जातो. त्याचबरोबर पारंपरिक माध्यमंही आहेत. या सगळ्यामुळे आता सगळं सोपं झालेलं आहे असं म्हटलं जातं, पण खरं तर ते सोपं झालेलं नाहीये. कारण कुठल्यातरी एका गोष्टीवर आता अवलंबून राहता येत नाही.

या सोशल मीडियाच्या काळामुळे लोकांचा दीर्घ स्वरूपाचं लेखन वाचण्याचा स्पॅन कमी झालाय, असं म्हटलं जातं. त्यात तथ्यही

टिकेल, हा नंतरचा भाग आहे, पण आज आहे.

या सगळ्यामुळे लेखन-वाचनाची प्रक्रियाही पातळ-डायल्युट व्हायला लागलेली आहे. ते लक्षात ठेवून आपल्याला काम करणं गरजेचं आहे. जे फेसबुक-व्हाॅट्सअॅपवर मिळत असेल, तेच आपण देणार असू तर मग पुस्तक स्पर्धेतच राहणार नाही.

हल्ली 'पुस्तक छापणं'ही सोपं झालेलं आहे. त्यामुळे पुस्तक म्हणून प्रकाशित होणारं जे साहित्य आहे, ते तितकं सक्त नाही. मी असं म्हणत नाही की, सगळीच पुस्तकं चांगली नाहीत, पण अनेक पुस्तकं निकृष्ट दर्जाची आहेत.

पीओडी, 'सेल्फ पब्लिशिंग'मुळे ते हल्ली जास्त वाढलेलं आहे. तुम्ही एखाद्या लेखकाचं पुस्तक नाकारलं, तर तो बाहेर जाऊन पैसे देऊन पुस्तक छापून घेऊ शकतो किंवा स्वतःचं प्रकाशितही करू शकतो...

- ही मला चिंतेची बाब वाटते. एखादं पुस्तक आम्ही करतो, तेव्हा त्याचा अनेक बाजूंनी विचार करतो. त्यामागे खर्च असतो. तो भरून काढायचा असेल आणि चार पैसेही मिळवायचे असतील, तर किमान काही प्रती काढाव्या

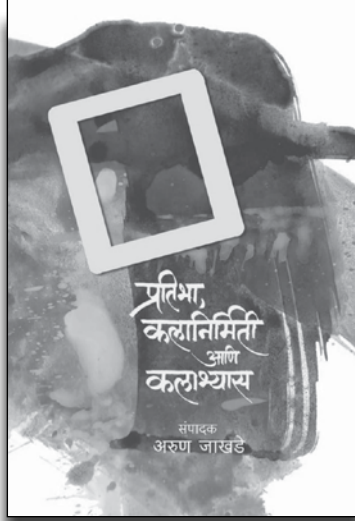
लागतात. ते व्हा पन्नास-शंभरच्या आकड्यांत बोलू शकत नाही. आपण त्याच आकड्यांत बोलायला लागलो, तर पुस्तकनिर्मितीत तितकं चांगलं काम होत नाही. जे हौसेखातर पुस्तकं काढतात, त्यामुळे असं वाटतं, की आणखी पाच वर्षांनी आपण काय काम करतोय, हे लोकांना कळणार तरी आहे का?

सध्याच्या सोशल मीडियाच्या काळात प्रकाशकांनी एकत्र येऊन काही उपक्रम राबवण्याची गरज आहे. सध्याच्या तंत्रज्ञानामुळे जे नवनवीन प्लॅटफॉर्म निर्माण झाले आहेत, त्यांचा वापर करून अधिकाधिक वाचकांपर्यंत जाण्याची गरज आहे. मात्र सांघिक पातळीवरच्या एफर्टच्या बाबतीत मराठी प्रकाशनव्यवहार जरा कमी पडतोय, असं तुम्हाला वाटतं का?

- मराठीमध्ये प्रकाशकांच्या दोन संघटना आहेत. एक, मराठी प्रकाशक परिषद आणि दुसरी, अखिल भारतीय मराठी प्रकाशक संघ. संघ कसा काम करतो, याची मला मर्यादित माहिती आहे. माझे वडील प्रकाशक परिषदेचे अनेक वर्षे कार्याध्यक्ष होते, नंतरच्या काळात अध्यक्षही होते. बाबांनी अनेक उपक्रम राबवले होते.

या दोन्ही संघटनांमध्ये प्रकाशक एकत्र येतात, पण तेवढं पुरेसं आहे का? आणि आहे त्याहून जास्त काय करता येऊ शकतं? अनेक प्रकारचे प्रयत्न अनेक पातळ्यांवर करायला पाहिजेत. दुसरं असं आहे, की प्रकाशकांकडेसुद्धा मर्यादित साधनं असतात. या व्यवसायाच्या मर्यादाही अनेक आहेत. त्यांच्याशी दोन हात करण्यातच प्रकाशकांचा बराचसा वेळ जातो. त्यामुळे सांघिक पातळीवरच्या सामाजिक उपक्रमांना त्यांना तितकासा वेळ देता येत नाही. त्यामुळे ही जबाबदारी केवळ प्रकाशकांची नसून लेखक, प्रकाशक, विक्रेते, वाचक अशा सर्वांची आहे.

जागतिक पातळीवर आपण पाहिलं तर काय दिसतं? पेंग्विन ही प्रचंड मोठी प्रकाशनसंस्था आहे. आणि रँडम हाऊस हीसुद्धा मोठी प्रकाशनसंस्था आहे. परंतु पाच-सहा वर्षांपूर्वी या दोन्ही प्रकाशनसंस्था एकत्र आल्या. असा काही विचार मराठीमध्ये कुणी करतंय का? दोन प्रकाशनसंस्था एकत्र येऊन काम करायला लागल्या तर? आपल्याला अनेक व्यवसायांत असं दिसेल, की दोन संस्था वा कंपनी एकत्र आल्या आहेत आणि त्या व्यवसायालाच कलाटणी दिली आहे. अशी अनेक उदाहरणं आहेत. प्रकाशन व्यवसायात तर प्रत्येकाचं पुस्तक वेगळं असतं. त्या अर्थानं कुणीच एकमेकांचा स्पर्धक नाही.

शिवाय प्रत्येकाची काम करण्याची शैली वेगळी आहे. प्रत्येकासमोरची आव्हानं मात्र जवळपास सारखीच आहेत. त्यामुळे दोन संस्था, तीन संस्था एकत्र येऊन काही काम करू शकतात.

आता शेवटचा प्रश्न. या पुढच्या काळात मराठी प्रकाशन व्यवसाय कुठल्या पद्धतीनं चालायला हवा, असं तुम्हाला वाटतं?

- या व्यवसायात पारदर्शकता येण्याची गरज आहे. म्हणजे काहीतरी लपवून ठेवलंय अशातला भाग नाही. अनेक गोष्टी जाणणं गरजेचं आहे. उदाहरणार्थ, आज मराठी वाचकांची संख्या किती आहे, हे सांगू शकतो का आपण?

महाराष्ट्रात मराठी भाषक किती आहेत आणि त्यातले पुस्तक खरेदी करू शकणारे किती आहेत? या प्रश्नांचा आपल्याला विचार करायला हवा. आपल्याकडे प्रकाशकांची संख्या नेमकी किती आहे, हेसुद्धा नेमकेपणानं सांगता येणार नाही. दरवर्षी किती पुस्तकं छापली जातात, याबाबत कुठलीही ठोस आकडेवारी उपलब्ध नाही. आपण मोघम बोलतो. साधारण तीनशे-साडेतीनशे दिवाळी अंक निघतात, असं म्हणतात. प्रत्यक्षात हा आकडा सातशेही असू शकेल. हे खरं तर एक मोठं आव्हान आहे. त्यावर सातत्यानं काम व्हायला पाहिजे.

दरवर्षी आपण किती वाचक वाढवू शकतो? तशा संधी नेमक्या कुठे कुठे आहेत? एका मराठी भाषक व्यक्तीला 'वाचक' करण्यासाठी काय करावं लागेल? या सगळ्या बाबींचा विचार केला पाहिजे. तरच प्रकाशनव्यवसाय वा मराठी ग्रंथव्यवहार पुढे जाईल, वाढेल. नाहीतर जसा आजवर चालत आलाय तसाच चालत राहील.

वाचकांच्या संख्येबद्दल नेमकी आकडेवारी उपलब्ध नाही, हे खरं असलं तरी जो काही वाचक आहे, तो उत्तम आहे. आपण चांगलं काम केलं तर त्याला प्रतिसाद मिळतो, एवढा तर मला गेल्या एक-दोन वर्षांत अनुभव आलाय. नुकतीच आम्ही काम्यूची चार पुस्तकं काढली. मूळ फ्रेंचमधून सगळे अनुवाद केले आहेत. आणि मला हे सांगायला आनंद होतोय, की या पुस्तकांना आठवडाभरातच चांगला प्रतिसाद मिळतोय.

(मुलाखत : राम जगताप)

अभिषेक जाखडे

jakhade.abhishek@gmail.com

वीणा गवाणकर

तुझ्या आठवणी काढण्याची शिक्षा देऊन गेलास...

प्रिय मनोज,

तू हे जग सोडून गेल्याचं अंबरीश मिश्रला इमेल करून कळवलं तेव्हा त्याच्या आलेल्या उत्तरानं मी गलबलून गेले. 'गुणी होता. त्याच्या गुणांचं चीज झालं नाही.' किती खरं आहे हे. तुझ्यावर लिहिताना कुठून सुरुवात करावी, तुझ्या कुठल्या पैलूवर लिहावं हे समजत नाही.

तू स्वतःहून माझी ओळख करून घेतलीस त्याला पाव शतक उलटलं. त्यानंतर मी लिहिलेल्या प्रत्येक पुस्तकाच्या निर्मितीत तुझा वाटा अचूकपणे आहे. आपण दोघं रात्री उशिरापर्यंत माझं हस्तलिखित मोठ्यानं वाचून पाहत असू. विराम चिन्हांच्या जागा ठरवत असू. भाषेची शैली बदलत नाही ना, यावर चर्चा करत असू. एकाएका शब्दावर अटीतटीनं वाद घालत असू. स्वतःचंच पुस्तक असावं इतक्या आत्मीयतेनं आणि तितक्याच कठोरपणे

मनोज आचार्य

वीणा गवाणकर, मंदार नेने व मनोज आचार्य

हस्तलिखित वाचून झाल्यावर मगच त्याची मुद्रणप्रत तयार होऊन प्रकाशकाकडे जाई.

एरवी कधीच धाडस केलं नसतं असा विषय तू माझ्यापुढे ठेवलास- गोल्डा मेयर यांचं चरित्र लिहिण्याचा. नाही नाही म्हणत मी त्यांचा शोध घेत गेले. त्याचं हस्तलिखित आपण दोघं सलग सहा दिवस मोठ्यानं वाचत होतो. वाचून संपलं त्यानंतर तू आणि मी दोघंही दोन दिवस आडवे होतो.

रॉबी डिसिल्वा यांचं चरित्र मी राजहंस प्रकाशनासाठी लिहीत होते. तू दुसऱ्या एका प्रकाशकाकडे संपादक म्हणून काम करत होतास. मला कलाविषयक काही ज्ञान नाही हे तुला माहीत होतं. तरीही तू मी मिळवत असलेल्या संदर्भांची, माहितीची छाननी करण्यात आत्मीयतेनं मदत करायचास. त्या पुस्तकाची मांडणी तूच केलीस. त्या काळात तुझ्या घरी एकदा दिवसभर काम करायचं असं ठरलं होतं. मी सकाळी साडेदहा वाजता तुझ्या घरी पोचले. आई घरी नव्हती, पण त्या दिवशी तू मला स्वहस्ते रांधलेली घडीची पोळी, बिरड्याची आमटी, फ्लॉवरची भाजी आणि भरित वाढून थक केलं होतंस.

सगळ्याच बाबतीत तुझा शिस्तीचा हात. मग ते शुद्धलेखन असो, भाषा असो, वस्तू ठेवणं असो, संदर्भ पुरवणं असो, हस्तलिखितात दुरुस्त्या सुचवणं असो, तू कधीच हातचं राखून ठेवत नसस.. तुझं स्वतःच उठणं-बसणं-लेणं-खाणं-रस घेणं या सगळ्यात तुझी सौंदर्यदृष्टी, कलासक्ती तुला सोडून जात नसेच. त्याहीपेक्षा मला भावली होती तुझी न्यायी वृत्ती. तू एका शाळेत मराठी व्याकरण आणि चित्रकला शिकवत होतास. तुझ्या सहकारी शिक्षिकेबाबत संचालकांनी अन्याय्य भूमिका घेतली. तत्त्व म्हणून तू तडकाफडकी ती नोकरी सोडलीस.. दोनेक वर्षांनी

सोडली असतीस तर तुझ्या सेवकाळाची वीस वर्षे पूर्ण होऊन निवृत्तीवेतनास तू पात्र ठरला असतास. मात्र, त्याची पर्वा तू के ली नाहीस. तू कर्कश नव्हतास, भांड खोर नव्हतास, आपल्या तत्त्वाबाबत मात्र हट्टी होतास.

हिंदी-मराठी भाषांवर

तुझं प्रभुत्व. शास्त्रीय आणि सिनेसंगीताचा तुझा व्यासंग दांडगा. खाद्यसंस्कृतीच्या अभ्यासात तुला रस. उत्तम आणि अर्थपूर्ण मुखपृष्ठांनी तू हजारभर पुस्तक नटवलीस. स्वतः लिहिलंस कमी, मात्र कोणाला कुठला विषय देऊन लिहायला लावायचं, हे तुझं खास कसब. ते तू बिनचूकपणे कामी लावायचास. लेखकाचा पाठलाग करायचास. संदर्भ पुरवत राहायचास. तुझे 'कदंब' दिवाळी अंक संग्राह्य असेच असत. दिवाळी अंकनिर्मिती ही तुझी खासियत. हे असे कष्ट घेताना, आपला शब्द पाळण्याबाबत तडजोड केली नाहीस. आर्थिक कमाईची चिंता केली नाहीस. आपल्या तब्येतीकडे मात्र अक्षम्य दुर्लक्ष केलंस. पथ्यं नीट पाळली नाहीस. स्वतःची अडचण किंवा गरज समोरच्याला न कळावी म्हणून तुझी धडपड असायची. साहित्याबाबत निर्भीडपणे मत व्यक्त करणारा तू, खाजगी बाबतीत संकोची होतास. त्याचे परिणाम आता तुझा मित्रपरिवार भोगतोय. अकाली, अचानक निघून जाऊन तुझ्या आठवणी काढण्याची शिक्षा त्यांना देऊन तू गेलास. कायमचा..

- वीणा गवाणकर

veena.gavankar@gmail.com

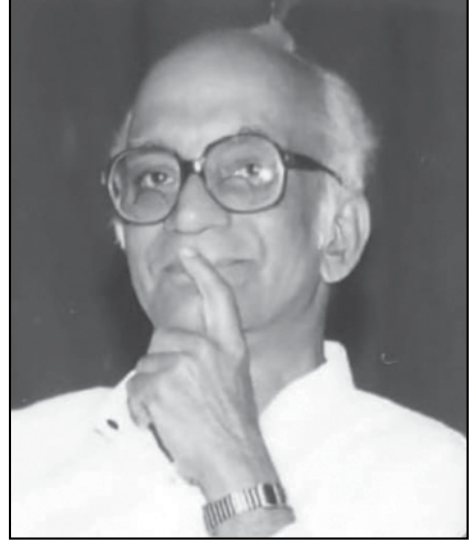

राजीव जोशी

नाटकावर प्रेम करणाऱ्या नाट्य-समीक्षकाची 'एक्झिट'

बालनाट्य चळवळीतून नट, लेखक-दिग्दर्शक म्हणून पुढे स्पर्धेतील व प्रायोगिक रंगभूमीवर 'बहुरूपी' नाटके करणाऱ्या कमलाकर नाडकर्णी यांची 'नाट्य-समीक्षक' हीच मुख्य ओळख राहिली. ज्येष्ठ समीक्षक आणि कट्टर नाट्यकर्मी कमलाकर नाडकर्णी ह्यांचे नुकतेच दुःखद निधन झाले. त्यानिमित्ताने हा आठवणीचा धांडोळा. धांडोळा हा शब्ददेखील त्यांचा आवडता!

पूर्वीच्या काळी १९५०च्या दशकांत वृत्तपत्रीय नाट्यसमीक्षक म्हणजे नाटकाची बातमी देणारे लेखनिक अशी स्थिती होती तेव्हापासून वर्तमानपत्रे, मासिके ह्यातून त्यांनी नाटकांची समीक्षा तर केलीच शिवाय असंख्य नाटकांचा, गेल्या पाच-सहा दशकांतील बदलत्या प्रवाहांचा लेखाजोखा घेत राहिले. उभ्या महाराष्ट्रात जिथे जिथे नाट्यस्पर्धा होत, नाटके घडत तिथे तिथे ते गेले आणि नवीन घडणाऱ्या, तरुणाईच्या स्पंदनांवर, सृजनशीलतेवर कौतुकाची थाप दिली प्रायोगिक नाटकाबाबत थोडी हळवी, मृदू होणारी त्यांची लेखणी तथाकथित धंदेवाईक नाटकांबाबत आसूड बनत असे. ज्यातून त्यांची त्या नाटकाकडे पाहण्याची दृष्टी कळायची. त्यांच्या समीक्षेचा सूर त्यांनी दिलेल्या शीर्षकात प्रतिबिंबित होत असे. उदाहरणार्थ, काही नमुने. डॅम इट अनु गोरेचे शीर्षक होते- डॅम गेला फुटून, नाटक गेले वाहून! 'हयवदन'बद्दल लिहिले होते, 'सुशोभित केलेली लोककला', 'टूरटूर' नावाचे प्रवासनाट्य-स्टॅडिंग कॉमेडी हा वेगळेपणा, दाकदाचितबाबत लिहिले होते- पौराणिक आणि अपौराणिक नाटकांचा हुप्पा हुय्या! 'सही रे सही' म्हणजे हास्यस्फोटक चौखुळ्यांची चौफेर आतषबाजी. प्रेक्षकांसाठी त्यांनी आपली परीक्षणे लिहिली.निम त्यांनी चांगली नाटके करावीत असा उद्देश असे, मात्र वास्तवात निर्माते मंडळी त्यांच्या टीकेनं नामोहरम होत. काही निर्मात्यांनी त्यांच्याबाबतीत विरोधाचे धोरण वापरले. अनेकदा वाद झाले. पण नाडकर्णी ह्यांची मते ठाम होती. ते म्हणत, 'नाटकवाले वृत्तपत्रीय समीक्षकडे जाहिरात म्हणून पाहतात. माझी समीक्षा आस्वादक नसायची तर ती असे प्रतिक्रियात्मक, तिरकस व उपरोधिक शैलीची. भोंगळ खोटे नाटक बघून मनस्वी चीड यायची व तसे परीक्षण मी लिहायचो.' आयुष्यभर कमलाकर नाडकर्णी ह्यांनी आपली ही प्रतिक्रियात्मक समीक्षेची भूमिका व्रतस्थपणे जोपासली. काही नाट्यसंस्था, काही रंगकर्मी ह्यांना त्यांच्या समीक्षेने झुकते माप दिले मात्र अनेकांना त्यांच्या टीकेचा तडाखा बसलेला आहे.

कमलाकर नाडकर्णी

प्रायोगिक नाटके करणाऱ्या मंडळींची हेटाळणी व्हायची तेव्हापासून नाडकर्णी त्यांचे खंदे समर्थक होते.पुढे व्यावसायिक व प्रायोगिक नाटकांतील सीमारेषा अस्पष्ट होत गेली आणि पुढील काही दशकांत अनेक प्रायोगिक बाजाच्या नाटकांना व्यावसायिक निर्माते मिळाले, प्रेक्षकसाथ लाभली. हे स्थित्यंतर होण्यात कमलाकर नाडकर्णी ह्यांच्या लेखणीने, वाणीने बजावलेली भूमिका मोलाचीच राहिली. 'नाटक ठेवणीतली' या पुस्तकाद्वारे त्यांनी १८५५ ते १९५० या काळातील शंभरहून अधिक नाटकांचा परामर्श घेतलेला आहे. शिवाय 'महानगरी नाटके'मधून व्यावसायिक नाटकांचा आढावा घेतलेला आहे.

नाडकर्णी म्हणजे मागील सहा दशकांचा नाट्यसृष्टीचा एक जिताजागता संदर्भग्रंथ! भविष्यात नाटके येतील-जातील पण त्यावर अभ्यासू टिप्पणी करणारी किंवा वाईट नाटकांवर सडकून टीका करणारी नाडकर्णी-समीक्षा नसेल. पेड न्यूज आणि पेड परीक्षणांच्या नव्या युगात ते आता अनावश्यक ठरू लागले आहे. माधव मनोहर-पुष्पा भावे या पठडीतील एका खंद्या समीक्षकाची एक्झिट नाटकवाले आणि प्रेक्षकांना जाणवेल.

- राजीव जोशी

rmjoshi52@yahoo.co.in

सतीश स. कुलकर्णी

मित्र म्हणवून घेणारा गुरू

‘वि.वि. करमरकर यांचं वेगळेपण कशात?
भाषेत? अभ्यासात? तपशिलात? शैलीत?
या सगळ्याच प्रश्नांचं उत्तर अगदी थोडक्यात देता येईल-
‘सगळ्याच बाबतीत.’

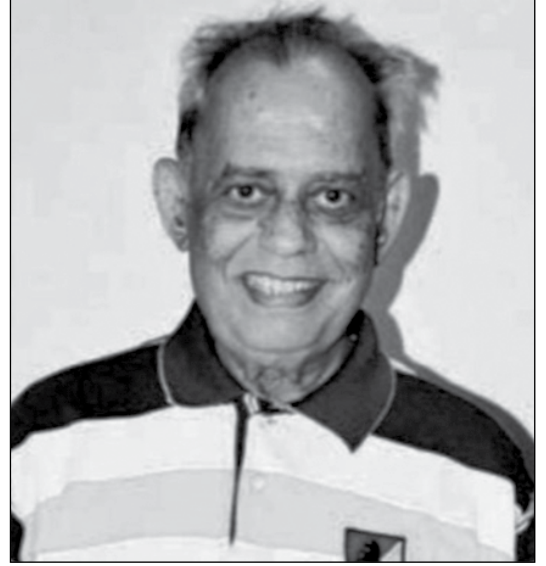
त्यांची भाषा वेगळी असे; पण सर्वसामान्यांना समजणारी.
लेखात-बातमीत त्यांनी केलेला अभ्यास दिसे; पण तो
दडपून टाकणारा नसे.

आवश्यक तेवढा तपशील ते देत; त्यांच्या लेखनाची शैली,
घाटणी वेगळी होती, पण तो केवळ शब्दांचा फुलोरा नसे. या
सान्याचा अनोखा, गुंगवून टाकणारा संगम म्हणजे वि.वि.क.

- वि.वि. करमरकर, सर्वसामान्य वाचकांचे वि.वि.क.
ह्यांचं व्यक्तिचित्र रंगवताना मी चौदा-पंधरा वर्षांपूर्वी हे लिहिलं
होतं. ‘शब्दसंवाद’ पुस्तकाची ओळख करून देताना ह.मो.
मराठे ह्यांनी ते नेमकं उचलून धरलं. हे लिहिलं तेव्हा वि.वि.
क. ह्यांच्याशी माझी ओळख नव्हती. त्यामुळे त्यात सगळं काही
त्यांच्यातील पत्रकाराबद्दल होतं; माणसाबद्दल नव्हतं.

शाळकरी वयात वाचत होतो, तेव्हा वि.वि.क. ह्यांच्याशी
कधी ओळख होईल, असं स्वप्नही पाहिलं नव्हतं. पत्रकारितेत
आल्यावर वाटत होतं, की कधी तरी त्यांच्याशी भेट होईलही.
मराठी क्रीडा पत्रकारांची संघटना स्थापन झाल्यावर वाटलं,
की हा योग नक्कीच आहे. त्या संघटनेपासून ते लांबच राहिले.
हुलकावणी! पुण्यात झालेल्या राष्ट्रीय क्रीडास्पर्धेत ती संधी
मिळाली. त्यांना पाहता आलं, बोलता आलं, त्यांनी हातात हात
घेतला, खांद्यावर हात टाकला, एकेरी, अगदी पहिल्या नावानं
हाक मारली... ह्या सगळ्याचं केवढं अप्रूप. सत्तर एम.एम.च्या
विशाल पडद्यावरून उतरून नायक थेट तुम्हाला भेटतो, तेवढंच!

मध्ये मग खूप वर्षं गेली. बातम्या लिहिताना कळत-नकळत
त्यांचं अनुकरण करत होतो. अंधळेपणां नव्हे. झेपेल तेवढं,
आपल्याला कळलेलं असेल तितकंच. नगरचे नगराध्यक्ष शंकरराव
घुले होते. माझ्या क्रीडा बातमीदारीचं त्यांना कौतुक वाटे.
कुणाशीही ओळख करून देताना ते म्हणायचे, ‘मुंबईला ‘महाराष्ट्र
टाइम्स’चे वि.वि. करमरकर आहेत ना, तसे हे आपल्या नगरचे!’
हौशी क्रीडापत्रकार म्हणून दीर्घ काळ काम केल्यावर कोणते
पुरस्कार मिळाले नाहीत; पण अशी प्रशस्तिपत्रं भरपूर मिळाली!

वि.वि. करमरकर

वि.वि.क. ह्यांच्याशी पुढे भेट किंवा बोलणं होण्याचं
काहीच कारण नव्हतं. तो योग १५ वर्षांनी आला. त्यांचं कारण
वर सांगितलेलं व्यक्तिचित्र. त्यांचा फोन आला. ‘अरे सतीश...’
असं म्हणत. जणू राष्ट्रीय क्रीडास्पर्धा संपल्यानंतर दुसऱ्या-तिसऱ्या
दिवशीच आम्ही भेटत होतो.

बहुतेक २०११चं वर्ष असावं. बारामतीत राष्ट्रीय खो-खो
स्पर्धा होती. ती संपवून मंदार देशमुख नगरमार्गे नाशिकला जाणार
होता. तिथं त्याच्या सोबत वि.वि.क.ही होते. महाराष्ट्राचा माजी
खो-खो कर्णधार निर्मलचंद्र थोरात, मी आग्रह केला- त्यांनाही
सोबत घेऊन ये. रात्री गप्पा मारू, जेवू. त्या रात्री वि.वि.क.
भेटले, बोलले. दीर्घ काळाच्या संवादाची ती नांदी होती.

सकाळी नाश्याला काय आणू, असं विचारल्यावर वि.वि.
क. म्हणाले होते, ‘मला उप्पिट आवडतं. बघ जमलं तर.’ दुसऱ्या
दिवशी सकाळीच सुधीर चपळगावकर आणि मी हॉटेलात गेलो.
त्यांना घेऊन जवळच्या स्टँडवर आलो. सुधीरनं त्यांचं तिकीट
काढलं. तो नको म्हणत असतानाही त्यांनी तिकीटाचे पैसे लगेच
दिले. आग्रहानं. तिकीटाच्या रकमेपेक्षा पाच रुपये जास्त होते.

त्यांचं एकूण (हिशेबी?) वागणं बघून मग मीही पाच रुपये त्यांना परत केले. नाणं खिशात टाकतानाच ते 'थॅक्यू' म्हणाले.

मुंबईला पोहोचल्यावर वि.वि.क. ह्यांचा फोन. औपचारिक वाटेल असं आभाराचं बोलणं. संभाषण संपवण्याच्या आधी, 'आणि हो, उप्पिट छान होतं रे. वहिनींना माझा नमस्कार सांग.' हे उप्पिट पुढची सात-आठ वर्षं त्यांच्या बोलण्यातून नेहमी येत राहिलं. वाटीभर उप्पिट आणि ढीगभर आभार! तशीच आठवण निघायची ती पुढे निर्मल थोरातच्या घरी खाल्लेल्या पिठलं-भाकरीची.

आता आम्ही नियमित फोनवर बोलू लागलो होतो. दरम्यान 'मैदान बचाव' मोहिमेची व्याप्ती नगरपर्यंत वाढवण्याचं त्यांनी ठरवलं. 'महाराष्ट्र क्रीडा विकास संस्था' हा एक त्यांचा उपक्रम होता. संस्थेचा उपक्रम म्हणून एकलव्य क्रीडा मंडळातर्फे दोन दिवसांची खो-खो व व्हॉलीबॉल स्पर्धा आयोजित केली. त्यासाठी वि.वि.क. आणि भास्कर सावंत नगरला आले होते. आम्ही त्यांना बाळू चंगडे ह्याची नगरमधली 'जगप्रसिद्ध मिसळ' खायला भरदुपारी घेऊन गेलो. उप्पिट किंवा पिठलं-भाकरीप्रमाणे त्यांनी मिसळीची आठवण काढली नाही, हे खरं.

असाच कधीतरी सकाळी वि.वि.क. ह्यांचा फोन येई. 'बाळ बोलतोय... बाळ करमकर. कसायेस?' खरं तर त्यांचं 'बाळ' किंवा 'बाळासाहेब' हे नाव आतल्या वर्तुळातलं, असा समज. कदाचित त्यांना ते आवडत असावं किंवा त्या वर्तुळात त्यांनी मलाही सामावून घेतलं असावं.

वि.वि.क. लगेच मुद्द्यावर येत. एकामागून एक प्रश्न- 'तुझ्याकडे 'लोकसत्ता' येतो? आजचा अंक आलाय? तू पाहिलास? माझा लेख आलाय का त्यात? वाचलास की नाही? वाचून तुझी प्रतिक्रिया कळव...' तो लेख वाचून दिवसभरात त्यांना कळवावं लागे. नाही तर दुसऱ्या दिवशी पुन्हा फोन ठरलेलाच.

औरंगाबादच्या 'दिव्य मराठी'मध्ये वि.वि.क. सदर लिहीत होते. त्याचा अंक मात्र त्यांना सहज मिळत नसे. मग पुन्हा तसाच फोन करून माझ्याकडे 'दिव्य मराठी'चा अंक येतो की नाही, ह्याची चौकशी होई. अंक कुरियरनं पाठव, असं ते सांगत.

ते सदर खास वि.वि.क. शैलीचंच होतं. दोन ओळींमध्ये न लिहिलेलं काही असे. एकदा वाटलं, की ज्या भागात हा अंक जातो, तिथल्या वाचकांना हे लेखन कितपत पचत असेल? त्यापेक्षा वि.वि.क. ह्यांनी जुनी शैली थोडी बदलून आणि थोडं आणखी सोपं करून लिहावं. त्या दिवशी नेमका फोन आला आणि हे (चुकून) सांगून टाकलं. ते म्हणाले, 'नेमकं कसं लिहायला पाहिजे म्हणतोस? तो लेख तुला वाटतो तसा लिहून, संपादित करून मला पाठव.' हे भलतंच झालं, असं समजून टाळाटाळ करू लागलो. 'काय हे... मित्रासाठी एवढं करणार नाहीस का तू?' मधाळ आवाजात त्यांनी विचारलं. पण, ते धर्मसंकट टाळलंच मी. त्यांच्या लेखाचं संपादन, त्यांची शैली सोपी(?) करायची हिंमत झाली नाही!

'तुम्ही आत्मचरित्र लिहायलाच पाहिजे!' दर दोन-चार फोननंतर वि.वि.क. ह्यांना मी म्हणत होतो. असंच एकदा त्यांनी विचारलं, 'आत्मचरित्रात काय काय लिहावं म्हणतोस?' सांगू लागलो. माझी दोन-चार वाक्यं होतात न होतात, तोच थांबवून म्हणाले, 'हे तुझे सगळे मुद्दे मला लिहून पाठवशील प्लीज? कुरियर कर. पत्ता आहे ना माझा? पाठवच.' एका रात्री बैठक मारून दहा-बारा मुद्दे काढले. दुदैव असं, की दुसऱ्याच दिवशी संगणकाची तोळा-मासा असलेली तब्येत ढासळली आणि ती फाइल उडाली. त्यांना मोठा एस.एम.एस. करून परिस्थिती कशी आहे, हे कळवलं आणि मगच त्यांनी माझा नाद सोडला.

'प्रो कबड्डी'च्या धर्तीवर महाराष्ट्राची कबड्डी लीग झाली तेव्हाची गोष्ट. मित्र विजय सेठी ह्यांनं नगरचा संघ घेतला होता. स्पर्धेच्या अंतिम सामन्यासाठी वि.वि.क. ह्यांनी यावं, त्यांच्याकडून काही ऐकावं असं त्याला वाटलं. त्यांना आमंत्रण देण्याची, त्यांच्या सोबत राहण्याची, त्यांची कुठलीही गैरसोय होणार नाही, हे पाहण्याची जबाबदारी माझी. ठरल्यानुसार वि.वि.क. आले. सोबत भास्कर सावंत होते.

त्याच वेळची एक गंमत. वि.वि.क. ह्यांना पुण्याहून मुंबईला जाण्यासाठी टॅक्सीच्या भाड्याएवढी रक्कम दिली. त्यांना लगेच शिवनेरी बस मिळाली आणि त्यानंच ते गेले. टॅक्सीपेक्षा कमी भाडं लागलं. उरलेल्या पैशाचं काय करायचं?

दोन दिवसांनी फोन. 'तू टॅक्सीसाठी दिलेल्या पैशांतले एवढे एवढे शिल्लक राहिलेत. ते कसे पाठवू तुला?'

सांगितलं की, पैसे विजयचे आहेत. त्याचा पत्ता देतो. त्यालाच पाठवून द्या. त्यांच्याकडून नकार. 'मला तू पैसे दिले होतेस. तुलाच मी परत करायला हवेत. त्याचं काय करायचं ते तू कर.'

राज्य खो-खो संघटनेचे खजिनदार तुषार सुर्वे स्पर्धेनिमित्त शेवगावला येणार होते. त्यांच्याकडे वि.वि.क. ह्यांनी माझा नंबर, ते पैसे, माझ्यासाठी चिठ्ठी दिली. तीन दिवस रोज फोन. तुषार सुर्वे ह्यांनी शेवगावच्या बातमीदारामार्फत पैसे पाठवले. ते हातात पडताक्षणी फोन करून सांगितलं 'पैसे आताच मिळाले!' ते ऐकल्यावर ते स्वस्थ झाले.

वि.वि.क. ह्यांचा वाढदिवस ११ ऑगस्ट. वयाचं पाऊण शतक त्यांनी २०१३मध्ये पूर्ण केलं. अमृतमहोत्सवाचा हा मुहूर्त साधून नाशिकच्या मंदार देशमुख ह्यांनं जोरदार कार्यक्रम आयोजित केला. 'मिळून सारे'तर्फे. सायखेडकर नाट्यगृहात. वि.वि.क. ह्यांची ग्रंथतुला, त्यांना एक लाख रुपयांचा धनादेश, सत्कार आणि मग सगळ्यांसाठी मस्त जेवण. वनाधिपती विनायकदादा पाटील, भारताचे पहिले ग्रँडमास्टर आणि अर्जुन पारितोषिक विजेता बुद्धिबळपटू प्रवीण ठिपसे, अर्जुन पारितोषिक विजेता कबड्डीपटू शांताराम जाधव, हे प्रमुख पाहुणे. वि.वि.क. ह्यांची तासभर मुलाखत. कार्यक्रम अफलातून झाला. मंदारच्या नियोजनाला अगदी साजेसा. कर्मभूमीनं दखल घेतली नसली, तर जन्मभूमीत

सत्कार होतो आहे, ह्यामुळं वि.वि.क. मनापासून खूश दिसले.

कार्यक्रम संपला. जेवण आटोपून आम्ही नगरला निघालो. निरोप घ्यावा म्हणून गेलो, तेव्हा वि.वि.क. जेवत होते. त्यांनी गप्पा सुरू केल्या. शेजारी चंद्रशेखर संत होते. 'अहो, नंतर बोला. त्यांना आधी जेवू द्या नीट,' असं ते म्हणाले. आम्ही निघालो.

दोनच दिवसांनी वि.वि.क. ह्यांचा फोन. 'संत तुला बोलले, म्हणून रागावलास का? अरे, मी त्यांना म्हणालो, ही मंडळी आपल्यावरील प्रेमापोटी नगरहून गाडी करून इथं आली. आता रात्री-अपरात्री ते पोहोचतील. असं बोलायचं नव्हतं. चल जाऊ दे... त्यांच्या वतीनं मी तुझी क्षमा मागतो!' केवढी ही दिलदारी, मनाचा मोकळेपणा!

वि.वि.क. पुण्यात आले मध्यंतरी. तिथं दीर्घ काळ राहिले. 'टाइम्स ऑफ इंडिया'मध्ये बातमी वाचण्यात आली. पारनेर तालुक्यातील एका छोट्या गावातील दोन-तीन मुलींनी बांबू उडीमध्ये चमकदार कामगिरी केली आहे. ती वाचून फोन. 'तू त्यांच्या प्रशिक्षकाशी बोल. त्यांना कोणत्या साहित्याची गरज आहे आणि त्याला साधारण किती पैसे लागतील विचार. आपण मिळवून देऊ त्यांना मदत.' दुर्दैवानं त्या प्रशिक्षकाला वि.वि.क. ह्या नावाचं महत्त्व कळलं नाही आणि नेमकी काय गरज आहे, हे त्याला सांगता आलं नाही. आम्ही दोघांनीही नाद सोडला.

लॉकडाऊनची घोषणा झाली, त्या रात्री आम्हीही धावपळ करून किराणा सामान आणलं. ते खटकत होतं. आपलं चुकल्याची भावना होती. ती बोलून दाखवल्यावर वि.वि.क. म्हणाले, 'तशी काही अपराधी भावना अजिबात बाळगू नकोस. तू बरोबरच केलंस. उलट मी तर म्हणीन की, पैसे असतील जवळ तर आणखी दोन महिन्यांचं सामान आणून ठेव. हे किती दिवस चालेल, दर किती वाढतील काही सांगता येत नाही.' किती छान समजून घेतलं होतं त्यांनी.

चार वर्षांपूर्वी त्यांचा वाढदिवस विसरलो. आठवड्यांनंतर मेसेज केला. त्याच वर्षी गुरुपौर्णिमेच्या दिवशी वाटलं आणि त्यांना एस.एम.एस. पाठवला - 'तुम्हाला वाचत मी खूप काही शिकलो. शिष्योत्तम झालो नसेन; पण शिष्य होण्याचा प्रयत्न केला. गुरुपौर्णिमेनिमित्त हे मनोगत!'

तीच भावना आज पुन्हा व्यक्त करावी वाटते. त्यांनी जे काही दिलं, त्याबद्दल कृतज्ञता व्यक्त करावी वाटते. मनापासून... खूप आतून...

(संपूर्ण दीर्घ लेख वाचण्यासाठी भेट द्या -
khidaki.blogspot.com)

- सतीश स. कुलकर्णी

sats.cool@gmail.com

॥ग्रंथाली॥✱॥

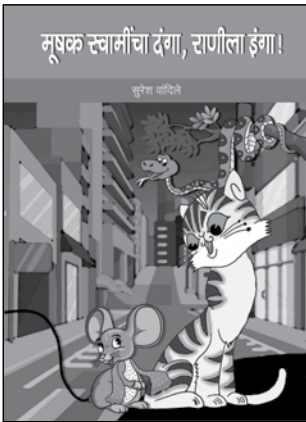
अवकाशातील भारतीय त्रिमूर्ती

प्रभाकर जोशी

मूल्य १५० रुपये सवलतीत १०० रुपये

॥ग्रंथाली॥✱॥

मूल्य १२० रु. सवलतीत ७५ रु.

सुरेश वांदिले यांची दोन पुस्तके

■
धम्माल, चित्तरारक
आणि
अंतर्मुख
करणान्या कथा
■

मूल्य १५० रु. सवलतीत १०० रु.

संजीवनी खेर

विद्रोही विचारांची लेखिका अरुंधती रॉय

या अंकापासून 'ग्लोकल लेखिका' ह्या सदरातून भारतीय आणि विदेशी साहित्यातील कसदार साहित्य लिहिणाऱ्या लेखिकांच्या जीवनाचा आणि साहित्याचा परिचय करून देणार आहे.

या लेखात अरुंधती रॉय हिच्या साहित्याबद्दल बोलणार आहे. ही इंग्रजीत लिहिणारी भारतीय लेखिका आहे. जी ललित साहित्य कमी लिहिते; मात्र कसदार लिहिते. तिच्या लेखनाचा परिवेश केरळ आहे. त्यामुळे वाचकाला एका अनोख्या पर्यावरणातील, चालीरीतीमधील सांस्कृतिक जीवन वाचायला मिळते. तिच्या भाषाशैलीमुळे ती वाचकांना चक्रावून टाकते. वाचताना एकच भाषा किती वैविध्यपूर्ण पद्धतीने भावना, घटना व्यक्त करू शकते ह्याचे प्रत्यंतर येते. अरुंधतीचा जन्म ४ नोव्हेंबर १९६२ चा, शिमलामधील. वडील टी प्लॅन्टेशन कंपनीत अधिकारी. आई सिरियन ख्रिश्चन आणि सामाजिक कार्यकर्ती होती. पतीच्या व्यसनाधीनतेमुळे अरुंधती दोन वर्षांची असताना तिच्या धाकट्या भावासह आईने पतीचे घर सोडले. घरचे तसे समृद्ध होते त्यामुळे ती आणि मुले यांचा भार नव्हता. तरी तिने तिथे शाळा सुरू केली. आणि मुलांनाही तिथेच शिकवू लागली.

अरुंधतीने आर्किटेक्चरचा अभ्यास करायला दिल्ली गाठली. तिचे दोन विवाह झाले आहेत. पहिला, प्रदीप किशनशी आणि दुसरा, गेर्गर्ड ए कुन्हाशी. प्रदीपच्या दोन मुलींना तिने दत्तक घेतले आहे. सध्या ती मुलींसह दिल्लीत राहते. तिने लेखनाअगोदर टीव्हीवर काम केले. तिने प्रदीपबरोबर स्क्रीन प्ले लिहिले. लहान मोठ्या पात्रांचा अभिनय केला. लेख लिहिले. कादंबरी, कथा लेखन केले. पण तिची सर्वात गाजलेली कादंबरी म्हणजे 'गॉड ऑफ स्मॉल थिंग्ज'. तिला १९९६ साली मॅन बुकर पुरस्कार मिळाला. साहजिकच तिचा वाचकवर्ग बदलला. चाळीस भाषांत कादंबरीचा अनुवाद झाला. साहजिकच जगभरच्या वाचकांना केरळच्या लहानशा भागातील लोकांच्या जगण्याचे धागेदोरे, तेथील जातिभेद, प्रेमाच्या आड येणारी सामाजिक बंधने, पुरुषांचे पत्नी,

अरुंधती रॉय

मुलीला आपल्या कव्हात ठेवायसाठी केलेला शारीरिक छळाचा हत्यार म्हणून वापर, खालच्या जातीच्या व्यक्तीला समाजात माणूस म्हणूनही वागवायला तयार नसणे. तसेच हे वास्तव मनोमन स्वीकारून स्वतः अस्पृश्य घरातील लोकांनीही आपल्या मुलांना आपल्या मर्यादित राहायला सांगावे ह्याच्यापेक्षा अमानुष काय असू शकते? घरातील माणसांनीही हे वास्तव तसे सहजी मान्य केलेले नसते. त्यांना दहशतीच्या पुढची अगतिकताच लाचारीने वागायला भाग पाडत असते. तेथील कोंडी ही आहे की साम्यवादासारखा पुरोगामी विचारांचा पक्ष राज्यावर असूनही तो अस्पृश्यांचा जगण्याचा आधार होऊ शकत नाही. इतकी ही व्यवस्था जाचक नि करकचून आवळलेली गेलेली आहे.

अरुंधतीच्या लेखनात केवळ समर्थ कथानकच नसते तर

जातिभेद, समाजातील धनकोंचा अत्याचार, स्त्रीला कःपदार्थ समजून वागवणे, कुठलाही धर्म, राजकीय सामाजिक विचारसरणी आली तरी कमी झालेले दिसत नाही हे वाचायला मिळते. परंतु सामान्यजनांना ह्यातून सुटका हवीय. सुख, प्रेम त्यांना मिळवायचे आहे, आपल्या स्वतःच्या हिमतीवर! पण समाजाला त्यांचे हितसंबंध धोक्यात येऊ शकतील असे काहीही घडायला नकोय. ब्रिटिशांचे सर्व काही उत्तम आणि आपले ते कमी असा न्यून हा समाज बाळगून आहे. त्यामुळे तिचे लेखन वाचताना आपण फक्त कथानकच नव्हे तर एका कालखंडाचा आवाका समजून घेत आहोत हे भान येत जाते.

तिची दुसरी कादंबरी 'मिनिस्ट्री ऑफ अटमोस्ट हॅपिनेस' यात आजच्या काळातील गंभीर घटनांचा सामान्य गरीब माणसावर काय परिणाम होतो, त्यांचे प्रश्न सरकार, न्यायव्यवस्था ह्यातून सुटतात की ते होरपळत राहतात, परिणती काय नि कशी होते? ह्या जीवनमरणाच्या त्यांच्या झगड्याचा एक हृदयस्पर्शी आलेख आहे. तिच्या लेखनाचे एका वैशिष्ट्य नमूद करायला हवे की समाजातील ज्वलंत प्रश्न ती कथेतून मांडत राहते.

तिला मिळालेल्या पारितोषिकांत महत्त्वाचे अर्थात बुकर आहे. ह्याखेरीज बुक क्रिटिक सर्कल अॅवॉर्ड, सिडनी पिस अॅवॉर्ड, लेनन फाऊंडेशन कल्चरल फ्रीडम अॅवॉर्ड, नॉर्मन मेलर प्राइज, आंबेडकर सुदर अॅवॉर्ड, वूमन ऑफ पीस हे स्पेशल अॅवॉर्ड मिळाले आहे. ह्याखेरीज २०१४ साली 'टाइम' सामाहिकाच्या शंगर प्रभावी व्यक्तित्वात तिचा समावेश झाला होता.

तिची लेखणी जितकी तिखट, जहाल आहे तशीच तिची सामाजिक, राजकीय, आर्थिक, जागतिक प्रश्नाविषयीची मतेही जहाल आहेत. साहजिकच राजकीय आणि सामाजिक क्षेत्रात तिच्याविरुद्ध सतत वादळ उठत असते. तिला सतत धमक्यांना तोंड द्यावे लागत असते. कुठल्याही एका पक्षाची वा विचारांची तळी ती उचलत नाही; त्यामुळे सर्वच पक्ष तिच्या विरोधात टपून बसलेले असतात. तिचे वैचारिक लेखन जागतिकीकरणाच्या, नर्मदा धरणच्या, लोकांच्या विस्थापनेविरुद्ध, अणुशक्तीच्या विरोधात सतत धगधगत असते. साहजिकच तिचे लेखन आणि 'वन वूमन' चळवळ अनेकांना डोईजड होऊ लागली आहे. अर्थात इथे आपण तिच्या केवळ ललित लेखनाचाच धांडोळा घेणार आहोत आणि त्याची ताकत जाणून घेणार आहोत. तिच्या विरोधाकडे सर्वात प्रथम लक्ष्य गेले जेव्हा ती फुलनदेवीवरील 'बॅंडिट क्वीन' विरोधात बोलली होती. तिचे दोन महत्त्वाचे मुद्दे होते, बलात्कारित स्त्री जिवंत असताना तिच्या जीवनावर तिच्या संमतीखेरीज फिल्मिंग केले होते. त्यातील सर्व सीन हे लोकांनी चमचमीत गोष्ट वाटून पाहावेत अशा प्रकारे चित्रित केलेले होते. त्यातील भयानकता शिथिल केली गेली होती. तसे पाहिले तर ज्यांनी सिनेमा पहिला

असेल त्यांना आठवेल की त्या चीड येणाऱ्या घटनांच्या वेळी पिटातून शिट्या येत होत्या. त्यातील गांभीर्य प्रेक्षकांना जाणवतच नव्हते. तिच्या ललितेतर प्रत्येक पुस्तकात तिने आपली विरोधी मते मांडली आहेत.

मेधा पाटकरांच्या आंदोलनात सहभागी झाल्यावर तिला जे जमिनीवरचे भीषण सत्य मनाला भिडले ते तिने प्रभावीपणे आपल्या 'डॅम' या पुस्तकात मांडले. युनियन कार्बाईडच्या वायुगळतीनंतर सामान्य माणसे ज्या प्रकारे मरण पावली ते पाहून कुणाही संवेदनशील लेखिकेला जे लिहावेसे वाटले असते ते तिने कष्टपूर्वक माहिती गोळा करून पुस्तकरूपात मांडले. लेखनकर्मी म्हणून तिने फक्त काल्पनिक

कथाकहाण्या लिहाव्यात अशी अपेक्षा कुणीच करू शकत नाही. कुणीही सत्तेत असो, त्यांना तिची टीका झोंबली तर नवल नाही. तेच तिच्याबाबत होत आले आहे. मग नक्षलवाद्यांबद्दलचे तिचे प्रेम असो वा जागतिकीकरणावरील टीका, तिला विरोधाला सामोरे जावे लागले आहे. मारण्याच्या धमक्याही येत असतात. ती म्हणते 'मी भीत नाही, पण हे लोक काहीही करू शकतात, हे ठाऊक असल्याने काळजी घेते. गौरी लंकेशचा दिवसाढवळ्या खून होणे ह्याचेच उदाहरण आहे.' अशा वातावरणात ती लिहीत आहे.

तिचे विचार अनेकांना पटणार नाहीत तरी तिचे म्हणणे पाहूया
<https://www.youtube.com/watch?v=NP2LN3hfVM>

आज तिच्या मॅन बुकर पारितोषिकविजेत्या कादंबरीचा थोडक्यात परिचय करून देणार आहे. ही कादंबरी बरीचशी आत्मचरित्रात्मक आहे. लेखिकेचे बालपण केरळात गेले तसेच कादंबरीच्या नायिकेचे लहानपण केरळातील आयमेनेम ह्या निसर्गरम्य गावात जाते. कादंबरीचा आरंभ नायिका राहेल अमेरिकेहून गावी परत आलीय. तिच्या आठवणीतील गाव, माणसे, सारं बदलले आहे. मोठ्या घराची पडझड झालीय. क्षुद्र मनाची आज्ञेआल्या अधिकच खडूस झाल्यागत वागतेय. जुळा भाऊ एस्था अधिकाधिक स्वतःत मिटत चालला आहे. झाडे जी पूर्वी रसरशीत दिसायची ती सारी आता मरगळ्यात जमा झाली आहे. मोठ्या घरातून दिसणारी नदी आता दिसत नाहीय. मध्ये मध्ये नवीन घरे आलीत. एक मोठा बदल तिला जाणवतोय, पूर्वी जी गरीब कामगारांची घरे होती ती आता गावातल्या प्रतीष्ठितांना खिजवत, दुमजली आणि झोपाळे लागलेली नव्या टाइलनी चकचकीत दिसायला लागलेली आहेत. मध्यपूर्वेत राबून लोकांची ही घरे उच्चवर्णीयांच्या नाकावर टिचून मिरवत होती. बहुतेक घरं रिकामीच होती. तरी ती गरिबांची होती हा सल अनेकांना होताच.

एस्था निरुद्देश भटकत कधीमधी लकी प्रेसच्या बाजूला जात असे. जिथे पूर्वी कम्युनिस्टांचा अड्डा होता. कॉम्प्रेड पिलाई

तेव्हा एक आदरणीय नि गूढ नाव होते. रात्री अभ्यासवर्ग भरत, चर्चा होत, पत्रके तयार होत. पार्टीच्या गीतांची रिहर्सल होई. अभिमानाने ध्वजाला सलाम होई. आता तर ध्वजाचा रंग उडालाय. कुणी तिथं फिरकतही नाही. राहिल परतलीय हे कसे कोण जाणे पिलाईला कळले होते. तो आता एकटाच पार्टीच्या घरात राहत होता. एका महत्वाच्या वेळी आपण म्हणजेच पक्षाने वेलुथाची साथ दिली नाही हे त्याच्या ध्यानात होते.

राहेलच्या डोळ्यांपुढे मुलीच्या मृत्यूने हताश झालेले काका चाको अधिकच थकलेले दिसले. ती ह्या आधी आली होती जेव्हा आई- अम्मू, वयाच्या ३१ व्या वर्षी गेली होती. आज ती स्वतः त्याच वयाची होती. जुन्या आठवणी तिला येत होत्या. शिक्षणात, अभ्यासात ती कधीच फारशी पुढे नसे. कसेबसे शालेय शिक्षण पुरे करून तिने दिल्लीच्या आर्किटेक्चर कॉलेजमध्ये प्रवेश घेतला. विद्यार्थ्यांना मिळणाऱ्या सवलतीचा फायदा घेत ती तिथे राहिली. कधी धड अभ्यास केला नाही की काही डिझायनिंगमध्ये रस घेतला. सगळेच तिला टाळत असत. ह्याच दरम्यान तिला लॅरी त्याच्या डॉक्टरल थिसीसची तयारी करताना पुस्तकाच्या दुकानात भेटला. तिचे कुरळे केस, तिचे बेफिकीर वागणे, दिसणे त्याला भावले. दोघांनी लग्न केले. त्याच्याबरोबर ती बोस्टनला गेली. तो तिच्यावर बेहद प्रेम करत होता. परंतु ती नेहमी कशात तरी हरवलेली असे. कशात हे तिचे तिलाही कळत नव्हते. तिच्या भूतकाळात काही घडलेय का जे तिला सतावातेय? तसेही नव्हते. तिच्या जुळ्या भावाचे नि तिचे एक विचित्र म्हणावे असे नाते होते. दोघे एकमेकांना पूरक होते. एकाची उदासी दुसऱ्याच मौन होत असे. त्यांचं त्यांनाच कळत नव्हते. अशी ओढ जुळ्यांना असू शकते असे मानसतज्ज्ञ म्हणतात. अखेर हे गूढ न उकलल्याने राहेल आणि लॅरी विभक्त झाले.

तुम्हाला प्रश्न पडला असेल की हे नक्की कोण आहेत. तर सांगते. एस्था आणि राहेलची आई अम्मू, नवऱ्याच्या जाचाला, खास करून चहाच्या इस्टेटवरील वरिष्ठांशी संग करायला सांगत होता, ज्यामुळे त्याची नोकरी पक्की झाली असती, हे तिला घृणास्पद वाटत होते. दारू, मारहाण होतीच. प्रेमाचे हे पर्यवसान एकाकीपणात होते. तिला सोसत नाही. वडिलांचे घर मोठे होते पण त्यांचेही आईशी वागणे तसेच पुरुषी समजले जाणारे होते.

कथानक ह्या आई अम्मू आणि जुळ्या लेकरांभोवती फिरते. मुलांच्या आयुष्यात बापासारखे प्रेम नि माया करणारी व्यक्ती येते, बलदंड शरीराचा नि कोमल मनाचा वेलुथा. तो अम्मूच्या प्रेमात पडतो. तीही त्याला मनापासून प्रतिसाद देते. अम्मूच्या वडिलांची लोणचे आणि जॅम करण्याची फॅक्टरी असते. तिथे अनेक मजूर काम करत असतात. आणखी लोकांची गरज असतेच, पण वेलुथाच्या हाताचे कुणालाही चालले नसते म्हणून त्याला इतर कामे दिली जातात. तो जुळ्या मुलांच्या जीवनात निरामय आनंद घेऊन येतो. मुलेही त्याच्याबरोबर रमतात. अम्मूवर त्याचे निरतिशय प्रेम असते. हे प्रेम समाजाला मान्य होणे शक्य नसते.

परंतु त्याची ते व्यक्त करायची नि निभावायची हिंमत असते. त्याच्या घराच्याचाही ह्या प्रेमाला विरोध असतो. त्यांना समाजाची भीती असते. ती उच्चवर्णीय आहे नि तो पराबर जातीचा म्हणजेच अस्पृश्य आहे. कादंबरीत प्रतिबंधित प्रेमाच्या कथा आहेत.

बेबी कोच्चमा ही अम्मूची आत्या. तिचे प्रेम एका आयरिश फादर मुलीगनवर असते. ती अनेक प्रकारे त्याला वश करायचा प्रयत्न करते, पण तो अजिबात दाद देत नाही. तिचे सारे जीवन त्याचे प्रेम मिळवायच्या धडपडीत जात असते. त्यात तिला अम्मूच्या नि वेलुथाच्या प्रेमाचा दुःस्वास वाटत असतो. आपल्याला हवे ते मिळाले नाही ते हिला, बापाच्या घरी राहणाऱ्या अम्मूला का मिळवे? तिचा सारा वेळ कटकारस्थान करण्यात जात असतो. तिचा एक छंद असतो की पाप्पाचीचा बगीचा रेखीव आणि सुंदर करायचा तसा गार्डनिंगचा कोर्स ती करून येते. डेकोरेटिव्ह गार्डनिंगमध्ये ती गावात नावाजली जात असते. तिला वेलुथाचा राग त्याच्या देखणेपणाबरोबरच त्याने कम्युनिस्ट असणे यावरूनही असतो. त्याचे शहरातील, देशातील महत्वाच्या लोकांमधील ऊठबस तिला खटकत असते.

इकडे अम्मूने धर्माबाहेर लग्न केले ह्याचा राग घरातल्यांना असतो. तो हिंदू असतो. परंतु अम्मू भावनेच्या भारात कुणाचीही पर्वा न करता लग्न करते पण ते फसते. घटस्फोटाच्या तडजोडीत एस्थाला वडिलांकडे राहायला जावे लागते. जुळे एकमेकांपासूनच प्रथमच लांब जातात. मायलेक नि बहीण खंतावतात, पण काही उपाय नसतो. एस्था वडिलांकडे, सावत्र आईकडे वाढत असतो. त्याला शिक्षणात रस नसतो. तो मन लावून घरकाम करत असतो. तेथेच त्याच्यावर एका परीचिताकडून जबरदस्ती होत असते, पण तो घाबरून गप्प राहत असतो. इथूनच त्याच्या गंभीर मौनाला सुरुवात होते.

कथानक असे सलग येत नाही. शारीरिक ओढीची वर्णने येतात. प्रेमासाठी वाटेल ते धैर्य दाखवणारे आणि त्या तीव्र आवेगी प्रेमाची परिणती काय होणार ह्याची कल्पना असणारे अम्मू- वेलुथाचे प्रेम आणि वेलुथाचा मृत्यू वाचकाला अस्वस्थ करतो. चाकोकाकांच्या मुलीच्या अपघाती मृत्यूबद्दल वेलूथाला अडकवले जाते. पोलीस ठाण्यात त्याचा मारहाणीने मृत्यू होतो. त्यामागे बेबी कोचाम्मा असते. निसर्गाचे देखणे तसेच रुद्र रूप. वाचकाच्या डोळ्यांसमोर उभे करायचे शब्दसामर्थ्य आपल्याला मोहित करते. सर्वसमावेशक निसर्ग आणि एकमेकांना दूर सारून भिती उभारणारा माणूस, असफल प्रेमाची उदासी, सफलतेसाठी उत्सुक सामान्यांना छोट्या देवांच्या कृपेवरच समाधान मानावे लागते. हेच सार काढायचे असले तर निघू शकेल. ह्या साहित्यकृतीने एक वेगळाच निसर्ग, काळ, सामाजिक रीतिरिवाजाचा वेगळा अनुभव आपल्याला दिला आहे. एकदा अभिमानाने वाचावी अशी ही कलाकृती आहे.

– संजीवनी खेर

sanjeevanikher@gmail.com

विनता कुलकर्णी

अमेरिकन वैद्यकीय क्षेत्रातील आद्यप्रवर्तक दोन महिला डॉक्टर

इसवी सन १९८७ पासून दरवर्षी अमेरिकेत मार्च महिना महिला-इतिहास महिना म्हणून साजरा केला जातो. त्याप्रीत्यर्थ, अमेरिकन काँग्रेसतर्फे आणि १९९५ पासून दरवर्षी अमेरिकन राष्ट्राध्यक्षांतर्फेही काही प्रकल्प-घोषणांची मालिका जारी केली जाते. या स्मरणोत्सवाचा उद्देश, अमेरिकेच्या इतिहासात आणि समकालीन समाजात स्त्रियांनी विविध क्षेत्रांत केलेल्या उल्लेखनीय योगदानावर प्रकाश टाकणे!

अमेरिकेत वर्णभेद, वंशभेद, लिंगभेद, सामाजिक रूढी याविरोधात आजवर तेथील अनेकांनी आवाज उठवला. शतकाहून अधिक वर्षे महिलांनी सक्रिय चळवळी केल्यावर १९२० मध्ये अमेरिकेच्या संविधानात एकोणिसाव्या घटनादुरुस्तीच्या मंजूरीसह काँग्रेसने महिलांना मतदानाचा अधिकार दिला. गेल्या शंभर वर्षांत अवकाशयान ते पाणबुडी, सैनिकी ते नागरीसेवा, बहुतेक सर्व क्रीडा, विज्ञान, कला, व्यवसाय आदी क्षेत्रांत अमेरिकन स्त्रिया यशाची शिखरे पादाक्रांत करत आहेत. मात्र हा पल्ला गाठण्यापूर्वी, अमेरिकेतील महिलांना आपल्या नागरी हक्कांसाठी लढा द्यावा लागला. वैद्यकीय क्षेत्रही याला अपवाद नाही. या क्षेत्रातील दोन आद्य अमेरिकन महिलांच्या देदीप्यमान पाऊलखुणा...

डॉ. एलिझाबेथ ब्लॅकवेल (१८२१-१९१०)

एलिझाबेथ जन्माने ब्रिटिश, तिचे वडील सॅम्युएल हे साखरशुद्धीकरण कारखान्याचे मालक, एक बडे व्यावसायिक आणि आई हॅना ही गृहिणी. एलिझाबेथला आठ भावंडे होती. सर्वसामान्य कुटुंबातील मुलींच्या शिक्षणाचा गांभीर्याने विचार केला जात नसे, अशा काळात सॅम्युएल व हॅना यांनी आपल्या मुलांच्या शिक्षणाची घरीच खाजगी शिकवण्या लावून सोय केली. परंतु अचानक कारखान्यास आग लागल्याने ब्लॅकवेल कुटुंबाचा व्यवसायच उद्ध्वस्त झाला. त्यानंतर १८३२मध्ये हे कुटुंब अमेरिकेत स्थलांतरित झाले. तेव्हा एलिझाबेथचे वय होते अकरा वर्षे.

सुरुवातीला न्यू यॉर्क आणि मग ओहायो येथे ब्लॅकवेल कुटुंबाचे वास्तव्य होते. स्त्रीमुक्ती, समान कायदा, गुलामगिरीचा निषेध याबाबत एलिझाबेथचे वडील आग्रही असत, अशा चळवळींमध्ये ते सहभागी होत. १८३८मध्ये अकस्मात त्यांचे निधन झाले आणि ब्लॅकवेल कुटुंबावर हलाखीची परिस्थिती ओढवली. मग तिच्या दोघी बहिणी, आई आणि एलिझाबेथनेही शिक्षिकेची नोकरी पत्करली. तेव्हा अमेरिकेत शिक्षित महिलांना इतर कामांची फारशी दालने उपलब्ध नव्हतीच. या काळात, अमेरिकेतील वर्णद्वेष, स्त्रियांचे दुय्यम स्थान, कृष्णवर्णियांप्रत गुलामगिरीची वागणूक या सर्वांचा एलिझाबेथच्या संवेदनशील मनावर परिणाम झाला. 'हे जग सर्वांसाठी अधिक चांगले बनवण्याची' तिने शपथ घेतली आणि अमेरिकेतील वैद्यकीय क्षेत्रात महिलांच्या सहभागाचा एक शानदार आरंभ झाला.

एलिझाबेथने लिहून ठेवलेय, की तिची एक जिवलग मैत्रीण गंभीर आजारी होती. गरिबीमुळे तिला अमेरिकेतील पुरुष डॉक्टरांकडून काहीही उपचार मिळाले नाहीत. ती मैत्रीण त्या आजारात दगावली. मरणापूर्वी तिने एलिझाबेथला सांगितले, की कदाचित कुणी महिला डॉक्टर असती तर तिच्या आजारावर काही उपचार तरी झाले असते. एलिझाबेथने त्याचक्षणी वैद्यकीय क्षेत्रात करिअर करण्याचा निर्णय घेतला. तेव्हा तिचे वय होते पंचवीस

डॉ. एलिझाबेथ ब्लॅकवेल

अमेरिकेत ही पहिली स्त्री डॉक्टर झाल्याच्या घटनेचे कौतुक केले, मात्र प्रतिष्ठित 'बॉस्टन मेडिकल आणि सर्जिकल जर्नल'ने जिनिव्हा कॉलेजने एलिझाबेथला एम.डी. पदवी शिक्षण घेऊ दिल्याबद्दल जाहीर निषेध केला. वैद्यकीय क्षेत्र हे महिलांचे काम नोहे, असाही सूर आळवला आणि यापुढे अशी चूक अमेरिका वा युरोपमधील वैद्यकीय महाविद्यालयांत होता कामा नये, असे सुचवले. अमेरिकेतील अनेक नावाजलेल्या कॉलेजांनीही तीच री ओढली.

वैद्यकीय कामाचा अनुभव मिळण्यासाठी, एलिझाबेथ इंग्लंड व पॅरिसमधील हॉस्पिटलमध्ये जाऊन, राहून आली. परंतु तिथेही महिला डॉक्टर या कारणाने, तिने एम.डी.नंतर पुढचे शिक्षण घेण्याऐवजी पारंपरिक महिलांचे क्षेत्र असलेले 'मिड-वाईफ'चे (दाई/सुईणीचे) प्रशिक्षण घ्यावे आणि त्यात कार्य करावे, असेच तिला ऐकवले गेले. नाइलाजाने, एलिझाबेथ अमेरिकेस परतून न्यू यॉर्क शहरात स्थायिक झाली. काम शोधण्यासाठी तिला संघर्ष करावा लागला. तिला दुय्यम दर्जाची वागणूक मिळाली. तिने स्वतःची खाजगी वैद्यकीय प्रॅक्टिस सुरू केली, परंतु तिच्याकडे फारच कमी रुग्ण येत. महिलाविरोधी सामाजिक आणि व्यावसायिक विरोधाची भक्कम भित तिच्या पुढ्यात ठाकली होती. मात्र या विरोधास ती पुरून उरली. तिने उर्वरित आयुष्यासाठी आणि समाजसुधारणेसाठी आवश्यक असलेली एक दिशा आखली. शारीरिक आरोग्य-स्वच्छता, रोगप्रतिबंधात्मक औषधांचा प्रचार, गोरगरीब महिला व मुलांना सर्व वैद्यकीय सेवा उपलब्ध, आणि महिला डॉक्टरांसाठी संधी हे तिचे आयुष्यभर ध्येय राहिले.

एलिझाबेथने दारिद्र्यग्रस्त महिला व मुलांसाठी 'न्यू यॉर्क

इन्फर्मरी फॉर इंडिजंट विमेन अँड चिल्ड्रेन' ही वैद्यकीय संस्था स्थापन केली. महिला डॉक्टरांसाठी कार्यपदे आणि डॉक्टर व नर्सिंग विद्यार्थिनींसाठी प्रशिक्षण सुविधा उपलब्ध करून देणे हादेखील यामागचा उद्देश होता. ही संस्था अजूनही (वेगळ्या नावाने) न्यू यॉर्क युनिव्हर्सिटी डाउनटाउन हॉस्पिटल म्हणून अस्तित्वात आहे. एकेकाळी जेथे फारसे रुग्ण फिरकत नसत, त्या संस्थेचा अचंबित विस्तार होऊन आता तेथे तासाला हजारो रुग्णांना अत्याधुनिक वैद्यकीय सेवा पुरवली जाते. महिलांना पुरुष विद्यार्थ्यांच्याच वैद्यकीय महाविद्यालयात शिकू द्या कारण त्या काळी अशा महाविद्यालयांना संलग्न रुग्णालये असल्याने कार्यानुभव मिळतो, ही एलिझाबेथची विनंती मान्य झाली नाही. त्यामुळे डॉक्टर विद्यार्थिनींना अमेरिकेत हॉस्पिटलचा कार्यानुभवच मिळना. मग एलिझाबेथने स्वतःच १८६७ मध्ये न्यू यॉर्क इन्फर्मरीचे विमेन मेडिकल कॉलेज आणि हॉस्पिटल स्थापन केले. तिच्यासोबत तिची धाकटी बहीण एमिली प्रसूतिशास्त्र आणि स्त्रीरोग विषयाची प्राध्यापक म्हणून कार्यरत होती. नंतर बहिणीवर कॉलेजच्या संचालकपदाची जबाबदारी सोपवून एलिझाबेथ आपल्या मूळ मायदेशी ग्रेट ब्रिटनला निघून गेली. तिने तेथे वैद्यकीय सेवा-कारकिर्दीसह आयुष्याची उर्वरित चाळीस वर्षे व्यतीत केली.

एलिझाबेथ ब्लॅकवेल अमेरिकेत वैद्यकीय डॉक्टर पदवी प्राप्त करणारी पहिली महिला आणि युनायटेड किंगडमच्या जनरल मेडिकल काऊन्सिलच्या वैद्यकीय नोंदणीवरील पहिली महिला डॉक्टर म्हणून उल्लेखनीय ठरली. एकोणिसाव्या शतकात, अमेरिकेत वैद्यकीय कार्यक्षेत्रात पाय रोवण्यासाठी डॉ. एलिझाबेथ ब्लॅकवेल या गोऱ्या महिलेला एवढा संघर्ष करावा लागला, तर त्याकाळी कृष्णवर्णीय महिला डॉक्टरांविषयी अमेरिकेत कशी परिस्थिती असेल?

डॉ. रेबेका ली क्रम्पलर, एम.डी. (१८३१-१८९५)

ही पहिली कृष्णवर्णीय अमेरिकन महिला डॉक्टर. डेलावेअर राज्यातील क्रिस्तिना नामक गावचे रहिवासी अँब्रोसोलम डेव्हिस आणि माटिल्डा वेबर यांची ही कन्या. पेन्सिल्वेनिया राज्यात राहणाऱ्या रेबेकाच्या मावशीने तिचे संगोपन केले. तिची ही मावशी आपल्या परिसरातील आजारी शेजाऱ्यांची जिवाळ्याने शुश्रूषा

डॉ. रेबेका ली क्रम्पलर

करत असे. रुग्णांना घरगुती औषधे पुरवत असे. मावशीच्या वर्तनाने प्रेरित होऊन रेबेका रुग्णांना दुःखमुक्त करण्यासाठी आपल्याला काय करता येईल, याचा शोध घेऊ लागली. सुरुवातीला आठ वर्षे नर्स/परिचारिका म्हणून काम करून स्थानिक डॉक्टरांकडून तिला आपल्या कामाबद्दल प्रशंसापत्रे मिळाली. (तेव्हा अमेरिकेत रीतसर नर्सिंग कॉलेज उघडले नव्हते.) त्या काळात अनेक अमेरिकन पुरुषांचा युक्तिवाद असे, की स्त्रिया शारीरिक दृष्ट्या खूप नाजूक असल्याने किंवा डॉक्टर होण्याइतपत हुशार नसल्याने हे त्यांचे क्षेत्र नव्हे. अमेरिकेतील 'बहुतेक' वैद्यकीय महाविद्यालयात काळ्या स्त्रीपुरुष विद्यार्थ्यांना प्रवेश नव्हता. अशा वातावरणात, क्रम्पलरने बॉस्टन येथील न्यू इंग्लंड फिमेल मेडिकल कॉलेजमध्ये प्रवेश मिळवला. महिलांना एम.डी.चे प्रशिक्षण देणारे हे अमेरिकेतले पहिले वैद्यकीय महाविद्यालय. १८६४ मध्ये एम.डी. शिक्षण पूर्ण करून रेबेका क्रम्पलर ही त्या महाविद्यालयातील आणि अमेरिकेतील एकमेव आणि पहिली कृष्णवर्णीय महिला डॉक्टर ठरली.

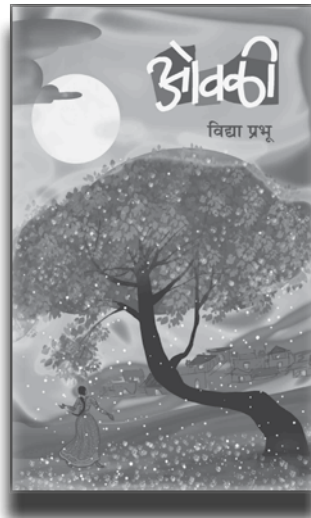
अमेरिकांतर्गत यादवी युद्धानंतर (सिव्हिल वॉर, एप्रिल १८६५), क्रम्पलर मुक्त केलेल्या कृष्णवर्णीय गुलामांची, अनेक रोगांनी जर्जर अशा या रुग्णांची (ज्यांना अन्यथा वैद्यकीय सेवा मिळालीच नसती.) देखभाल करण्यासाठी रिचमंड, व्हर्जिनिया येथे गेली. फ्रीडमेन्स ब्युरो, मिशनरी आणि समुदाय गटांसोबत अनेक कृष्णवर्णीय पुरुष डॉक्टरही या मानवतावादी कार्यात सामील झाले. त्यांच्यासमवेत इसवी सन १८६६च्या अखेरपर्यंत तिने सुमारे तीस हजार कृष्णवर्णीय रुग्णांना आरोग्यसेवा पुरवली. व्हर्जिनियामध्ये तिला सर्रास वर्णद्वेष आणि लैंगिकता सहन करावी लागली. तरीही ती डगमगली नाही.

एक डॉक्टर म्हणून काम करताना आलेल्या वर्णभेदाच्या अनुभवाबद्दल तिने लिहिले आहे, 'माझा काळेपणा प्रथम खोलीत शिरायचा आणि माझ्या अंगीचे इतर गुण नंतर!' रेबेकाने आपली बहुतेक वैद्यकीय कारकीर्द बॉस्टन आणि व्हर्जिनियामध्ये घालवली. गरीब, वर्णद्वेषाचे बळी ठरलेल्या आफ्रिकन वंशीय कृष्णवर्णीय माता, मुले व गोऱ्या डॉक्टरांनी नाकारलेल्या रुग्णांना ती प्रामुख्याने वैद्यकीय सेवा पुरवत असे. अमेरिकेत तेव्हा बहुतेक कृष्णवर्णीयांची वसाहत गावांत गोऱ्या लोकांपासून दूर ठिकाणी असे. (अजूनही काही गावांत आर्थिक दृष्ट्या गरीब कृष्णवर्णीयांच्या बाबतीत हे चित्र दिसते.) अनेक वर्षे अशाच वसाहतीत डॉ. क्रम्पलरचे घर होते. आरोग्यकेंद्रात आणि घरी आलेल्या रुग्णांवरही ती आपुलकीने वैद्यकीय उपचार करत असे. रेबेकाच्या कार्याविषयी सविस्तर माहिती त्या काळी कुणी जतन केली नाही. मात्र तिने पूर्वी आपल्या वैद्यकीय सेवाअनुभवांवर लिहिलेली असंख्य टिपणे संकलित करून त्याचे पुस्तक, 'A Book of Medical Discourses: In Two Parts' (महिला आणि मुलांसाठी वैद्यकीय सल्ला.) १८८३ मध्ये प्रकाशित केले. एक डॉक्टर आणि वैद्यकीय लेखिका म्हणून रेबेकाच्या कामगिरीचे हे एक उल्लेखनीय स्मरणचिन्ह! वैद्यकीय अभ्यासक्रमास उपयुक्त ठरलेले तिचे हे पाठ्यपुस्तक आफ्रिकन अमेरिकनांच्या पहिल्या वैद्यकीय प्रकाशनांपैकी एक आहे.

अमेरिकेतील वैद्यकक्षेत्राचा चेहरा बदलणाऱ्या डॉ. एलिझाबेथ ब्लॉकवेल आणि डॉ. रेबेका ली क्रम्पलर या आद्यप्रवर्तक महिलांच्या असामान्य कार्याचे हे कृतज्ञतापूर्वक संस्मरण!

- डॉ. विनता कुलकर्णी (शिकागो)
vinata@gmail.com

॥ ग्रंथानि ॥ ❖ ॥

ओवळी
विद्या प्रभू

ओवळी
एक
हळुवार
भावनांचा
निसर्ग आविष्कार!

मूल्य ३५० रुपये
सवलतीत २०० रुपये

किरण येले

‘बाईपणाचं वाण’

नकोसं वाटतं, हे बाईपणाचं वाण
त्या चार दिवसांत,
आता वयाचा चढणारा आलेख
दाखवतोय अकारण
होणारी स्वतःची चिडचिड..
घरातील घोटीव चेहऱ्यांवर,
आजूबाजूच्या भांड्या-पातेल्यांवर
अगदी नकळत निघत राहतो राग
माझ्याही नकळत..
झेपत नाही कामाचा उरक,
थकलेल्या शरीराला,
अजून दहा मिनिटं तरी पडावं
हीच एक कळ उठत राहते सर्वांगातून..
घड्याळासोबत स्पर्धा करण्याची
इच्छा संपून जाते
पण, ऑफिसचा लेटमार्क
या कारणानं नसतो परवडणारा
म्हणून निघते फर्राटासट मुकाट्यानं..
दिवस सांजवल्यावर
किमान ऐकू यावा
आपलेपणाचा स्वर
अग दमलीस ना,
पाय, कंबर दाबून देऊ का?
असं विचारणारा..
पण क्षणातच,
हे सगळं स्वप्नांचं गाठोडं
मनाच्या तळाशी ठेवत,
भिरकावते स्वतःलाच
स्वतःच्या स्वप्नातून..
...आणि सज्ज होते

हसऱ्या चेहऱ्यानं, फ्रेश होऊन पुन्हा
पावभाजीच्या मसाल्यात मिसळायला..
तसंही, रुटीन सुटलं, की
मनाच्या अंगणातला
स्वप्नांचा गलका आवरणं
कठीण होतं तिला,
त्या चार दिवसांत
त्या चार दिवसांत....

चिन्मयी चिटणीस

जवळपास दहा वर्षे चिन्मयी चिटणीस कविता लिहित आहेत; परंतु त्यांनी अजूनही कवितासंग्रहाचा विचार केलेला नाही. चिन्मयी यांना अनेक कवी संमेलनांत कविता सादरीकरणासाठी आमंत्रित केले जाते. त्या सूत्रसंचालनही उत्तम करतात. त्या गझल लिहितात, मुक्तछंदात कविता लिहितात आणि अष्टाक्षरी कवितेतही त्यांचे वेगळेपण दिसून येते. त्यांच्या कविता फक्त बाईचे दुःख आणि साचलेले जगणे इथपर्यंत मर्यादित राहत नाहीत. त्यांच्या कवितांत एकूणच बाईचे जगणे, तिची धावपळ, तिच्या इच्छा, आकांक्षा, तिची स्वप्ने, तिचा कोंडमारा या सगळ्या गोष्टी येतात. चिन्मयी यांच्या कवितेतली स्त्री शहरातली आहे. ती आधुनिक आहे. आज परिस्थिती बदलली आहे आणि स्त्री-पुरुषसमानता आली आहे, असे अनेक वेळा आपण ऐकतो. काही वेळा असेही ऐकतो, की ग्रामीण भागातील स्त्रीचे जगणे सुधारले नसेल पण शहरातील स्त्री आता सक्षम झाली आहे. तिच्या जगण्यात सुधारणा झाली आहे. चिन्मयी यांची कविता दाखवते की शहरातील स्त्रीच्या भौतिक गरजा भागल्या असल्या तरी मानसिक गरजा ग्रामीण स्त्रीच्या मानसिक गरजांइतक्याच अधुन्या राहिल्या आहेत. चिन्मयी चिटणीस यांची कविता शहरात कार्यालय आणि घर या दोन पातळ्यांवर जगणारी स्त्री काय विचार करते, तिच्या वागण्याचे संकेत काय असतात, तिच्या अव्यक्त आशांचे धुमारे कसे आणि कुठे असतात, तिची नेमकी निकड काय असते, हे सांगणारी कविता आहे.

सांजेची उपडी घागर
पश्चिमा लालसर भासे
हे जीवन म्हणजे केवळ
द्युतात अडकले फासे..
हव्यास सुखाचा नाही
नाहीच शोक दुःखाचा
आनंद पेरुनी खुलतो
हा मेळा बालमनीचा..
हास्यात जागले रात्री
वाटून सोबतीचे क्षण
तो होता, आहे, नाही
आयुष्य वाळूचे कण..
मी स्वप्न लाघवी राधा
भिरभिरते सचैल गाते
क्षण ओंजळीतला भरता
बघ कृष्णसावळी दिसते..
का असेल कोणी माधव
तो कृष्ण मुरारी यावा
जो निळसर तोच अभंग
मन व्यापून उरतो पावा

या कवितेच्या सुरवातीच्या चार ओळी आणि अंतिम चार ओळी यांत स्त्रीच्या जगण्याचा अवकाश व्यापून आहे. सांजेची घागर उपडी पडली आहे आणि पश्चिम दिशा लालसर झाली आहे म्हणताना दिवसाचे शेवटचे प्रहर म्हणजे आयुष्याचे शेवटचे प्रहर सुरू झाले आहेत असे सांगताना कवयित्री पुढे लिहिते की आता सुखाचा हव्यास उरला नाही आणि दुखाचा शोकही उरला नाही. कवितागत स्त्री इतकी निःसंग झाली आहे. मात्र तिला या सांजउतरत्या काळी एक आस आहे, की कुणीतरी मन समजून घेणारा सखा लाभावा कृष्णासारखा. मग मन भंगणार नाही. ते कायम अभंग राहिल, त्या क्षणांच्या आठवात. चिन्मयी चिटणीस यांच्या कवितेतली लय कवितेचा आशय पुढे नेणारी आहे. अनेक वेळा असे होते की नवे कवी लयबद्ध कविता लिहिताना काही वेळा त्यांच्या कवितेतला आशय घट्ट राहत नाही. त्यात लय राखण्यासाठी अनाहूत यमके आणली जातात. परंतु चिन्मयी यांच्या कविता ते होणार नाही याची काळजी घेते. त्यांच्या कवितेतील चिन्हांचे प्रयोजन अनाहूत वाटत नाही. शाश्वताच्या पलीकडे कोणता गाव आहे याची उत्सुकता मनात असणारी स्त्री त्यांच्या कवितेत येते. ही स्त्री फक्त त्यांच्या कवितेत नाही तर सगळीकडे व्यापून आहे. एका चौकटीबाहेरचे जग काय असेल, कसे असेल, याची आस स्त्रीच्या मनात असते. ते लिहिताना कवयित्री लिहिते-

शाश्वताच्या पलीकडे
गाव कोणता गं बाई
ऐकू येते आहे मला
शांत सोवळी अंगाई..
काय इहलोकी दिले
काय पदरात दान
पाप-पुण्याचा हिशोब
तरी नाही समाधान..
टळो इडा-पिडा जावो
ज्याची लाखात पुण्याई
सल अबोल्याची किती
भोगशील कर्मापायी..
चौऱ्याऐंशी लक्ष योनी
मिळे जन्म हा देखणा
परतून नाही येणे
गोंद राजस उखाणा..

चिन्मयी चिटणीस यांची कविता नव्या प्रतिमांचे उपयोजन करण्याचा प्रयत्न करते. गोंद राजस उखाणा, शांत सोवळी अंगाई, सांज उपडी घागर अशा प्रतिमांमुळे कवितेतील काव्यात्मकता उंचावते आणि कविता दृश्यात्मक होते. अधिक संवेदनशील होते. ही चिन्मयी चिटणीस यांच्या कवितेची जमेची बाजू आहे

आणि काही वेळा कविता लिहून झाल्यावर त्या कवितेचा वाचक म्हणून आपलीच कविता त्रयस्थ अंगाने तपासून पाहावी लागते, त्यात आवश्यक संस्करण करावे लागते, ते झालेले दिसत नाही. उदाहरणार्थ, सांजेची उपडी घागर या कवितेतील काळ हा उतरणीला लागलेल्या आयुष्याचा काळ आहे. त्यात काही हळव्या आठवणी असतील तारुण्याच्या, बालपणीच्या त्या तितक्याच नजाकतीने यायला हव्या होत्या, पण हव्यास सुखाचा नाही / नाहीच शोक दुःखाचा / आनंद पेरुनी खुलतो / हा मेळा बालमनीचा या ओळीत ते सरधोपट रीतीने आल्यामुळे सुरुवातीच्या पहिल्या चार ओळींनी गाठलेली कवितेची सम खाली येते. पुढे पुन्हा ही कविता तिचा आपला सूर गाठते हे खरे, पण या मधल्या ओळीमुळे कवितेची लय बिघडते. असे धोके

टाळण्यासाठी वारंवार कविता वाचून तिच्यावर संस्करण करणे व्हायला हवे, असे वाटते. असे काही धोके विचारपूर्वक टाळले तर चिन्मयी चिटणीस यांची कविता पुढील काळात वाचकांचे लक्ष वेधून घेईल.

चिन्मयी चिटणीस

chinmayee.luktuke@gmail.com

– किरण येले

kiran.yele@gmail.com

॥ग्रंथान्॥✱॥

इये देशीचे दुर्ग

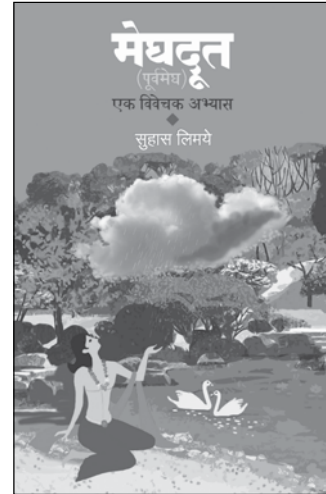
सुखद राणे

हे पुस्तक म्हणजे एका दुर्गप्रेमी भटक्याची मुशाफिरी! रायगड जिल्ह्यातील ५९ किल्ल्यांची तपशीलवार माहिती या पुस्तकात आपल्याला मिळेल. साजेशा छायाचित्रांची जोड मिळाल्याने पुस्तक अधिक परिपूर्ण झाले आहे. एकूणच रायगड जिल्ह्यातील किल्ल्यांची जास्तीत जास्त माहिती देणारा वाचनीय संदर्भग्रंथ.

मूल्य १००० रुपये सवलतीत ६०० रुपये

मेघदूत (पूर्वमेघ)

एक विवेचक अभ्यास

सुहास लिमये

हा पूर्वमेघ फक्त रसिकांनाच नव्हे, फक्त संस्कृतच्या विद्यार्थ्यांना नव्हे तर संस्कृतच्या शिक्षकांनाही मार्गदर्शक आहे. कोणताही श्लोक वाचताना मनात लहानशी शंका आली तरी त्याचे उत्तर विवेचनामध्ये सापडते. इतका सखोल विचार तोही साधार करणे हे या पुस्तकाचे वैशिष्ट्य म्हणावे लागेल.

मूल्य ३५० रुपये सवलतीत २०० रुपये

राजीव श्रीखंडे

इंडिपेंडंट पीपल - हालडोर लॅक्सनेस

Independent People by Halldor Laxness

जगप्रख्यात आइसलॅंडिक लेखक हालडोर लॅक्सनेस याचा जन्म २३ एप्रिल १९०२ रोजी आइसलॅंडची राजधानी रेकजाविक इथे झाला. तो तीन वर्षांचा असताना त्याचे कुटुंब लॅक्सनेस शेत इथे स्थलांतरित झाले. हालडोरवर त्याच्या आजीचा विलक्षण प्रभाव होता. ती त्याला लहानपणी अनेक कथा सांगे, गाणी गाई. यामुळे हालडोरला लहानपणापासूनच वाचनाची प्रचंड ओढ लागली. त्याने रेकजाविक येथे एका तंत्रशाळेत १९१५-१६ साली शिक्षण घेतले. त्याचवेळी त्याचे लिखाण मुलांसाठी असलेल्या वृत्तपत्रांतून प्रसिद्ध होऊ लागले होते. १९१९ मध्ये हालडोरने रेकजाविक लायसेलीम (Lycelium) येथून पदवी प्राप्त केली. पुढे वयाच्या एकोणिसाव्या वर्षी त्याची पहिली कादंबरी 'Child of Nature' प्रकाशित झाली.

हालडोरने १९२३ मध्ये रोमन कॅथलिक धर्म स्वीकारला. तो लक्सेनब्राग इथे बराच काळ एका (Abbey) अँबेमध्ये राहिला. तिथे त्याने फ्रेंच, लॅटिन, धर्मशास्त्र आणि तत्त्वज्ञान या विषयांचा अभ्यास केला. यावेळच्या अनुभवांवर त्याने दोन कादंबऱ्या १९२४ आणि १९२७ मध्ये प्रकाशित केल्या. त्यातल्या 'Vefarinn Mikli fra Kasmir' या कादंबरीला प्रचंड लोकप्रियता मिळाली.

हालडोरचे धर्माविषयीचे आकर्षण फार काळ टिकले नाही. १९२७ ते १९२९ तो अमेरिकेत राहिला. तिथे तो आइसलॅंडवर व्याखाने देत असे. त्याने हॉलिवूडमध्ये पटकथालेखक म्हणून काम करण्याचा प्रयत्नदेखील केला. पण तिथे असताना त्याच्यावर समाजवादी विचारांचा पगडा बसला. अमेरिकेवर तिखट टीका करणारा लेख त्याने एका कॅनेडियन वृत्तपत्रात प्रसिद्ध केला. परिणामी त्याच्यावर खटला भरण्यात आला. यावेळी प्रसिद्ध

अमेरिकन लेखक अपटोन सिंक्लेअर हालडोरच्या मदतीला धावून आला. हालडोरवरचे आरोप मागे घेण्यात आले आणि तो मग आइसलॅंडला परतला.

सन १९३२ साली प्रसिद्ध झालेल्या Salka Valka या कादंबरीपासून हालडोरच्या प्रसिद्ध समाजवादी कादंबऱ्यांची मालिका सुरू झाली. १९२५ साली प्रसिद्ध झालेली 'Independent People' ही कादंबरी जगभर गाजली. हालडोरने 'Steps of Men' हा कथासंग्रहही १९३३ साली प्रसिद्ध केला. १९३७ साली त्याने 'The May Star' ही दीर्घ कविता लिहिली. जॉन असगेरसन (John Asgeirsson) याने तिला चाल लावली आणि हे गीत समाजवादाचे जणू राष्ट्रगीतच झाले. हालडोरने पुढे 'World Light' ही कादंबरी चार भागांत अनुक्रमे १९३७, १९३८, १९३९ आणि १९४० साली प्रकाशित केली. कित्येक टीकाकारांच्या मते ही कादंबरी त्याच्या कारकिर्दीतील सर्वात महत्त्वपूर्ण आहे.

हालडोर १९३८ साली रशियाला गेला आणि सोव्हिएत रशियाबद्दल त्याने गौरवोद्गार काढले. त्याने पुढे 'The Russian Adventure' हे पुस्तक लिहिले. १९४१ मध्ये त्याने जगप्रसिद्ध अमेरिकन लेखक अर्नेस्ट हेमिंग्वेची गाजलेली 'Farewell to Arms' ही कादंबरी आइसलॅंडिक भाषेत भाषांतरित केली. त्यात हालडोरने आइसलॅंडिक बोलीभाषेचा उपयोग केल्यामुळे गहजब झाला. जुन्या आइसलॅंड्स गाथांना तो बोलीभाषेत सादर करू लागला म्हणून त्याला प्रखर टीकेचे धनी व्हावे लागले. त्याच्यावर कोर्टात खटलाही भरला गेला, पण तो त्यातून सहीसलामत सुटला.

लॅक्सनेसची पुढची महत्त्वाची कादंबरी म्हणजे तीन भागांत

विभागलेली, ज्याला epic म्हणता येईल, अशी 'Iceland's Bell'. १९४० च्या दशकातील ती आईसलँडची सगळ्यात महत्त्वाची कादंबरी ठरली.

हालडोरच्या 'Independent People' या सुप्रसिद्ध कादंबरीचे इंग्रजी भाषांतर १९४६ साली प्रसिद्ध झाले. या कादंबरीच्या केवळ अमेरिकेत त्या वर्षी साडेचार लाखांहून अधिक प्रती विकल्या गेल्या.

पुढे अमेरिकेने आइसलँडमध्ये कायमचा लष्करी तळ उभारला. त्याच्यावर टीका करणारी 'The Atom Station' ही विडंबनात्मक कादंबरी हालडोरने प्रसिद्ध केली. परिणामी त्याच्या अनेक पुस्तकांवर अमेरिकेत बंदी घातली गेली.

१९५२ साली हालडोरला स्टालिन शांतता पारितोषिक मिळाले. १९५३ मध्ये त्याला सोव्हिएत रशियाने पुरस्कृत केलेले वर्ल्ड पीस काउन्सिल हे पारितोषिकही मिळाले. १९५५ साली त्याला साहित्यातले नोबेल पारितोषिक मिळाले. त्याचा गौरव करताना पारितोषिक देणाऱ्या स्वीडिश अकॅडेमीने असे म्हटले, की Narrative Prose या वाङ्मयप्रकाराला संपन्न करण्याचे हालडोरने केलेले कार्य उल्लेखनीय आहे आणि जागतिक साहित्यात सर्व्हेटिस, इमिल झोला, लियो टॉलस्टॉय आणि केन्युट हॅमसन यांसारखेच त्याचे स्थान अढळ आहे.

हंगेरीतील १९५६ मधली क्रांती सोव्हिएत रशियाने ज्याप्रकारे चिरडून टाकली त्यामुळे हालडोरचा रशियावरचा विश्वास पार उडाला. १९५७ साली त्याने जगाची सफर केली. त्यात त्याने मुंबईला भेट दिली. त्या दशकातील लॅक्सनेसच्या उल्लेखनीय कादंबऱ्या म्हणजे 'The Happy Warriors', 'The Fish Can Sing' आणि 'Paradise Reclaimed'.

हालडोर १९६०च्या दशकात आइसलँडच्या नाट्यक्षेत्रात खूपच कार्यरत होता. त्याने अनेक नाटके लिहिली आणि रंगमंचावर सादरही केली. त्यातले 'The Pigeon Banquet' हे नाटक प्रचंड गाजले. त्याने १९६८ मध्ये 'Under the Glacier' ही कादंबरी प्रसिद्ध केली. पुढे त्याने दोन निबंधवजा कादंबऱ्या प्रसिद्ध केल्या. 'Parish Chronicle' आणि 'Narration of God's Gifts'. १९६९ मध्ये त्याला Sonning पारितोषिकाने सन्मानित केले गेले.

हालडोर लॅक्सनेसचे लेखन १९७० आणि १९८० च्या दशकांतही अव्याहत चालू होते. या काळात त्याने निबंधलेखनावर आणि आत्मचरित्र लिहिण्यावर भर दिला. वृद्धापकाळात त्याला अल्झायमर रोगाचा त्रास होऊ लागला. अखेर ८ फेब्रुवारी १९९८ रोजी हालडोर लॅक्सनेसचे वयाच्या ९५ व्या वर्षी निधन झाले.

आइसलँडिक भाषेतला सर्वात प्रसिद्ध लेखक म्हणून हालडोर

लॅक्सनेसचे स्थान जागतिक वाङ्मयात पक्के झालेले आहे.

आता 'Independent People' या कादंबरीविषयी.

ही कथा आहे मेंढ्या पाळणाऱ्या Bjatur of Summer houses या शेतकऱ्याची. म्हणजेच शिप फार्मरची. अठरा वर्षे स्थानिक बेलीफकडे (Bailiff) मेंढपाळाची नोकरी केल्यानंतर बिजाटूरला (Bjatur) आपल्या शेतासाठीचा पहिला हसा भरणे शक्य झालेले असते. बिजाटूरच्या मनात (Bailiff) बेलीफविषयी प्रचंड तिरस्कार असतो.

जी जमीन बिजाटूरने घेतलेली असते, ती शापित आहे अशी वदंता असते. हा शाप Saint Columbus ज्याला Fiend Kolumkilli असे म्हटले जाते त्याने दिलेला असतो आणि गुनव्होर या एका दुष्ट स्त्रीचे भूत या जमिनीत वावरत आहे,

हालडोर लॅक्सनेस

अशीही अफवा असते. या गुनव्होरने Kolumkilli बरोबर एक सैतानी करार केला असतो अशी ही आख्यायिका असते.

बिजाटूरचा या दंतकथेवर विश्वास नसतो. गुनव्होरच्या कथित थडग्यापाशी दगाड ठेवून तिला प्रसन्न करण्याची खरी प्रथा असते, पण बिजाटूर तेही करत नाही. आपल्या शेताचे नाव तो Winter houses बदलून Summer houses असेही ठेवतो. त्याचे रोझा नावाच्या मुलीशी नुकतेच लग्न झालेले असते. रोझाही पूर्वी बेलीफच्या शेतावर काम करत असते आणि तिथेच त्या दोघांची ओळख होते. लग्न केल्यावर बिजाटूर आणि रोझा यांनी ठरवले असते की स्वतंत्र आयुष्यच जगायचे.

रोझाचा मात्र या नवीन घरात लवकरच भ्रमनिरास होतो. तिथे सुखसोयी जवळजवळ नसतातच. पूर्वी ती ज्या शेतावर ज्या घरात राहत असे तिथे चांगल्याच सुखसोयी असत. त्यामुळे रोझा खट्ट होते. बिजाटूरला काही दिवसांनी हेही कळते की रोझा गर्भार आहे आणि तिच्या पोटात वाढणाऱ्या गर्भाचा बाप आहे बेलीफचा

तरुण मुलगा Anarsm Johnson. बिजाटूर यामुळे दुःखी होतो, पण तो रोझाबरोबरच राहण्याचा निर्णय घेतो.

काही दिवसांनंतर Bjatour मेंढ्यांच्या प्रदर्शनाला त्याच्या काही सहकाऱ्यांबरोबर जातो. हे प्रदर्शनाचे ठिकाण त्याच्या घरापासून दूर असते. रोझाच्या सोबतीला तो एक मेंढी घरात ठेवतो. बिजाटूर असा दूर गेलेला असताना एके दिवशी Summer houses च्या आसमंतात प्रचंड वादळ होते. रोझा फारच घाबरते. तिला भूकही लागलेली असते आणि तिला असे सारखे वादू लागते की मेंढी पछाडलेली आहे. त्या तिरमिरीतच रोझा त्या मेंढीला ठार मारते आणि तिचे मांस शिजवून खाते.

काही दिवसांनी बिजाटूर प्रदर्शनाहून परत येतो. त्याला ती मेंढी दिसत नाही. त्याला असे वाटते की त्या मेंढीला रोझानेच सोडून दिलेले आहे. आता हिवाळा सुरू होणार असतो. सगळ्या मेंढ्यांना त्यासाठी बंदिस्त, उबदार जागेत ठेवणे आवश्यक असते. आपल्या गरोदर बायकोला घरात सोडून बिजाटूर त्या मेंढीच्या शोधात बाहेर पडतो. आसपासच्या डोंगरात तो तिचा शोध घेतो, पण ती त्याला कुठेच मिळत नाही. त्याचा शोध चालू असतानाच तिथे प्रचंड हिमवादळ होते आणि गोठून मरायचीच पाळी त्याच्यावर येते. भगीरथ प्रयत्नांनी आणि देवाच्या कृपेने तो त्या हिमवादळातून सहीसलामत वाचतो आणि कसाबसा घरी पोचतो. तिथे बिजाटूरला असे दिसते की रोझाने एका मुलीला जन्म दिलेला आहे, पण त्यात रोझाचा मृत्यू झालेला आहे. बिजाटूरच्या कुत्र्याने त्या लहानग्या बाळाला स्वतःच्या शरीराची ऊब दिलेली असते म्हणूनच त्या बाळात थोडीच धुगधुगी असते. बिजाटूर त्या लहानग्या जिवाला घेऊन तातडीने इस्पितळात जातो, त्यामुळे ती मुलगी बचावते. मग तो तिला स्वतःची मुलगी म्हणून वाढवण्याचे ठरवतो आणि तिचे नाव तो Asta Sollilija असे ठेवतो म्हणजेच प्रिय सन लिली.

आता या प्रसंगानंतर तेरा वर्षांचा काळ उलटून गेलेला आहे. बिजाटूरने फिना या एका अनाथ मुलीशी विवाह केलेला असतो. तिची आई हालबेरा हीही त्यांच्याबरोबर Summer houses मध्ये राहत असते. फिनापासून बिजाटूरला तीन मुले असतात. हेलगी, ग्वेन्दूर आणि नोनी. ही तीनच मुले वाचलेली असतात. बाकीची अनेक जन्मतःच मृत पावलेली असतात.

बिजाटूरच्या कुटुंबाची सांपत्तिक स्थिती फारच बेताची असते. पुढे त्यांच्या शेतावर एक गाय येते. तो बिजाटूर सोडून सर्वांना शुभसंकेतच वाटतो. फिनाला तर त्या गायीचा जणू लळाच लागतो. ती तिच्याबरोबर शेतावर फेरफटका मारू लागते. नंतर बिजाटूरला कळते की ती गाय स्त्रियांच्या एका संस्थेने बिजाटूरच्या कुटुंबाला भेट म्हणून दिलेली आहे. स्वाभिमानी बिजाटूर ही गाय भेट म्हणून नाकारतो आणि तिच्यासाठी त्या संस्थेला पैसे देतो. ती गाय पुढे एका वासराला जन्म देते, पण बिजाटूर त्या वासराला मारून टाकतो.

त्यावेळचा हिवाळा इतका भयंकर असतो की त्यात बिजाटूरच्या अनेक मेंढ्यांचा बळी जातो. बिजाटूर कुणाकडूनही मदत घेत नाही. तो चारा उधारीवर आणतो. ती गाय आता फारच

अशक्त झालेली असते. बिजाटूर तिलाही मारून टाकतो. याचवेळी फिनाचाही मृत्यू होतो.

काही दिवसांनी बिजाटूरच्या उरलेल्या मेंढ्यांपैकी काही रहस्यमय रीतीने मरण पावतात. कुणी पिशाच हे करत आहे असा समज सगळीकडे दृढ होतो. शेवटी त्या वसाहतीतले सगळे बिजाटूरच्या घरात प्रार्थनेसाठी जमतात. शेवटी काही दिवसांनी हे उघड होते की हे सगळे बिजाटूरचा मोठा मुलगा हेलगीच करत असतो. लोकांना त्याचे हे भयंकर कृत्य कळले आहे हे कळल्यावर हेलगी घर सोडून पळ काढतो. सगळे त्याच्या शोधासाठी निघतात. काही दिवसांनी बिजाटूरला एका डोंगरकपारीमध्ये त्याचे मृत शरीर सापडते.

नाइलाजाने बिजाटूर Vile या दूर असलेल्या गावी मजूर म्हणून कामाला लागतो. तिथे त्याला एक मास्तर भेटतो. या मास्तरला तो आपल्या मुलांच्या शिक्षणासाठी आपल्या घरी पाठवतो. हा मास्तर नशेबहादर असतो. एका रात्री तो नशेच्या धुंदीत अॅस्टावर बलात्कार करतो आणि त्यामुळे तिला दिवस रहातात. यामुळे बिजाटूर अॅस्टाला घरातून हाकलून देतो. बिजाटूर नोनीला अमेरिकेला जायची परवानगी देतो. काही वर्षांनी नोनी ग्वेनदूरला अमेरिकेला येण्यासाठी पैसेही पाठवतो, पण त्याचवेळी ग्वेनदूरची एका तरुणीशी गाठ पडते आणि तो तिच्याबरोबर वेळ घालवतो. त्यामुळे त्याची अमेरिकेला जाणारी बोट चुकते. ग्वेनदूर त्या मुलीच्या आकर्षणापायी वेडा होतो. तो आपले पैसे एक घोडा घेण्यासाठी वापरतो कारण ती मुलगी निष्णात अश्वपटू असते. परंतु ती मुलगी ग्वेनदूरकडे दुर्लक्ष करते. ग्वेनदूर निराश होऊन परत बिजाटूरबरोबर Summer houses मध्ये काम करू लागतो.

याचवेळेला पहिल्या जागतिक महायुद्धाला सुरुवात होते आणि मेंढ्यांच्या मांसाचा आणि लोकरीचा भाव गगनाला भिडतो. सगळ्याच शेतकऱ्यांची भरपूर कमाई होते. आपण आता आपल्या कायमच्या दारिद्र्यातून मुक्त होऊ अशी त्यांना आशा वाटू लागते.

मिळालेल्या पैशांच्या साहाय्याने नवीन घर बांधण्यासाठी बिजाटूर कर्ज घेतो. पण, त्याच्या घराचे बांधकाम फारच सद्दोष होते. युद्ध संपल्यावर त्याच्या पैशांची आवक कमी होते आणि कर्ज फेडणे त्याला अशक्य होते. शेवटी बँक त्याच्या घराचा कब्जा घेते आणि हालबेराच्या जमिनीवर राहण्यासाठी म्हणून बिजाटूर जायला निघतो. वाटेत त्याची अॅस्टाशी भेट होते. ती आता दोन मुलांची आई असते, पण ती क्षयरोगाने आजारी असल्यामुळे जणू मृत्यूच्या दारात असते. बिजाटूर त्या तिघांना बरोबर घेऊन हालबेराच्या घराकडे प्रवास सुरू करतो आणि इथेच कादंबरी संपते.

गेल्या शतकाच्या प्रारंभीच्या काळात आइसलॅंडमधल्या मेंढपाळांच्या जाचक आयुष्याची विलक्षण कहाणी हालडोर लॅक्सनेसने या कादंबरीत सांगितलेली आहे. या कादंबरीची रचना लॅक्सनेसने सरळ रेषेतच केलेली आहे. एकामागून एक घडणाऱ्या प्रसंगांतली नाट्यमयता मात्र लॅक्सनेसने पहिल्यापासूनच कायम ठेवलेली आहे. मेंढपाळांचे आयुष्य किती खडतर होते याचे

अत्यंत प्रत्ययकारी वर्णन लॅक्सनेसने या कादंबरीत केलेले आहे. हे करताना त्याने जणू एक महाकाव्यच रचलेले आहे इतका या कादंबरीचा आवाका मोठा आहे.

दुर्गम प्रदेशात तुरळक असणारे मेंढपाळांचे लॉफ्ट म्हणजे घरे, त्यांचे संघर्षमय दैनंदिन जगणे, क्रूर निसर्गाशी त्यांचा सतत होणारा सामना - या सगळ्यांचे आपल्याला स्तिमित करणारे चित्रण लॅक्सनेसने या कादंबरीत केलेले आहे. एका तऱ्हेने सामाजिक वास्तववादी साहित्याचे ही कादंबरी म्हणजे एक मूर्तिमंत उदाहरण आहे. याचबरोबर आइसलँडिक संस्कृतीतील दंतकथा, अंधविश्वास यांचा मेंढपाळांच्या जीवनावर होणारा लक्षणीय परिणामही लॅक्सनेसने अतिशय उत्कटतेने चितारलेला आहे. अनेक आर्थिक संकल्पना, आइसलँडमधली सहकारी चळवळ, मेंढपाळांचे वर्षानुवर्षे होणारे शोषण, जागतिक महायुद्ध यांसारख्या आइसलँडिक समाजाला प्रभावित करणाऱ्या अनेक घटनांबद्दल, धारणांबद्दल, विचारांबद्दल या कादंबरीत ऊहापोह केलेला आहे. या कादंबरीचे एक खास वैशिष्ट्य म्हणजे भोगवादावर असलेली लॅक्सनेसची कडवट टीका. भौतिकवाद म्हणजे जणू पापच हा विचार लॅक्सनेसने कुणाचीही तमा न बाळगता हिरिरीने मांडलेला आहे. इतकेच नव्हे तर त्याच्या कादंबरीच्या एकंदर रचनेद्वारे तो आपल्या मनावर ही गोष्ट बिंबवण्यात यशस्वी झालेला आहे.

रोखटोक अशी ही लॅक्सनेसची कथनशैली आहे. एका अर्थी अलिप्त, तशी कोरडीच. मात्र बिजाटूरसारख्या अनेक मेंढपाळांच्या जीवनातला जीवघेणा संघर्ष आपल्या काळजाला भिडवण्याची विलक्षण शक्ती लॅक्सनेसच्या या काहीशा निर्विकार अशा कथनशैलीत आहे. अनेक हृदयद्रावक प्रसंगांचे कथन करतानादेखील लॅक्सनेस कधीच भावनाविवश होत नाही, त्याचा सूर केवळ सत्यकथनाचाच आहे. सत्यनिष्ठ. यामुळेच बिजाटूरच्या जीवनाचे हे भीषण नाट्य आपल्याला हेलावून टाकते. दिडमूढ करते.

लॅक्सनेसची कथनशैली जशी आहे तशीच त्याची भाषा आहे. सरळ, कमीत कमी शब्दांत फार मोठा आशय सहज सांगणारी, अनेक प्रसंगांतले जीवघेणे नाट्य आपल्यापर्यंत सहजच पोचवणारी, अतिशय अर्थगर्भ पण नेहमीच जणू त्रोटक वाटणारी. बिजाटूरचा हा सगळा जीवनप्रवास म्हणजे मानवाच्या कधी न हार मानणाऱ्या वृत्तीला लॅक्सनेसने दिलेली मानवंदनाच आहे. ही मानवंदना सहजच प्रतीत होणारी अशी ही लॅक्सनेसची भाषा आहे, या कादंबरीच्या कथानकाचा सगळाच कथाअवकाश सहजच तोलून धरणारी, समृद्ध करणारी, बिजाटूरचा एकाकी संघर्ष अधिकच गडद करणारी, सामर्थ्यवान.

लॅक्सनेसने या कथानकाचा वेग आपल्याला जाणवणारच नाही अशी या कादंबरीची रचना केलेली आहे. काही विशिष्ट प्रसंग निवडून, त्या प्रसंगांचे इत्थंभूत वर्णन करून, त्यातले नाट्य किंवा भीषणता तो आपल्यासमोर अतिशय प्रभावीपणे उलगडत नेतो. त्यामुळे कथानकाच्या कथनाची गती आपल्या पटकन ध्यानात येतच नाही. खरे तर ही गती त्याने वेगवेगळ्या भागात वेगवेगळी ठेवलेली आहे आणि त्यामुळेच ही गंभीर प्रकृतीची

कादंबरी अतिशय वाचनीय झालेली आहे. कादंबरीच्या रंजकतेत यामुळे फार मोठी भर पडलेली आहे.

या कादंबरीत संवाद मोजकेच आहेत. हेही अतिशय सरळ, सोपे असे आहेत. परंतु या थोडक्या संवादांतूनही कादंबरीच्या व्यक्तिरेखांची एकूण मानसिकता सहज आपल्यासमोर मांडण्याची असाधारण शक्ती लॅक्सनेसच्या या संवादांत आहे. कादंबरीच्या सरळ, सडेतोड कथनशैलीला साजेसे असेच हे संवाद आहेत. कादंबरीच्या एकंदर कथाअवकाशात मात्र तसा या संवादांचा भाग मर्यादित आहे. स्वातंत्र्य म्हणजे काय आणि ते मिळवताना त्यासाठी कुठली किंमत किती मोठ्या प्रमाणावर मोजावी लागते याचे या कादंबरीत अतिशय हृदयभेदक चित्रण आहे. एवढी मोठी किंमत मोजून जे स्वातंत्र्य मिळालेले आहे, त्यात अर्थ आहे का आणि असेल तर त्याची खरी व्याप्ती किती हा प्रश्न लॅक्सनेसने काही वेगळे न सांगता उपस्थित केलेला आहे. मात्र या प्रश्नाचे उत्तर त्याने आपल्यावरच सोडलेले आहे.

या कादंबरीत दुय्यम अशा बऱ्याच व्यक्तिरेखा आहेत आणि अगदी मोजक्याच शब्दांत लॅक्सनेसने त्या आपल्यासमोर मूर्तिमंत उभ्या केलेल्या आहेत. यात बिजाटूरची मुले आहेत, त्याचे सहकारी बाकीचे मेंढपाळ आहेत, त्याचे अगदी थोडे मित्र आहेत, त्याची सासू आहे. पण, या कथाविश्वावर हुकूमत असलेल्या दोन प्रमुख व्यक्तिरेखा म्हणजे बिजाटूरची मानलेली पण जणू त्याच्याच मुलीप्रमाणे असलेली मुलगी अॅस्टा आणि स्वतः बिजाटूर. आयुष्यभर एकटीच, नंतर बापाने तिची चुकी नसतानाही घरातून हद्दपार केलेली, पण त्याच्यावर जिवापाड प्रेम करणारी अॅस्टा आणि स्वातंत्र्याचे मूर्तिमंत प्रतीक असलेला या कादंबरीचा नायक बिजाटूर. पराकोटीचा स्वाभिमानी, निग्रही, दुराग्रही, कधी अतिशय व्यावहारिक, कधी अतिशय भावनावश, कुठल्याही संकटात विचलित न होणारा, कधीही हार न मानणारा पण अॅस्टाविषयी ज्याच्या हृदयात नेहमीच एक हळवा कप्पा असणारा असा हा बिजाटूर जागतिक वाङ्मयातील एक अविस्मरणीय व्यक्तिरेखा आहे. त्याच्या स्वाभिमानीची किंमत त्याला एकट्याला नाही तर त्याच्या संपूर्ण कुटुंबाला मोजावी लागते याची अस्वस्थ जाण त्याला आहे, तरीही त्याच्या जाज्वल्य स्वाभिमानीसमोर तो हतबल आहे. लॅक्सनेसने या असामान्य नायकाच्या व्यक्तिमत्त्वाचे सगळे रंग अतिशय ताकदीने रंगवलेले आहेत आणि त्यामुळे बिजाटूरचे व्यक्तिमत्त्व लार्जर दॅन लाइफ इतकं महनीय झालेले आहे. आपल्याला तो सहजच भारावून टाकतो.

ही कादंबरी दोन भागांत अनुक्रमे १९३४ आणि १९३५मध्ये प्रसिद्ध झाली. प्रकाशित झाल्यावर या कादंबरीला प्रचंड लोकप्रियता मिळाली. जी अजूनही अबाधित आहे. लॅक्सनेसला नोबेल पारितोषिक मिळण्यात या असामान्य कादंबरीचे फार मोठे योगदान आहे. जागतिक वाङ्मयात ही कादंबरी लोकोत्तर ठरलेली आहे.

– राजीव श्रीखंडे

rshrikhande@yahoo.com

शरद काळे

गोव्यातील पथदर्शी कचरास्रोत प्रक्रिया प्रकल्प

The World Is Too Much With Us

The world is too much with us; late and soon,
Getting and spending, we lay waste our powers;-
Little we see in Nature that is ours;
We have given our hearts away, a sordid boon!

This Sea that bares her bosom to the moon;
The winds that will be howling at all hours,
And are up-gathered now like sleeping flowers;
For this, for everything, we are out of tune;
It moves us not. Great God! I'd rather be
Pagan suckled in a creed outworn;
So might I, standing on this pleasant lea,
Have glimpses that would make me less forlorn;
Have sight of Proteus rising from the sea;
Or hear old Triton blow his wreathed horn.

- WILLIM WORDSWORTH

विल्यम वर्डस्वर्थ ह्या द्रष्ट्या कवीने एकोणिसाव्या शतकाच्या पूर्वार्धात ही कविता लिहिली आहे. स्वार्थापोटी माणूस निसर्गाकडे कशी पाठ फिरवत आहे, याचे विदारक वर्णन कवीने या कवितेत केले आहे. चंगळवाद माणसाच्या सर्वनाशाचे कारण ठरणार आहे हे भाकीत सुमारे दोनशे वर्षांपूर्वी वर्डस्वर्थ यांनी केले होते. त्यावेळीही माणसातील फक्त उपभोगाची प्रवृत्ती दृग्गोचर होऊ लागली होती. कवी हे अतिशय संवेदनशील असतात. विल्यम वर्डस्वर्थ यांच्या सान्याच कविता या संवेदनशीलतेच्या द्योतक

आहेत. त्यांनी त्यावेळी येणाऱ्या काळाची पावले ओळखूनच ही कविता लिहिली होती. गेल्या काही दशकांमध्ये या प्रवृत्तीने संपूर्ण मानवजातीवरच आपले प्रभुत्व गाजवण्यास सुरुवात केल्याचे दिसत आहे. नैसर्गिक समतोल ढासळत चाललेला आहे. मानवी जग हे सृष्टीसाठी आता डोईजड होत चालले आहे. ज्या वसुंधरेने आतापर्यंत आपल्याला सर्व सुविधा विनातक्रार पुरवल्या आहेत त्या पृथ्वीमातेची कदर मानवाला उरलेली नाही. माणसाचे संवेदनशीलत्व पूर्ण हरवले आहे.

स्वार्थ नेई विनाशाकडे!
हे हवे, ते हवे, आणि सारे मलाच हवे!
जग हे किती असे हो विलक्षण
कळते परी वळत नाही हेच खरे
हव्यासातच बीजे नाशाची तेच खरे!
धावतोय कसे ऊर फुटेस्तोवरी!
निसर्ग भोवतीचा कसा दिसत नाही?
साद त्याची ऐकूच येत नाही
संपत्तीच्या कैफात ती विरून जात आहे!
फुललेली फुले खुणावत असतीलही
पक्ष्यांची किलबिल होत असेलही
लक्ष लक्ष चांदण्या चमकत असतीलही
हृदयातील तारा छेडल्याच जात नाहीत!

कुठेतरी कर्कश स्वर उमटताहेत
विश्वसंगीत बेताल होत आहे
सावध हो मानवा सावध हो
हव्यास तुझा मुळावर घाव घालीत आहे!

- शरद काळे

हेच खरे आव्हान आज मानवापुढे उभे आहे. स्वार्थ बाजूला ठेवणे एका दिवसात शक्य होणार नाही. चंगळवादाने आजतरी साम्यवादी, उजवी, डावी, समाजवादी, साम्राज्यवादी इत्यादी विविध वादांवर आधारित समाजात बाजी मारली आहे, हे वास्तव स्वीकारावेच लागेल. निःस्वार्थपणे काम करणाऱ्या समाजसेवकांची संख्या कमी असली तरी ती शून्य झालेली नाही ही जमेची बाजू आहे. चंगळवादाची राजधानी समजल्या जाणाऱ्या अमेरिकेतदेखील डोळसपणे जगणारे लोक आढळतात. आपल्या देशातही पर्यावरणाचा सजगपणे विचार करणाऱ्या लोकांची संख्या लक्षणीय असल्याचे जाणवते. या लोकांना राजकीय इच्छाशक्ती, प्रशासकीय यंत्रणेकडून पाठबळ मिळाले तर आणि सामाजिक घटकांनी यात महत्त्वाची भूमिका बजावली तर कायापालट करता येणे शक्य असते.

भारतातील कचरास्रोत समस्येवर गंभीरपणे विचार करून उपाययोजना होत नाही. याविषयी अनेक परिसंवाद, चर्चासत्रे आणि कार्यशाळांचे आयोजन केले जाते. सरकारदरबारी या समस्येवर तोडगा काढण्याचे प्रयत्न सातत्याने सुरू असतात. पण बहुतेक ठिकाणी आंधळे दळते आणि कुत्रे पीठ खाते, या म्हणीनुसारच कार्यक्रम सुरू असतो! आपणही आपल्या या सदरातून या विषयावर बरीच चर्चा केली आहे. या समस्येचे निराकरण आपल्या घरातूनच झाले पाहिजे. कचरास्रोत विकेंद्रित स्वरूपातच निर्माण होतो, मग त्याचे निराकरण करण्यासाठी शहरभराचा कचरास्रोत एकत्र करून केंद्रित स्वरूपातच का करावा हा महत्त्वाचा प्रश्न आहे. घर, गृहनिर्माण संस्था, गृहसंकुले, सरकारी, निमसरकारी आणि खाजगी कार्यालये या ठिकाणी शून्य कचरास्रोत मोहीम राबवली तर केंद्रित स्वरूपात कराव्या लागणाऱ्या उपाययोजना अधिक चांगल्या प्रकारे राबवल्या जाऊ शकतात.

अशीच चर्चा सुमारे नऊ वर्षांपूर्वी गोव्याचे तत्कालीन मुख्यमंत्री डॉ. मनोहर पर्रीकर यांच्यासोबत झाली होती. त्यावेळी गोव्यासारख्या राज्यात परिस्थिती देशातील इतर राज्यांपेक्षा वेगळी असल्याने तिथे विकेंद्रित स्वरूपातील कचरास्रोताचे, केंद्रित स्वरूपात नियोजन करणे कसे महत्त्वाचे आहे, हे त्यांनी पटवून दिले होते. सन २०१३ मध्ये मुंबई विमानतळावर झालेल्या दीड तासांच्या प्रदीर्घ चर्चेत त्यांनी गोव्यातील पर्यटकांच्या एकूण

संख्येमुळे आणि गोवा राज्यभर विखुरलेल्या पर्यटन स्थळांमुळे किती मोठ्या प्रमाणावर कचरास्रोत निर्माण होतो ह्याची माहिती दिली. गोव्याची लोकसंख्या पंधरा लाखांच्या आसपास तर पर्यटकांची वार्षिक संख्या सत्तर लाखांहून अधिक अशी स्थिती त्यावेळी होती. मध्यंतरी म्हणजे कोविड महामारीच्या काळात पर्यटकांच्या संख्येत निम्म्याने घट झाली होती, पण आता पुन्हा एकदा हा आकडा कोटीच्या घरात जाईल असे दिसते. या मोठ्या संख्येने येणाऱ्या पर्यटकांनी निर्माण केलेला कचरास्रोत विकेंद्रित स्वरूपात हाताळणे प्रशासकीय यंत्रणेच्या आवाक्याबाहेर असल्याने, उत्तर गोव्यात सालीगाव येथे शंभर टन कचरास्रोत एकत्र करून एक केंद्रीभूत कचरास्रोत प्रक्रिया केंद्र सुरू करण्याचा निर्णय त्यांच्या शासनाने घेतला होता. तसेच दक्षिण गोव्यासाठी काकोडा येथे १०० टन कचरास्रोत प्रक्रिया केंद्र स्थापण्याचा निर्णयही त्याचवेळी झाला होता. उत्तर गोव्यासाठी हे कचरास्रोत प्रक्रिया केंद्र स्थापन करण्यासाठी निविदा मागवण्यात आल्या, तेव्हा सन २०१४ साली त्या संबंधात सरकारला वैज्ञानिक सल्ला देण्यासाठी एका समितीची निर्मिती करण्यात आली, त्याचे अध्यक्षपद डॉ. पर्रीकर यांनी माझ्याकडे सोपवण्यास मान्यता दिली होती. या समितीत नीरीमधील डॉ. अतुल वैद्य आणि डॉ. महेंद्र पाटील, मुंबई आय.आय.टी.मधील डॉ. मुनिश चांडेल, गोवा बिट्स संस्थेतील डॉ. श्रीकांत मुटनेरी, गोवा औद्योगिक आणि पायाभूत सुविधा विकास मंडळाचे संदीप प्रभू चोडणेकर, गोवा प्रदुषण नियंत्रण मंडळातील संजय जोगळेकर आणि डॉमनिक फर्नांडिस यांचा समावेश होता. आजही ही समिती कार्यरत असून सालीगाव कचरास्रोत प्रकल्पावर नियंत्रण ठेवण्याचे काम करत आहे. दक्षिण गोव्यातील कचरास्रोत प्रकल्प पूर्ण झाला असून, कोणत्याही क्षणी तो कार्यरत होईल.

या प्रकल्पाची निर्मिती करताना तो पीपीपी पद्धतीने उभारला गेला. त्यासाठी जो खर्च लागला त्याच्या २५ टक्के कंत्राटदाराची इक्विटी होती आणि ७५ टक्के रक्कम कर्जरूपाने कंत्राटदारास पुरवली गेली. त्या कर्जाची परतफेड करण्यासाठी ठराविक मुदत दिलेली आहे. कचरास्रोतावर प्रक्रिया करण्यासाठी दोन हजार रुपये टन या दराने कंत्राटदारास देण्याचे गोवा सरकारने करारात मान्य केलेले आहे.

कचरास्रोत प्रकल्पाची तज्ज्ञ समिती

प्रथम हे कचरास्रोत प्रकल्प गोवा औद्योगिक आणि पायाभूत सुविधा विकास मंडळाच्या अखत्यारीत होते. गोव्याचे तत्कालीन मुख्यमंत्री डॉ. मनोहर पर्रीकर यांच्या दूरदृष्टीचा प्रत्यय त्यांनी त्यांच्या आणखी एका दूरगामी परिणाम होण्यासाठी महत्त्वाचा निर्णय घेताना दिला होता. ऑक्टोबर २०१६मध्ये त्यांनी गोवा वेस्ट मॅनेजमेंट कॉर्पोरेशन (GWMC) ह्या महामंडळाची त्यासाठी निर्मिती केली. त्यामुळे एरवी स्थानिक स्वराज्य संस्थांच्या हाती असलेला हा विषय एका स्वतंत्र महामंडळाकडे आला. संजीत रॉड्रिक्स हे या महामंडळाचे पहिले व्यवस्थापकीय संचालक होते. सन २०१९ पासून लिव्हिंगसन मार्टिन या पदावर कार्य करत आहेत.

सालीगाव प्रकल्पाच्या जागी पूर्वी मोठे डम्पिंग क्षेत्र होते. निविदेत हे क्षेत्र हटवण्यासंबंधी मुद्दा समाविष्ट करण्यात आला होता. निविदाप्रक्रियेतून हिंदुस्थान वेस्ट ट्रीटमेंट या खाजगी संस्थेला हा संपूर्ण प्रकल्प उभारून नंतर दहा वर्षे चालवण्यासाठी देण्यात आला. सन २०१६ मध्ये कचरास्रोत प्रक्रिया प्रकल्पाची उभारणी पूर्ण झाली आणि त्याच वर्षात त्याचे काम सुरू झाले. कचरास्रोतावर प्रक्रिया करायचे म्हणजे नेमके काय करायचे? तर त्यातील जैविक कचरास्रोत वेगळा करून त्यापासून जैववायू (बायोगॅस) आणि खतनिर्मिती करावी असे ठरले होते. बायोगॅसचा वापर वीजनिर्मितीसाठी करून ती वीज राज्य विद्युत मंडळाच्या जोडणीत पुरवावी असाही निर्णय झाला. साधारण ५० टक्के म्हणजे ५० मेट्रिक टन जैविक कचरास्रोत येथे उपलब्ध होईल असा अंदाज व्यक्त करण्यात आला होता. उरलेल्या ५० टन कचरास्रोतातून पुनर्चक्रांकन करण्यासाठी उपयोगी असलेला कचरास्रोत वेगळा करून तो तसे पुनर्चक्रांकन करणाऱ्या प्रकल्पांकडे पाठवायचा, आणि उरलेल्या कचरास्रोतातून आर.डी.एफ. म्हणजे रेफ्युज डीराइव्हड फ्युएलच्या गासड्या सिमेंट कंपन्यांकडे जळण म्हणून पाठवायच्या असे ठरले होते. त्यातून जो घटक उरेल तो सॅनिटरी लॅन्डफिलवर पाठवायचा होता. म्हणजे डम्पिंग क्षेत्र पूर्ण बाद करायचा हा ह्या प्रकल्पाचा, वीज आणि खत निर्मितीबरोबर आणखी एक महत्त्वाचा उद्देश होता.

हिंदुस्थान वेस्ट ट्रीटमेंट कंपनीने जर्मन तंत्रज्ञान वापरून यातील प्रकल्पाची उभारणी पूर्ण केली. त्यासाठी जी मोठमोठी यंत्रे व उपकरणे त्यांनी आणली होती, ती पाहून कुठेतरी अस्वस्थ वाटत होते. यापूर्वी देशात अनेक ठिकाणी अशा केंद्रीभूत प्रकल्पांची जी अवस्था झाली होती, त्याचे आम्ही मूक साक्षीदार होतो. म्हणूनच अधिक जिद्दीने हा प्रकल्प यशस्वी करण्यासाठी आमच्या समितीतील सर्वच वैज्ञानिक आणि अधिकारी अधिक दक्ष होते. आपल्याकडील कचरास्रोतांच्या एकंदर स्वरूपामुळे जिथे जर्मन तंत्रज्ञान चालणार नाही, त्या गोष्टी आम्ही प्रकल्प उभारणीतूनच वजा केल्या होत्या, आणि नंतर प्रकल्प सुरू झाल्यावर जिथे अडचणी आल्या, त्यावर मात करण्यासाठी एतद्देशीय तंत्रज्ञानाचा उपयोग केला. त्यामुळे लवकरच प्रकल्पात

डावीकडून डॉ. महेंद्र पाटील, संदीप चोडणेकर, डॉ. प्रमोद सावंत, शरद काळे, डॉ. अतुल वैद्य

स्थिरसावरता तर आलीच, शिवाय हवे तसे परिणाम त्यातून मिळू लागले. आधी असलेले डम्पिंग क्षेत्र पूर्ण खणून काढून आता हा कचरास्रोत प्रक्रिया प्रकल्प तिथे उभा आहे. सुरुवातीला कचरास्रोत पाठवण्यासाठी आजूबाजूच्या पंचायती टाळाटाळ करत होत्या. पण लवकरच त्यांचा विरोध कमी होऊन प्रकल्पावर १०० टनांपेक्षा अधिक कचरास्रोत पोहोचू लागला. त्यानंतर आहे त्याच पायाभूत सुविधांचा वापर करून काही यंत्रे व उपकरणे आणून या प्रकल्पाची क्षमता दीडशे टनांवर नेण्यात आली. परंतु येणाऱ्या कचरास्रोतांचे प्रमाण वाढतच राहिले. त्यामुळे समितीने ह्या प्रकल्पाची क्षमता अडीचशे टन करण्यासाठी पायाभूत सुविधा आणि यंत्रसामग्री देण्याची शिफारस सरकारला केली. ती शिफारस मान्य होऊन सन २०२० मध्ये या प्रकल्पाची क्षमता अडीचशे टन करण्यात आली.

या प्रकल्पावर एकूण १४५ कर्मचारी असून त्यातील १२० अकुशल या सदरात मोडतात, तर २५ कामगार हे कुशल आहेत. त्यांना रोज नेण्या-आणण्यासाठी सुविधा पुरवलेली आहे, तसेच जेवणाची व न्याहरीची विनाशुल्क व्यवस्था केलेली आहे. काही विशिष्ट रकमेपर्यंत त्यांना वैद्यकीय सुविधा पुरवल्या जातात. त्यांची नियमित वैद्यकीय तपासणी केली जाते. प्रकल्पात दोन शिफ्ट असतात. आलटूनपालटून त्यांना वेगवेगळी कामे देण्यात येतात. नियमाप्रमाणे त्यांचा प्रॉव्हिडंट फंड आणि विम्याचा हप्ता भरला जातो. कुशल कामगारांना २५००० तर अकुशल कामगारांना १८००० रुपये मासिक वेतन मिळते. पूर्वी येथे असलेल्या डम्पिंगवर उपजीविका करणारे अनेक कचरास्रोत वेचक आता या ठिकाणी नियमित नोकरी करत आहेत. प्रकल्पातील वातावरण जास्तीत जास्त शुद्ध ठेवण्यासाठी वायुवीजन कटाक्षाने राखले जाते. ह्या प्रकल्पात कुठेही आपण डम्पिंगवर आल्यासारखे वाटत नाही. एवढ्या मोठ्या प्रमाणावर कचरास्रोताच्या गाड्या तिथे रोज येत असल्यामुळे त्याची दुर्गंधी जाणवते. परंतु त्या स्रोतांची विल्हेवाट जलदीने लागत असल्याने त्यावर नियंत्रण राहते. सर्वच नागरिकांनी आणि आस्थापनांनी कचरास्रोतांचे काटेकोरपणे वर्गीकरण केले,

तर ही दुर्गधीदेखील आपल्याला थांबवता येईल. या प्रकल्पाला भेट देऊन त्याची माहिती घेण्यासाठी अनेक शाळकरी आणि महाविद्यालयीन विद्यार्थी येत असतात. त्यांच्या माध्यमातून कचरास्रोताच्या वर्गीकरणाची बीजे समाजमनात रोवली जात आहेत. त्याचा भविष्यात नक्कीच चांगला उपयोग होणार आहे.

या कचरास्रोत प्रकल्पामध्ये आतापर्यंत गेल्या सव्वासहा वर्षांमध्ये ३२२७५७ टन कचरस्रोतावर प्रक्रिया करण्यात आली आहे (तक्ता क्रमांक १). म्हणजे सरासरी १४१ टन कचरस्रोतावर या प्रकल्पात रोज प्रक्रिया होत आहे. कोविड प्रादुर्भावामुळे सन २०२० मध्ये कचरास्रोतांचे प्रमाण कमी होते, पण गेली दोन वर्षे मात्र हा प्रकल्प ७६ टक्के क्षमतेने सुरू आहे. या प्रकल्पातून जैविक कचरास्रोतापासून वीजनिर्मिती आणि खतनिर्मिती अपेक्षेप्रमाणे होत आहेत (तक्ता क्रमांक २). ह्या प्रकल्पाला लागणारी संपूर्ण वीज या जैववायूवरच निर्माण करण्यात येते, आणि त्यापेक्षा जी अधिक वीज निर्माण होते ती गोवा राज्य विद्युत मंडळाला पुरवली जाते. या प्रकल्पात निर्माण होणारे खत रत्नागिरी आणि सिंधुदुर्ग जिल्ह्यांतील आंबाउत्पादक नियमितपणे वापरत आहेत.

सुरुवातीला केलेल्या कराराप्रमाणे ही वीज गोवा राज्य विद्युतमंडळ ५ रुपये युनिट ह्या दराने विकत घेते. ह्या प्रकल्पात जी वीज निर्माण होत आहे, त्यावरून हा प्रकल्प १ मेगावॉटचा आहे, असे म्हणता येईल. यात आणखी एक महत्त्वाचा मुद्दा आहे. या

प्रकल्पातून निर्माण होणारा काही जैववायू जाळून टाकावा लागत आहे, कारण तिथे जी वीजनित्रे बसवलेली आहेत, त्यांची क्षमता कमी पडू लागली आहे. साधारण रोज ६००० ते ७००० घनमीटर जैववायू अशा प्रकारे जाळला जात आहे. यावर लवकरच उपाययोजना करण्यात येणार आहे. या वीजविक्रीतून आजच्या घडीला साधारण दररोज सत्तर हजार रुपये मिळत आहेत. अर्थात हा प्रकल्प वीज निर्मितीकेंद्र म्हणून निर्माण केला गेला नाही हे लक्षात घ्यायला हवे. एवढीच वीज निर्माण करायची असती तर त्यासाठी जो कोळसा किंवा तेल वापरवे लागले असते, त्याची बचत होऊन कार्बन पाऊलखुणा कमी करण्यासाठी या प्रकल्पाला नक्कीच यश मिळत आहे. बायोगॅसचा वापर वाहनांसाठी इंधन म्हणून केला तर वीजविक्रीतून मिळणाऱ्या उत्पन्नाच्या दुप्पट तरी उत्पन्न मिळेल आणि कार्बन पाऊलखुणादेखील आणखी कमी होतील. त्यासाठी बायोगॅसमधील कार्बन डाय ऑक्साइड वेगळा करून उरलेला मिथेन दोनशे बार दाबाखाली सिलिंडरांमध्ये लावण्यासाठी यंत्रणा उभी करावी लागेल. त्या दृष्टीने आता विचार सुरू झाला आहे.

या कचरस्रोत प्रकल्पात पुनर्चक्रांकनक्षम कचरस्रोत वेगळा करण्याच्या प्रमाणात लक्षणीय वाढ होत आहे (तक्ता क्रमांक ३). सुरुवातीला या प्रकल्पावर येणाऱ्या कचरस्रोतांच्या वर्गीकरणाकडे फारसे लक्ष दिले जात नव्हते. परंतु सातत्याने या समस्येचा पाठपुरावा करण्यासाठी पंचायतींशी संवाद साधल्यानंतर आता

सालीगाव कचरास्रोत प्रकल्पाचा बर्ड आय व्ह्यू

वर्गीकरण बऱ्यापैकी होत आहे. त्यामुळे पुनर्चक्रांकनक्षम कचरस्रोत वेगळा करून तो त्या प्रकल्पांकडे पाठवण्याच्या आकड्यांमध्ये चांगलीच सुधारणा दिसून येत आहे. गेल्या तीन महिन्यांत १५-१६ टक्के पुनर्चक्रांकनक्षम कचरस्रोत वेगळा करण्यात यश आले आहे. जैविक कचरास्रोत आणि पुनर्चक्रांकनक्षम कचरस्रोत वेगळे झाल्यावर उरलेल्या कोरड्या कचरस्रोताच्या गासड्या बनवून त्या सिमेंट कंपन्यांकडे जळण म्हणून पाठवल्या जातात. प्रकल्प सुरू झाल्यापासून आजपर्यंत किती आर.डी.एफ. सिमेंट कंपन्यांकडे पाठवले गेले ते तक्ता क्रमांक ४ मध्ये दाखवले आहे.

तक्ता क्रमांक १ - सालीगाव प्रकल्पात प्रक्रिया केल्या गेलेल्या कचरस्रोतांचा लेखाजोखा

वर्ष	प्रक्रिया केलेला कचरास्रोत (मेट्रिक टन)	प्रतिदिन सरासरी (मेट्रिक टन)
२०१७	४२५४०	११६.५
२०१८	५३३४८	१४६.१
२०१९	५०९८०	१३९.६७
२०२०*	३९१९०	१०७.३६
२०२१	४९७८३	१३६.३९
२०२२	६८३६४	१८७.२९
२०२३		
मार्च १४ पर्यंत	१८५५२	२४०.९३
एकूण	३२२७५७	१४२.३७

* - कोविड महामारीमुळे झालेला परिणाम

तक्ता क्रमांक २ - सालीगाव प्रकल्पात झालेली वीजनिर्मिती (किलोवॉट-तास)

वर्ष	वीजनिर्मिती (किलोवॉट-तास)	प्रतिदिन सरासरी (किलोवॉट-तास)
२०१८	२२२४९६२	६०९६
२०१९	२२३५९८८	६१२६
२०२०*	१९९३८५७	५४६३
२०२१	३५४५५२७	९७१४
२०२२	८२९१८७०	२२७१७
२०२३		
मार्च १४ पर्यंत	२३१५२२६	३००६८
एकूण	२०६०७४३०	९३३७

* - कोविड महामारीमुळे झालेला परिणाम

तक्ता क्रमांक ३ - सालीगाव प्रकल्पातून वेगळ्या करण्यात आलेल्या पुनर्चक्रांकनयोग्य कचरास्रोत

वर्ष	पुनर्चक्रांकनक्षम कचरस्रोत (मेट्रिक टन)	प्रतिदिन सरासरी (मेट्रिक टन)
२०१७	२७९१	७.६५
२०१८	१८२८	५
२०१९	२५०८	६.८७
२०२०*	९०३	२.४७
२०२१	७५३	२.०७
२०२२	१५२८	४.१८
एकूण	१०३११	४.७६

* - कोविड महामारीमुळे झालेला परिणाम

तक्ता क्रमांक ४ - सिमेंट कंपन्यांकडे पाठवलेल्या आर.डी.एफ.चे प्रमाण

वर्ष	पुनर्चक्रांकनक्षम कचरस्रोत (मेट्रिक टन)	प्रतिदिन सरासरी (मेट्रिक टन)
२०१७	१२४९६	३४.२४
२०१८	१३७८०	३७.७५
२०१९	२६८१९	७३.४८
२०२०*	२३३७९	६४.०५
२०२१	२०८६६	५७.१६
२०२२	१६९५०	४६.४४
२०२३		
मार्च १४ पर्यंत	५३२६	७२.९५
एकूण	११९७१६	११४.२९

* - कोविड महामारीमुळे झालेला परिणाम

या प्रकल्पातून पुनर्चक्रांकनक्षम कचरस्रोत कमी मिळतो, आम्ही त्या प्रकल्पला यासाठी पैसे देतो का, असे प्रश्न विचारून सारा दोष कंत्राटदारावर टाकण्याऐवजी येथे हे आवर्जून सांगावेसे वाटते, की कचरस्रोत प्रकल्पावर आपल्यासारखीच माणसे काम करतात. सगळा कचरास्रोत एकत्र करून आपण सहजपणे मोकळे होतो, पण त्यातून वेचून वेचून पुनर्चक्रांकनासाठी योग्य स्रोत बाजूला करणे हे सोपे काम नाही. त्यांना हे अवघड काम करायला लावण्याऐवजी जर घराघरातून वर्गीकरण करूनच तो स्रोत दिला गेला, तर या लोकांच्या आरोग्याला धोका न निर्माण करता, आपण पुनर्चक्रांकनक्षम स्रोत डम्पिंगवर जाण्यापासून थांबवू तर शकतोच, शिवाय त्यातून स्रोतांची अक्षयता अबाधित राहणार

आहे. डम्पिंगवर जाऊन ते जेव्हा कुलूपबंद होतात, तेवढ्या स्रोतांची टंचाई नजीकच्या भविष्यात आपल्या येणाऱ्या पिढ्यांसाठी घातक ठरणार आहे. गेली कित्येक वर्षे भारतातील प्रत्येक शहराचा आणि गावाचा कचरास्रोत असाच डम्पिंगवर जाऊन पडत आहे. मुंबईत रोज आठ हजार टन कचरास्रोत निर्माण होतो, आणि देशाच्या लोकसंख्येच्या एक टक्का लोक मुंबईत राहतात. यावरून देशातील कचरास्रोतांचे प्रक्रिया न करता फेकून देणे देशाच्या आरोग्याला, आर्थिक स्थैर्याला आणि पर्यावरणाच्या अक्षयतेला घातक ठरत आहे, तसेच डम्पिंगवर एवढा सर्व मिथेन निर्माण होऊन जागतिक हवामान बदल झपाट्याने होत आहे, हे आपण लक्षात घेतले पाहिजे. गोव्यातील कचरास्रोतांच्या या ताळेबंदात आपण किती कमावले, यापेक्षा हवामानबदल कमी करून आणि पर्यावरणाची व स्रोतांची अक्षयता राखून कितीतरी पटींनी वसुंधरेची सृजनशीलता राखण्यासाठी काहीतरी भरीव करू शकणार आहोत, हे लक्षात घेतले पाहिजे. यासाठी जो दर किलोग्रॅम मागे सात-आठ रुपये खर्च होणार आहे, तेच निसर्गरूप समजून ती भरपाई केली तरच येणाऱ्या पिढ्यांना आपल्यासारखे आयुष्य जगता येणार आहे. त्यासाठी गोव्यातील हा सालीगाव प्रकल्प पथदर्शी ठरणार आहे. हा खर्च कमी करणेदेखील आपल्याच हातात आहे. वैयक्तिक किंवा गृहनिर्माण संस्था पातळीवर जर कचरास्रोताची दखल घेऊन त्याचे पुनर्चक्रांकन केले, तर मग विकेंद्रित स्वरूपात हे होऊन हा खर्च आपण दोन-चार रुपयांपेक्षाही कमी करू शकतो. गोव्याचे सध्याचे मुख्यमंत्री डॉ. प्रमोद सावंत हेही डॉ. परीकरांप्रमाणेच पर्यावरणाविषयी जागरूक आहेत. प्रकल्पासाठी ते नेहमीच उपलब्ध असतात आणि विषय समजावून घेऊन निर्णय घेण्याची त्यांची तयारी असते. GWMC ह्या प्रशासकीय यंत्रणेतही दिग्विजय देसाई, शशांक देसाई यासारखी जाणती माणसे मार्टिन यांच्या नेतृत्वाखाली मनापासून काम करताना दिसतात. हिंदुस्थान वेस्ट ट्रीटमेंट कंपनीतील गणेश, असोलेकर, साकेत, श्रीमती गार्गी आणि सर्व कर्मचारी प्रकल्प चालवण्याचे चांगले काम करत आहेत. मुख्य म्हणजे या प्रकल्पात एकूणच जे चर्चेचे, समस्या सोडवण्याचे वातावरण आहे, ते

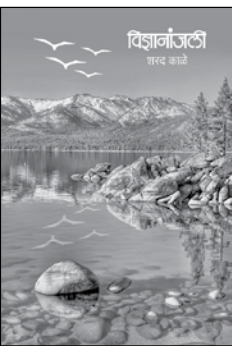
महत्वाचे आहे. सरकारदरबारी काम सगळेच करत असतात. ते काम करताना मन लावून केले जात असेल तर यशाची शक्यता नक्कीच वाढत असते.

असे कचरास्रोतांचे प्रकल्प ही वास्तविक काळाची गरज नाही. ह्या गरजेचे मूळ गेल्या अनेक दशकांमध्ये आपल्यामध्ये स्रोत वापरण्यासंबंधी जी बेजबाबदार प्रवृत्ती निर्माण झाली त्यात आहे. आपण कसेही वागलो, कितीही स्रोत वापरले तरी निसर्ग आपल्याला अनंत हस्ते कमलाकाराने देतच राहणार आहे, असेच आपण समजत आलो आहोत! आपले निसर्गाच्या प्रती काही उत्तरदायित्व आहे, ह्याचा विसर आपल्याला पडला आहे, आणि नवीन पिढीतील युवकांना ते कधीच शिकवले जात नाही. त्यामुळे असे काही उत्तरदायित्व असते, ह्याचीच जाणीव समाजातून हरवत चालली आहे. माणसांची संख्या आठशे कोटींचा आकडा पार करून गेली, इतक्या लोकांच्या एकत्रित स्रोत वापरामुळे पुनर्चक्रांकनात समस्या येऊ लागल्या, पाणी, माती आणि हवा यांच्या प्रदूषणाची पातळी वाढत चालली आणि त्यामुळे वातावरणात जो गोंगाट सुरू झाला, तो जागतिक तापमान वृद्धी आणि त्या अनुषंगाने होणाऱ्या वातावरणातील बदलांच्या रूपांत अनुभवास येऊ लागला, तेव्हा कुठे जागतिक पातळीवर हे थांबविण्यासाठी उपाययोजना काय करायची यावर विचारमंथन सुरू झाले. स्रोतांच्या अतिवापरामुळे कचरास्रोत निर्माण होणे साहजिकच आहे. म्हणूनच प्रत्येकाने आपल्या गरजा मर्यादित ठेवून, वापरलेल्या स्रोतांची भरपाई तर करावीच, त्यासाठी आपल्याच पातळीवर प्रयत्न करून कचरास्रोत निर्माणच होऊ न देण्याची आणि जिथे तो अटळ असेल तिथे त्यावर प्रक्रिया करून पुन्हा वापरात आणण्याची जबाबदारी निभावली तर गोव्यातील केंद्रीभूत प्रकल्प मग अगदी मर्यादित स्वरूपातच लागतील. शून्य कचरा ही संकल्पना समाजमनात रुजवण्यासाठी ह्या प्रकल्पाचा नक्कीच उपयोग होणार आहे.

– शरद काळे

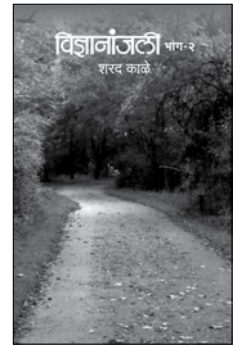
sharadkale@gmail.com

॥ ज्ञानांजली ॥ ❖ ॥

मूल्य ३५० रु. सवलतीत २०० रु.

शरद काळे यांची
प्रसिद्ध झालेली
दोन पुस्तके
विज्ञानांजली भाग १ व २

मूल्य २०० रु. सवलतीत १२० रु.

प्रकाश दुधलकर

सुभाष जिरंगे

सुभाष शंकर जिरंगे हा एक अवलिया माणूस. पेशाने शासकीय लेखाधिकारी, मनाने उत्तम फोटोग्राफर, चांगला चित्रकार, गायक, वादक, लेखक, आणि उत्तम भटक्या. असे एक अफलातून व्यक्तिमत्त्व. सातारा जिल्ह्यातील कराड तालुक्यातील हजारमाची या लहान गावातला हा मुलगा. यांच्या कुटुंबात कलेची कोणतीही पार्श्वभूमी नाही. मोलमजुरी हेच आईवडिलांचे उदरनिर्वाहाचे साधन. ना घरची शेती, ना मोठा व्यवसाय. दुष्काळी परिस्थितीच्या झळा सोसलेल्या. डोंगराच्या पायथ्याशी घर असल्याने डोंगरदऱ्यांमध्ये मनसोक्त भटकंती. सरपण गोळा करणे, सवंगड्यांसोबत मुक्त हुंदडणे. त्यामुळे निसर्गाशी नकळत जुळलेली नाळ. शाळा गावापासून लांब, त्यामुळे शाळेत नियमित हजेरी नाहीच. परंतु बुद्धीने तल्लख, त्यामुळे पाहिलेल्या गोष्टीचे कुतूहलपूर्ण निरीक्षण करून घरात किंवा गावातच उपलब्ध साधनांतून वेगवेगळे प्रयोग करून बघण्याची आवड. १९६५-७० चा काळ असावा. चौथी-पाचवीत शिकणारा हा मुलगा. त्यावेळी सिनेमाच्या निरुपयोगी झालेल्या खराब रिळाचे लहान लहान तुकडे पाच-दहा पैशांत विकत मिळायचे. एक एक पैसा जमवून ते तुकडे विकत आणायचे आणि आरशाचा तुकडा उन्हात धरून तो कवडसा भिंतीवरील झरोक्यात ठेवलेल्या पुट्ट्यावर पाडायचा. त्यावर हे फिल्मचे तुकडे ठेवून त्यापुढे प्लास्टिक भिंग धरून त्याची प्रतिभा पलीकडल्या भिंतीवर किंवा धोतराच्या पडद्यावर मिळवायची व सवंगड्यांना सिनेमाचा आनंद द्यायचा. फिल्मसोबत आलेला

सुभाष जिरंगे

हा संबंध पुढे उदरनिर्वाहासाठी मुंबईत आल्यावर व स्थिरस्थावर झाल्यावर पुन्हा उफाळून येतो आणि हा मुलगा फोटोग्राफीच्या क्षेत्रात आपला वेगळा ठसा उमटवत २०११-१२ या वर्षात भारत सरकारचा फोटोग्राफीतील राष्ट्रीय पुरस्कार मिळवतो. ललित अकादमीचा २००९ व २०१८चा फोटोग्राफीचा उत्कृष्ट पोर्टफोलिओचा किताब मिळवितो. फोटोग्राफीच्या आंतरराष्ट्रीय स्पर्धांमध्ये पंचवीसहून अधिक देशांमध्ये ज्याच्या चित्राची निवड होते व त्यांना अनेक बक्षिसे मिळतात, त्याच्या दोन हजारपेक्षा अधिक चित्रांची विविध स्पर्धांमध्ये निवड होऊन ती प्रदर्शित होतात, असा हा हरहुन्नरी कलावंत.

राज्य शासनाच्या वित्तीय सेवेमध्ये लेखाधिकारी म्हणून काम करताना आपला फोटोग्राफीचा छंददेखील तितक्याच समर्थपणे जोपासतो. जिरंगे यांचे बालपण तसे कष्टाचेच गेले. प्राथमिक शाळेतील शिक्षण आटोपून माध्यमिक शाळेतील शिक्षणासाठी बरीच धडपड करावी लागली. प्राथमिक शिक्षणानंतर माध्यमिक शिक्षणासाठी दुसरी शाळा शोधणे व प्रवेश मिळवणे हे सर्व स्वतःच करावे लागले. या मुलाची तल्लख बुद्धी बघून शाळेतील त्यांच्या वर्गशिक्षिकेने त्यांना शिष्यवृत्तीच्या परीक्षेत बसण्याची सूचना केली. परंतु परीक्षेची फी भरण्याएवढेपण पैसे त्यांच्या पालकाकडून मिळू शकले नाही. शेवटी कमी पडणारे पैसे त्यांच्या शिक्षकांनी परत करण्याच्या बोलीवर भरले व अशा प्रकारे शिष्यवृत्तीची परीक्षा देऊन व ती उत्कृष्ट रीत्या पास करून शिष्यवृत्ती मिळाली. पुढे

बारावीपर्यंतचे शिक्षण पूर्ण करून आता उदरनिर्वाहासाठी काहीतरी केले पाहिजे, असे ठरवून नोकरी शोधण्यासाठी म्हणून मुंबईत पदार्पण केले. जवळच्या नातेवाईकांकडे राहून नोकरीचा शोध घेत असताना त्यांना गोदरेज सोप कंपनीत अ‍ॅप्रेंटिससाठी निवड होणार असल्याचे कळले. त्यांनी तडक कंपनी गाठून तिथे अर्ज दिला. त्यांची निवड झाली व कामाला सुरुवात झाली. अ‍ॅप्रेंटिसशिपमध्ये त्यावेळेस मिळणाऱ्या कमी पैशांत उदरनिर्वाह होणार नाही याची जाणीव होतीच. मग त्याकरता चांगली नोकरी मिळवली पाहिजे व त्यासाठी किमान पदवीपर्यंतचे शिक्षण आवश्यक आहे, हे त्यांनी मनावर घेतले व त्यासाठी त्यांनी कंपनीत दुसऱ्या शिफ्टमधील काम मागून घेतले. सिद्धार्थ कॉलेजमध्ये बीएसाठी प्रवेश घेतला. शिकत असतानाच त्यांनी शासनाच्या लेखाविभागात लिपिकाच्या परीक्षेसाठी अर्ज केला व महाराष्ट्र शासनाच्या वित्तीय सेवाविभागात लिपिकाच्या जागेवर रुजू झाले.

पुढे विभागीय परीक्षा व लोकसेवा आयोगाच्या परीक्षा देऊन लेखाधिकारी म्हणून पदोन्नती मिळवली. नोकरीत स्थिरसावर होत असतानाच एका फोटोग्राफर मित्राची ओळख झाली आणि आपणही त्याच्याप्रमाणे फोटोग्राफी करावी असे त्यांच्या मनात आले. लहानपणी फिल्मसोबत आलेला संबंध येथे पुन्हा उफाळून आला. मित्राच्याच मदतीने एक कॅमेरा विकत घेतला. कॅमेऱ्यासोबत मिळालेल्या माहितीपत्रात दिलेली माहिती वाचून तसेच फोटोग्राफीवरील पुस्तके व विविध मासिके वाचून, झालेल्या चुकांतून शिकत त्यांनी आपली फोटोग्राफीची साधना चालू ठेवली. सुरुवातीला ब्लॅक अँड व्हाइट हाच प्रकार त्यावेळी प्रचलित होता. त्या काळात प्रत्येक फोटोग्राफर स्वतःच्या काही विशिष्ट पद्धतीने फोटोची प्रक्रिया करायचे. जिरांगे यांचे धुळप नावाचे एक प्रेस फोटोग्राफर मित्र होते. त्यांच्याकडून त्यांनी फोटो डेव्हलपिंग आणि

प्रिंटिंग याबाबत मार्गदर्शन घेतले आणि मग स्वतःच घरी छोटीशी डार्करूम उभारून सर्व प्रोसेस करायला सुरुवात केली आणि काम करता करता त्यात प्रावीण्यही मिळवले. पुढे रंगीत फोटोंचा जमाना सुरू झाला आणि रंगीत फोटोंवर प्रक्रिया करणाऱ्या लॅब मध्येच सर्व जण काम देत. फारच कमी लोक स्वतः रंगीत फोटोंचे काम करत.

पुढे त्यांना फोटोग्राफिक सोसायटी ऑफ इंडिया या संस्थेबद्दल माहिती मिळाली. ते संस्थेचे सभासद झाले, तेथे त्यांना सीनियर फोटोग्राफरची कामे बघता आली. मुळातल्या तल्लख बुद्धीमुळे ते अनेक बाबी लगेच आत्मसात करत गेले. फोटोग्राफिक सोसायटीत त्यांना फोटोग्राफीच्या विविध स्पर्धाबद्दल माहिती मिळाली. तेही विविध स्पर्धांत भाग घेऊ लागले. पुढे एक उत्कृष्ट फोटोग्राफर म्हणून नावलौकिक मिळवला.

जिरांगे यांना आजपर्यंत विविध स्पर्धांमध्ये अनेक पारितोषिके प्राप्त झाली आहेत. आजमितीस पंचवीसपेक्षा जास्त देशांमध्ये त्यांच्या चित्रांची निवड झाली असून दोनशेपेक्षा अधिक राष्ट्रीय व आंतरराष्ट्रीय पारितोषिके तसेच दोन हजारपेक्षा जास्त विविध विषयांवरील चित्रांची निवड व प्रदर्शने झाली आहेत. त्यांना सॅच्युरी एशियाचे वाइल्ड लाइफ स्पेशल अ‍ॅवार्ड मिळाले आहे. त्यांना २००९ आणि २०१८ या वर्षांत यूपी स्टेट ललित कलाअकादमीचे बेस्ट पोर्टफोलिओ अ‍ॅवार्ड मिळाले असून त्यांना २००४, २००५, २००६चा फोटोग्राफिक सोसायटी ऑफ इंडियाचा बेस्ट फोटोग्राफर ऑफ द इयर हा पुरस्कार प्राप्त झाला आहे. तसेच, सन २००३, २००४, २००५ व २००६ चा

बेस्ट फोटोग्राफ ऑफ द इयर हा पुरस्कार प्राप्त झाला आहे. भारत सरकारचा छायाचित्रणातील बेस्ट फोटोग्राफर अवॉर्ड दोन कॅटेगरींमध्ये प्राप्त झाला. एक, लाइफ अँड लँडस्कॅप ऑफ इंडिया आणि दुसरा, फाइन आर्ट या त्या कॅटेगरी आहेत. त्यांना इंटरनॅशनल फेडरेशन ऑफ आर्ट फोटोग्राफीचा EFIAP हा किताब प्राप्त झाला आहे. स्कूल ऑफ फोटोटेक्निकची फेलोशिप प्राप्त झाली आहे. तसेच, फेडरेशन ऑफ इंडियन फोटोग्राफीची फेलोशिपही त्यांना प्राप्त झाली आहे. फोटोग्राफिक सोसायटीचा असोसिएट हा किताब त्यांना मिळाला आहे. आयआयपीसी या संस्थेचा प्लॅटिनम ग्रेड हा पुरस्कारही त्यांना प्राप्त झाला आहे.

जिरंगे यांना मराठी साहित्यातदेखील विशेष रस आहे. त्यामुळे त्यांनी मराठी साहित्य हा विषय घेऊन एमए ही पदवी संपादन केली आहे. त्यांना फोटोग्राफीसोबतच चित्रकलेची आवड आहे. कोरोनाकाळात घराबाहेर जाणे बंद होते तेव्हा घरातच बसून त्यांनी चित्रकलेचा भरपूर सराव केला. त्यांना संगीताचीही आवड आहे. विविध वाद्ये शिकून घेणे व त्यात प्रावीण्य प्राप्त करणे हा त्यांचा छंद आहे. त्याशिवाय त्यांनी मुंबई विद्यापीठात संगीताचे शिक्षण घेतले आहे. जिरंगे यांना विविध फोटोग्राफी स्पर्धांसाठी ज्युरी म्हणूनही बोलावण्यात येते. या क्षेत्रात नव्याने येणाऱ्या हौसी फोटोग्राफरलादेखील ते मार्गदर्शन करतात. नवीन फोटोग्राफरना त्यांचा संदेश आहे की त्यांनी खूप विषयांच्या मागे न लागतात ठरावीक विषय निवडून विचारपूर्वक व मोजकेच फोटो काढावेत. प्रत्येक फोटोचा अभ्यास करून आपल्या चुका स्वतःच शोधून त्या दुरुस्त कराव्यात, ज्येष्ठांचेही मार्गदर्शन घ्यावे.

जिरंगे यांनी फिल्म रोलमध्ये कमीच काम केले. एका फिल्म

रोलमध्ये ३६ फ्रेमच असल्याने शूट करण्यात बऱ्याच मर्यादा होत्या. फिल्ममधल्या ३६ फ्रेमच्या मर्यादेतच राहून जास्तीत जास्त चांगले फोटो मिळवायचा प्रयत्न असायचा. त्यामुळे मोजकेच फोटो काढण्याकडे जिरंगे यांचा कल होता व तो आजही आहे डिजिटल युग सुरू झाल्यानंतर तेपण डिजिटल फोटोग्राफीकडे वळले. त्यांनीही डिजिटल कॅमेरा खरेदी केला व त्यासाठी आवश्यक प्रक्रिया व कम्प्युटरच्या सॉफ्टवेअरची माहिती करून घेतली. डिजिटल फोटोग्राफीसोबतच डिजिटल लॅब सुरू झाल्या. डिजिटल लॅबमध्ये फोटोप्रक्रिया करून घेणे तुलनेत बरेच स्वस्त पडत होते. त्यामुळे बहुतेक फोटोग्राफर डिजिटल लॅबमध्येच आपली कामे देत. तसेच, ब्लॅक अँड व्हाईटचे कामदेखील डिजिटल लॅबमध्ये चांगले होऊ लागले. त्यामुळे फारच कमी फोटोग्राफर आता स्वतःचे काम स्वतः करतात.

जिरंगे हे नेहमी काही मित्रांसोबत बाहेर जाऊन फोटोग्राफी करत. ते म्हणतात मी विशिष्ट विषय ठरवून व एकट्याने कधीही फोटोग्राफी केली नाही. वेळेवर जे दिसेल त्याची फोटोग्राफी करत गेलो. जिरंगे यांची नजर फारच तीक्ष्ण आहे. परिसरातील चित्रविषय ते लगेच हेरतात व एक सुंदर कलाकृती जन्म घेते. ते म्हणतात, नुसते पुस्तके वाचून ज्ञान मिळत नाही. त्यासाठी तुम्ही प्रत्यक्ष सराव करायलाच पाहिजे. कामात सातत्य पाहिजे. सतत काम करूनच परिपूर्णता येऊ शकते. जिरंगे यांचा सराव अजूनही चालूच आहे. कधी कॅमेऱ्यावर तर कधी कम्प्युटरवर.

— प्रकाश दुधलकर

dudhalkar@gmail.com

विज्ञानगप्पा उपक्रमास उत्साही प्रतिसाद

स्वातंत्र्यापूर्वी वांद्रे पश्चिम इथे स्थापना झालेल्या बी.पी. ई. सोसायटीच्या म्युनिसिपल स्कूलमधील विद्यार्थ्यांसाठी बुधवार, १५ मार्च २०२३ रोजी 'विज्ञानगप्पा' या उपक्रमांतर्गत दोन कार्यक्रम आयोजित करण्यात आले होते. यावेळी सुप्रसिद्ध संशोधक व लेखक डॉ. सुधीर थत्ते आणि विज्ञान प्रसारक, लेखिका नंदिनी थत्ते यांनी यावेळी विद्यार्थ्यांना मार्गदर्शन केले. इयत्ता सातवी-आठवीच्या विद्यार्थ्यांसाठी एक आणि नववी-दहावीच्या विद्यार्थ्यांसाठी एक अशा दोन कार्यक्रमांचे स्वरूप मनमोकळ्या गप्पा व प्रश्नोत्तरे असे होते. शाळेच्या वर्गातच कार्यक्रम आयोजित करण्यात आल्याने विद्यार्थी सुरुवातीपासूनच सहजपणे कार्यक्रमात सामील झाले. पाणी भरलेली पारदर्शक बाटली, नरसाळे व टेबलटेनिसचा चेंडू अशा सहज उपलब्ध होऊ शकणाऱ्या साधनांच्या सहाय्याने सुधीर व नंदिनी थत्ते यांनी

मुलांकडून सोपे प्रयोग करवून घेतले आणि त्या आधारे भिंगामुळे वस्तूची मानवी डोळ्याला दिसणारी प्रतिमा, त्रिमिती तंत्रज्ञान, वनस्पतीचे प्रकाशसंश्लेषण, कचऱ्याचे व्यवस्थापन, जागतिक तपमानवाढ इत्यादी विज्ञानाची तत्त्वे व प्रश्न समजावून सांगितले.

कांदा चिरताना डोळ्यांतून पाणी का येते? विजेचा दिवा कसा तयार केला जातो व त्यातून उजेड कसा दिसतो? तान्ह्या बाळाला जन्मतः दात का नसतात? अशा प्रकारचे आपल्या मनातील अनेक प्रश्न मुलांनी विचारले आणि त्यांचे समाधान अतिशय खेळकर शैलीमध्ये सुधीर व नंदिनी थत्ते यांनी केले.

शाळेतील ज्येष्ठ शिक्षक श्री. शिनगारे यांनी ग्रंथाली व थत्ते दांपत्यांचे आभार मानले. महेश खरे यांनी दोन्ही कार्यक्रमांचे सूत्रसंचालन केले.

महाराष्ट्र राज्याच्या अर्थसंकल्पाच्या पार्श्वभूमीवर एम.ई.डी.सी. अध्यक्ष रवींद्र बोरटकर यांची मुलाखत

महाराष्ट्र इकॉनॉमिक डेव्हलपमेंट काउन्सिल या संस्थेचे अध्यक्ष रवींद्र बोरटकर यांची मुलाखत शुक्रवार, १६ मार्च २०२३ रोजी ग्रंथाली-प्रतिभागण येथे 'उद्योगविश्व' मासिकाचे संपादक ज्ञानेश चांदेकर यांनी घेतली. या मुलाखतीत बोरटकर यांनी आपल्या प्रदीर्घ व्यावसायिक प्रवासातील ठळक टप्पे, एम.ई.डी.सी. संस्थेचे कार्य याविषयी सांगितले. तसेच, राज्याच्या व देशाच्या अर्थसंकल्पाच्या विविध पैलूंबद्दल आपली मते मांडली.

बोरटकर यांनी शिक्षणानंतर मार्केटिंग, जाहिरात, प्रदर्शनांचे आयोजन अशा विविध क्षेत्रांत त्यांनी कामाचा अनुभव घेतला. २००१ साली इंडियन सायन्स काँग्रेसच्या आखणीदरम्यान डॉ. रघुनाथ माशेलकर यांच्या सल्ल्याने त्यांनी विज्ञानविषयक प्रदर्शनाचे आयोजन केले व त्याला उत्तम प्रतिसाद मिळाला. या अनुभवातून विज्ञान, कृषिप्रदर्शनांच्या आयोजनासंदर्भात त्यांनी विशेष तज्ज्ञता मिळवली. या अनुभवाचा फायदा त्यांना एम.ई.डी.सी.च्या कामामध्ये सहभागी झाल्यावर झाला.

धनंजयराव गाडगीळ यांनी स्थापन केलेली एम.ई.डी.सी. ही संस्था महाराष्ट्र शासनाला सल्ला देण्याचे काम करणारी आगळी संस्था आहे. शंतनुराव किलोस्कर, गरवारे, केशुब महिंद्र, नानी पालखीवाला अशा मातब्बरांनी भूषवलेल्या अध्यक्षस्थानी बसण्याचे भाग्य मिळणे हे खूप आनंददायक आहे, असे बोरटकर म्हणाले. पर्यटनामुळे महाराष्ट्रातील ठिकठिकाणच्या स्थानिक

उद्योग-व्यवसायांना फायदा व्हावा यासाठी एम.ई.डी.सी.च्या माध्यमातून काम करण्यात येत आहे. या जोडीने मत्स्यव्यवसाय व समुद्रतळातून खननउद्योग यांच्याशी संबंधित जागरूकता वाढवण्याचेही काम होत असल्याचे त्यांनी सांगितले.

महाराष्ट्र हे उद्योगामध्ये देशभरामध्ये अग्रगण्य राज्य आहे. त्यामुळे देशाच्या अर्थसंकल्पामध्ये आपल्याला स्वाभाविकपणे चांगले स्थान मिळाले असल्याचे त्यांनी सांगितले. रस्तेबांधणी, जलव्यवस्थापनाच्या विविध योजनांसाठी तसेच रेल्वेसाठी मंजूर झालेला मोठा निधी महाराष्ट्राला मिळणार आहे. केंद्रीय अर्थसंकल्पाच्या धोरणाला समांतर धोरण महाराष्ट्र राज्याच्या अर्थसंकल्पामध्ये घेण्यात आले आहे असे मत बोरटकर यांनी व्यक्त केले. विविध योजनांमुळे गावपातळीवरील नागरिक व शेतकऱ्यांचा फायदा होणार आहे. कौशल्यविकासाच्या कामासाठी व प्रशिक्षणासाठी खूप मोठा निधी खर्च केला जाणार आहे. समृद्धी महामार्गामुळे विदर्भामध्ये खूप मोठ्या प्रमाणावर विविध उद्योग-व्यवसाय सुरू झाले आहेत. या सर्व सकारात्मक बाबींच्या बरोबर शेतमालाच्या साठवणूक व प्रक्रियासंदर्भात महाराष्ट्रात खूप काम होण्याची आवश्यकता आहे असे त्यांनी सांगितले.

मुलाखतीनंतर काही प्रेक्षकांनी आपल्या मनातील प्रश्नही विचारले. या कार्यक्रमाचे सूत्रसंचालन महेश खरे यांनी केले.

डॉ. तात्याराव लहाने यांची मुलाखत

‘आरोग्याची कॅम्सुल’ या ग्रंथाली-प्रतिभांगणच्या उपक्रमामध्ये आरोग्यक्षेत्रातील मान्यवरांच्या मुलाखती घेतल्या जातात. याच्या दुसऱ्या भागात सोमवार, २७ मार्च २०२३ रोजी सुप्रसिद्ध नेत्रतज्ज्ञ पद्मश्री डॉ. तात्याराव लहाने यांची मुलाखत डॉ. सतीश नाईक यांनी घेतली.

सोलापूर जिल्ह्यातील अतिशय छोट्या खेड्यात डॉ. लहाने यांचा जन्म झाला. खडतर परिस्थितीवर केवळ हुशारी, जिद्द आणि सकारात्मक मानसिकतेच्या बळावर त्यांनी मात केली. अनेकदा गुणवत्ता असूनही संधी नाकारली जाण्याचे अनुभव आले. तरीही कष्ट करून वैद्यकीय शिक्षण पूर्ण केले. पुढे वैद्यकीय क्षेत्रात कार्यरत असताना त्यांच्यावर झालेल्या विषप्रयोगामुळे त्यांच्या दोन्ही किडण्या खराब झाल्या. त्यांच्या उपचारांसाठी मुंबईत धडपड करत असतानाच डॉ. हब्बू, डॉ. पाटगावकर व डॉ. मेस्त्री यांच्याशी त्यांचा योगायोगाने संपर्क झाला. या डॉक्टरांनी डॉ. तात्याराव लहाने यांच्या आजाराविषयी तपशीलवार महिती घेऊन त्यावर उत्तम औषध सुचवले. ते घेतल्यावर डॉ. लहाने यांच्या शरीरातील विषारी घटक बाहेर पडले. त्यामुळे त्यांना किडणी प्रत्यारोपण करणे शक्य झाले. डॉ. लहाने यांच्या आईने त्यांच्यासाठी स्वतःची किडणी दिली. आईने केलेल्या या त्यागामुळे मिळालेल्या आयुष्याचा वापर लोकांच्या भल्यासाठी करण्याचा निर्धार डॉ. लहाने यांनी केला.

सुदैवाने ‘आनंदवना’मध्ये नेत्ररोग उपचारशिविरे घेण्याची संधी त्यांना डॉ. विकास आमटे यांनी दिली. यानंतर अनेक वर्षे डॉ. लहाने यांनी तेथे जाऊन शिविरे घेतली, शस्त्रक्रिया केल्या. यातूनच विक्रम तयार झाला. पुढे शासकीय नोकरी करताना वैद्यकीय महाविद्यालयाचे प्रमुखपद मिळत असूनही त्यांनी तीनदा नाकारले. पुढे आरोग्यमंत्री विजयकुमार गावीत यांच्या आग्रहामुळे त्यांनी जे जे वैद्यकीय महाविद्यालयाचे अधिष्ठातापद स्वीकारले.

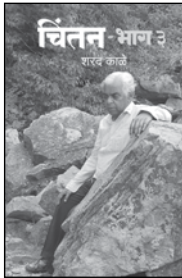
चुकीचे कोणतेही काम करायचे नाही या एका तत्वामुळे त्यांना फायदा झाला. त्यांच्या कारकिर्दीमध्ये ६६ खटले झाले, पण सर्व वेळी त्यांच्या कामावर डाग लागू शकला नाही. कोविड साथीच्या काळामध्ये डॉ. लहाने यांनी अनेक अडचणींना तोंड देऊनही शासकीय यंत्रणेद्वारे महाराष्ट्रातील सर्वदूर भागांत रुग्णसेवेच्या कामात खंड पडू दिला नाही. त्याचप्रमाणे सकाळच्या वेळात शस्त्रक्रिया दिवसभर प्रशासकीय कामे आणि संध्याकाळी पुन्हा शस्त्रक्रिया असे धोरण त्यांनी स्विकारल्याने माझा रुग्णसेवेशी संपर्क राहू शकला, असे डॉ. लहाने यांनी सांगितले.

या सर्व कामामुळे डॉ. लहाने यांचा अक्षरशः हजारो रुग्णांशी थेट संपर्क आला. महाराष्ट्राच्या कोणत्याही भागातील खेड्यापाड्यामध्ये गेल्यावर तेथील लोकांकडून अतिशय जिऱ्हाळा व प्रेम त्यांना कायमच मिळत असते.

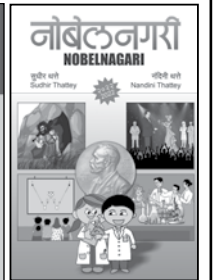
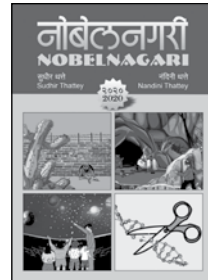
‘सध्याचा काळात डोळ्यांच्या आरोग्याचे अनेक प्रकारचे प्रश्न तयार झाले आहेत. मोबाइलच्या अतिवापरचा यामध्ये मोठा वाटा आहे. लहान मुलांना मोबाइल हाताळायला देणे अतिशय चुकीचे आहे. पूर्वी डोळे कोरडे होण्याचा आजारच प्रमाण हजारी सात इतके होते. आता ते शंभरात बारा इतके वाढले आहे. यासाठी मोबाइलचा आवश्यक तेव्हाच व कमीत कमी वापर करणे, वेळेवर व शांत झोप घेणे, मधुमेह व उच्चरक्तदाबावर कायम नियंत्रण ठेवणे अशा प्रकारची काळजी सर्वांनी घेतली पाहिजे’ असे डॉ. लहाने यांनी सांगितले.

किडणी बदलल्यावर अठ्ठावीस वर्षे रुग्णसेवा करणाऱ्या डॉ. लहाने यांनी शासकीय सेवेतून निवृत्त झाल्यावरही हे व्रत सुरूच ठेवले आहे. त्यांच्या या रंगलेल्या मुलाखतीनंतर उपस्थित प्रेक्षकांनी त्यांना प्रश्न विचारले. भाग्यश्री फाउंडेशनच्या शिल्पा खेर यांनी डॉ. लहाने यांचा ग्रंथालीच्या वतीने भेटवस्तू देऊन सत्कार केला. महेश खरे यांनी कार्यक्रमाचे सूत्रसंचालन केले. ●

॥ग्रंथाली॥✱॥

शरद काळे
आणि
सुधीर थत्ते,
नंदिनी थत्ते
यांची प्रसिद्ध
पुस्तके

मूल्य ६०० रु.
सवलतीत ३५० रु.

मूल्य ७५० रु.
सवलतीत ४५० रु.

मूल्य ७५० रु.
सवलतीत ४५० रु.

मूल्य १०० रु.
सवलतीत ६० रु.

मूल्य १०० रु.
सवलतीत ६० रु.

मुखपृष्ठ चित्रकारांशी गप्पांचा आगळा कार्यक्रम ग्रंथाली प्रतिभागणमध्ये संपन्न

शुक्रवार, ३१ मार्च २०२३ रोजी ग्रंथाली प्रतिभागण येथे ज्येष्ठ कलासमीक्षक दीपक घारे यांनी सोलापूर येथील ज्येष्ठ चित्रकार शिरीष घाटे आणि डॉ.बिबलीतील सुप्रसिद्ध चित्रकार सतीश भावसार या दोघांशी मनमोकळा संवाद साधला.

मुलाखतीमध्ये सुरुवातीस घारेसरांनी घाटे व भावसार यांना त्यांच्या कलाशिक्षणाविषयी विचारले असता त्यांनी दोघांनीही आपले कलाशिक्षण पुणे येथील अभिनव कला महाविद्यालयात झाल्याचे सांगितले. कॉलेज जीवनामध्ये पुस्तकांची मुखपृष्ठ करणे या विषयी विशेष तयारी वा अभ्यास करून घेतला जात नाही. त्यासाठी नंतर जाहिरातक्षेत्रात काम करताना काही जण या विषयाचेही काम करतात असे घाटे यांनी सांगितले. शिरीष घाटे सोलापूर येथे स्थायिक असल्याने आणि मराठी प्रकाशन व्यवसाय पुणे-मुंबईत असल्याने त्यांच्याकडे सुरुवातीस मुखपृष्ठाची विशेष कामे आली नाहीत. त्यांनी बार्शी येथे झालेल्या साहित्य संमेलनामध्ये एक प्रयोग म्हणून कविताचित्रे तयार केली व त्यांचे प्रदर्शन मांडले होते. याला चांगला प्रतिसाद मिळाला होता.

आपल्या कविताचित्रांमध्ये कवितेचे शब्द, अर्थ याचे थेट चित्रण केले नाही. त्या काव्यातील भावांचे मनात पडलेले प्रतिबिंब चित्र व रंगांच्या माध्यमातून कॅनव्हासवर उतरवले आहे. त्यामुळे ते चित्र पाहून प्रत्येकाच्या मनात वेगळे विचार येणे शक्य आहे, असे ते म्हणाले.

भावसार यांच्या कलाशिक्षणानंतरच्या काळात ते प्रसिद्ध चित्रकार सुभाष अवचट यांच्या संपर्कात होते. अवचटांकडे येत असलेले लेखक व त्यांच्यात होणाऱ्या चर्चांमधून भावसार यांना मुखपृष्ठ करण्यामागे विचारांचे काय टप्पे असतात हे लक्षात आले. नॅशनल बुक ट्रस्टच्या काही पुस्तकांची स्वतःच्या कल्पनेतली मुखपृष्ठ तयार करून ती प्रकाशकांना दाखवून भावसार यांनी पहिले काम मिळवले. पुढे ललित मासिकाचे मुखपृष्ठ करणारे

ज्येष्ठ चित्रकार वसंत सरवटे यांच्याशी चर्चांमधूनही भावसार यांना मुखपृष्ठे तयार करण्याच्या प्रक्रियेचे वेगळे पैलू कळले. त्यातून ललित मासिकाची मुखपृष्ठ करण्याचीही जबाबदारी भावसार सांभाळली. भावसार यांनी केलेले 'शामची आई' पुस्तकाचे मुखपृष्ठ सानेगुरुजींच्या राष्ट्रीय स्मारकामध्ये ठेवण्यात आले आहे.

मुखपृष्ठ तयार करताना लेखकाच्या मनातील विचार, प्रकाशकाच्या व्यावसायिक आवश्यकता आणि स्वतःची कल्पनाशक्ती या तिन्ही मुद्यांना धरून काम करावे लागते. या संदर्भात भावसार यांनी डॉ. हेमा पुरंदरे यांच्या 'वंश-अनुवंश' आणि गुलजार यांच्या 'देवडी' पुस्तकाचे मुखपृष्ठ करताना आलेले अनुभव सांगितले. तसेच शिरीष घाटे यांनी ज्य.वि. सरदेशमुख यांच्या 'कविता चंद्रकेतूची' आणि 'उत्तररात्र' या काव्यसंग्रहांचे तसेच कुसुमाग्रजांच्या 'माधवी' या काव्यसंग्रहाचे मुखपृष्ठ करताना आलेले अनुभव सांगितले.

दोन अनुभवसंपन्न आणि प्रतिभावान चित्रकार यांना दीपक घारे यांच्यासारखा ज्येष्ठ कलाअभ्यासक यांनी नेमकेपणामुळे बोलते केले. त्यामुळे हा संवाद रंजक व माहितीपूर्ण झाला.

मुखपृष्ठांचा प्रवास लेटरप्रेस या मर्यादा असलेल्या मुद्रणतंत्रापासून आता नव्या संगणकीय तंत्रामुळे कसा बदलला आहे; पुस्तकाचे मुखपृष्ठ ही केवळ सजावट नसते. लेखक ज्याप्रमाणे शब्दांतून आशय मांडतो त्याप्रमाणे चित्रकार तो प्रतिमांच्या माध्यमातून तो मांडत असतो; अनेकदा खगोलशास्त्र, जनुकशास्त्र अशा कठीण विषयांच्या पुस्तकाचे मुखपृष्ठ करण्याची वेळ चित्रकारावर येते. अशावेळी त्या विषयाचा थोडा अभ्यास, लेखक-अनुवादकाबरोबर असे मुद्दे चर्चिते गेले.

ग्रंथालीचे विश्वस्त सुदेश हिंगलासपूरकर यांनी याप्रसंगी आपले मनोगत व्यक्त केले. महेश खरे यांनी या कार्यक्रमाचे सूत्रसंचालन केले.

॥ग्रंथाली॥✱॥

पुस्तकाच्या
चित्रवाटा

शिरीष घाटे

जवळजवळ शंभर निवडक मुखपृष्ठे हा एक विचारी आणि संवेदनशील कलाकाराच्या कामाचा दस्तावेज आहे.

मूल्य ७५० रु.
सवलतीत ४५० रु.

प्रकाशन वृत्तांत

‘फक्त ‘ती’च्यासाठी’ पुस्तकाचे प्रकाशन, नाशिक

डॉ. स्मिता दातार लिखित ‘फक्त ‘ती’च्यासाठी’ या पुस्तकाच्या दुसऱ्या आवृत्तीचे प्रकाशन नुकतेच नाशिक येथे २४ मार्च २०२३ रोजी झाले. नाशिकच्या ज्योती स्टोअर्स यांच्या संयुक्त विद्यमाने सा.वा.ना.च्या मु. श. औरंगाबादकर हॉलमध्ये संध्याकाळी ६ वाजता झालेल्या कार्यक्रमाला प्रमुख पाहुणे म्हणून नाशिक-पुणे येथील प्रसिद्ध न्यूरोलॉजिस्ट डॉ. महेश करंदीकर तसेच सेवानिवृत्त असिस्टंट पोलिस कमिशनर लता दोंदे उपस्थित होते.

आशिष कुलकर्णी यांनी कार्यक्रमाचे सूत्रसंचालन केले. आरंभी पाहुण्यांच्या हस्ते पुस्तकांच्या दुसऱ्या आवृत्तीचे प्रकाशन झाले. यावेळी लेखकाच्या मनोगताएवजी मुलाखतीने विषय उलगडला गेला. आशिष कुलकर्णी यांनी डॉ. निखिल व डॉ. स्मिता दातार यांची मुलाखत घेतली. डॉ. निखिल दातार यांनी अगदी नेमक्या शब्दांत संपूर्ण विषयाची माहिती दिली. डॉ. दातार म्हणाले की, हा लढा केवळ स्त्रीला वीस

आठवड्यांनंतरही गर्भपात करण्याची परवानगी मिळावी म्हणून नाही, तर हा लढा स्त्रीच्या अस्तित्वाचा लढा आहे. मुलाखतीदरम्यान डॉ. निखिल दातारांनी तीनशेहून अधिक केस कोर्टात मांडताना आलेले अनुभव सुंदर शब्दांत सांगितले.

डॉ. स्मिता दातारांनी आपल्या मुलाखतीची सुरुवात जरा खुसखुशीत केली, परंतु त्यांच्या बोलण्यातून विषयाचे गांभीर्य मात्र सुटले नाही. डॉ. स्मिता दातार यांनी हे पुस्तक लिहिताना आलेले अनुभव कसे हेलावून टाकणारे, हळवे करणारे होते, हे सांगितले.

मुलाखतीनंतर पाहुण्यांची भाषणे झाली. लता दोंदे यांनी भाषण केले. आपल्या भाषणात हे पुस्तक आणि हा लढा भारताच्या प्रत्येक स्त्रीसाठी किती महत्त्वाचा आहे, यावर प्रकाशझोत टाकला. त्यानंतर डॉ. महेश करंदीकर डॉ. निखिल व डॉ. स्मिता दातार यांचे कौतुक करत हे पुस्तक समाजातील प्रत्येकाने वाचणे गरजेचे आहे असे म्हणाले.

अभिनंदन

मेधा आलकरी यांना मुंबई मराठी ग्रंथसंग्रहालय विलेपार्ले शाखेच्या वतीने दिल्या जाणाऱ्या ‘मराठी वाङ्मय पुरस्कार सन २०२२-२३’साठी प्रवासवर्णन प्रकारात प्रथम पुरस्कार ‘सागरात हिमशिखरे’ आणि ‘अनुवादित साहित्य वाङ्मया’चा प्रथम पुरस्कार ‘स्वप्नपंखांना आकाश थिटे’ या पुस्तकांना मोनिका गजेंद्रगडकर आणि मुंबई मराठी ग्रंथसंग्रहालयाचे मुख्य सचिव रवींद्र गावडे यांच्या हस्ते प्रदान करण्यात आले. यावेळी लता गुठे, अशोक बेंडखळे, रविराज गंधे उपस्थित होते. ग्रंथाली परिवारातर्फे त्यांचे हार्दिक अभिनंदन.

‘सप्तर्ंगी कोरिया’ या पुस्तकाचे प्रकाशन

ज्योती स्टोअर्स, नाशिक व ग्रंथाली यांच्या संयुक्त विद्यमाने सुधा हुजूरबाजार-तुंबे लिखित ‘सप्तर्ंगी कोरिया’ या पुस्तकाचे पुनःप्रकाशन शुक्रवार, १७ मार्च २०२३ रोजी सायंकाळी ६ वाजता सार्वजनिक वाचनालयाचे औरंगाबादकर सभागृह टिळक रोड, नाशिक येथे झाले. नितीन ठाकरे (सरचिटणीस, मराठा विद्याप्रसारक समाज) यांच्या हस्ते झालेल्या प्रकाशन समारंभात प्रा. दिलीप फडके (अध्यक्ष, सार्वजनिक वाचनालय, नाशिक) हे वक्ते लाभले होते. यावेळी लेखिका सुधा हुजूरबाजार-तुंबे यांची मुलाखत रेडिओ विश्वास ९०.८ कम्युनिटी रेडिओ नाशिकचे स्टेशन डायरेक्टर डॉ. हरी कुलकर्णी यांनी घेतली.

ज्योती स्टोअर्स नाशिकचे वसंत खैरनार यांनी कार्यक्रमाची भूमिका स्पष्ट केली. ग्रंथालीच्या कार्यक्रम संयोजक धनश्री धारप यांनी प्रास्ताविक केले.

नितीन ठाकरे यांनी ग्रंथाली आणि ज्योती स्टोअर्सच्या उपक्रमाचे कौतुक केले. आणि कोरियासारख्या बंदिस्त देशावर लिहिलेल्या पुस्तकातून वाचकांना खूप छान माहिती वाचायला मिळणार असल्याचे सांगितले. तसेच पुस्तके विकत घेऊन वाचण्यावर विशेष भर देऊन ते स्वतः पुस्तक विकत घेऊन वाचणार असल्याचे सांगितले. लेखिका सुधा हुजूरबाजार-तुंबे यांनी फक्त गृहिणी म्हणून न राहता कोरियात जाऊन तेथील भाषा शिकल्या आणि तिथल्या सामाजिक क्षेत्रात भरीव कामगिरी केलीच, शिवाय ती सर्व माहिती आपल्यासाठी मराठीत उपलब्ध करून दिली याबद्दल समाधान व्यक्त केले.

प्रा. दिलीप फडके कोरियाला जाणारे प्रवासी कमी असतात. त्या देशाची फारशी माहिती उपलब्ध नसते. या पार्श्वभूमीवर सुधा तुंबे यांचे पुस्तक रोचक आणि उपयोगी ठरणार आहे. आपल्या सहा-सात वर्षांच्या निवासात त्यांनी तेथील सामाजिक, सांस्कृतिक स्थितीचे सखोल निरीक्षण केले आहे. हे केवळ प्रवासवर्णन नाही.

तसेच, विश्वकोश किंवा विकीपिडिया यासारखी ही माहिती नसून, स्वानुभवावर आधारलेले कथन आहे. म्हणून हे पुस्तक महत्त्वाचे आहे.

त्यानंतर लेखिका सुधा हुजूरबाजार-तुंबे यांची मुलाखत अतिशय मनोरंजक व माहितीपूर्ण झाली.

प्रत्येक ठिकाणी संवाद म्हटलं की भाषा ही महत्त्वाची. तुमचा काय अनुभव, पुस्तक मात्र तुम्ही मराठीत लिहिले आहे असं का, या प्रश्नाचं उत्तर देताना त्या म्हणाल्या की द. कोरियाची लोकसंख्या सुमारे साडेपाच कोटी आहे आणि संपूर्ण जगभरात मराठी समजणारे सुमारे आठ ते दहा कोटी आहेत तसेच मातृभाषाप्रेम त्यामुळे मी ते मराठीत लिहिलं.

ठिकठिकाणी राहणीमान आणि भाषाही बदलणारा भारत खरोखरच रंगीत आहे. तुम्ही सप्तर्ंगी कोरिया म्हटलंय. कसा रंग आहे कोरियाचा. या प्रश्नावर त्या म्हणाल्या, की मराठीत सप्तर्ंग ता ना पि ही नी पा जा आहेत तसेच कोरियन भाषेतही आहेत आणि तेही त्याच क्रमाने. त्यावर वेगवेगळ्या उदाहरणांनी त्यांनी द. कोरियाची संस्कृती उलगडून दाखवली.

गृहिणी कशी असते हो, स्त्रीमुक्ती वगैरे आहे का? मला कळलंय की सगळे पुरुष पगार मिळाला की ताबडतोब बायकोच्या ताब्यात देतात म्हणे, या प्रश्नावर वासुदेव तुंबे यांनी काही विनोदी प्रसंग सांगितले. सोसायटीचा वॉचमन त्यांना दररोज भेटल्यावर त्याच्या भाषेत अॅनिओ अॅसीओ म्हणायचा हेदेखील तेवढ्याच तत्परतेने कैसै हो म्हणायचे उच्चार साधर्म्यामुळे दोघांचाही कार्यभाग साधायचा.

अशा अनेक प्रश्नांची उत्तरे दोघांनी मिळून अतिशय खुमासदार शैलीत दिली. शेवटी उपस्थित प्रेक्षकांशीपण त्यांनी प्रश्नोत्तराच्या स्वरूपात संवाद साधला.

– डॉ. हरी कुलकर्णी

अभिनंदन

जागतिक आंबेडकरवादी साहित्य महामंडळाचा
‘रा.ग. जाधव राष्ट्रीय पुरस्कार’
‘मी पॉझिटिव्ह आलो’
या पुस्तकासाठी प्रमोद नारायणे यांना
माजी संमेलनाध्यक्ष श्रीपाल सबनीस यांच्या
हस्ते, अध्यक्ष दीपककुमार खोन्नगडे,
डॉ. के.पी. वासनिक यांच्या
उपस्थितीत मिळाला.
त्यांचे ग्रंथाली परिवारातर्फे
हार्दिक अभिनंदन!

‘संभ्रमित काळाच्या नोंदी’ प्रकाशित

असहिष्णूता टोकाला जाण्याच्या काळामध्ये परखडपणे मत मांडणे टाळण्याकडे अनेकांचा कल वाढला आहे. या पार्श्वभूमीवर डॉ. विजय चोरमारे यांनी लिहिलेल्या ‘संभ्रमित काळाच्या नोंदी’ या राजकीय-सामाजिक परिस्थितीवर भाष्य करणाऱ्या पुस्तकाचे प्रकाशन ग्रंथाली-प्रतिभांगण येथे मंगळवार, ७ मार्च २०२३ रोजी करण्यात आले. या पुस्तकाचे प्रकाशन ज्येष्ठ पत्रकार, खासदार कुमार केतकर आणि पत्रकार निखिल वागळे यांच्या हस्ते करण्यात आले.

महेश खरे यांनी प्रास्ताविक केल्यानंतर डॉ. लतिका भानुशाली यांनी या कार्यक्रमाचे सूत्रसंचालन व निवेदन केले. सुदेश हिंगलासपूरकर यांनी ग्रंथालीच्या वतीने मनोगत व्यक्त केले.

गेल्या सुमारे दहा वर्षांमध्ये पत्रकारांनी निर्भीड भूमिका घेऊन लेखन बंद केले असताना मी अस्वस्थ होऊन फेसबुक, ब्लॉग यासारख्या माध्यमांमध्ये जे लेखन केले ते या पुस्तकात समाविष्ट केलं आहे, असे विजय चोरमारे यांनी आपल्या मनोगतात सांगितले. पत्रकारांनी अन्याय झालेल्यांच्या, सामान्य नागरिकांच्या हितासाठी दक्ष असलेच पाहिजे, असे प्रतिपादन त्यांनी केले.

ज्या संभ्रमित काळाबद्दल हे पुस्तक लिहिले आहे त्या काळात, आज मंचावर उपस्थित विजय चोरमारे, केतकर व मी असे तीनही पत्रकार प्रसारमाध्यमांच्या मुख्य प्रवाहातून बाहेर आहोत असे निखिल वागळे यांनी आपल्या मनोगतात सुरुवातीस

सांगितले. सध्या लोकशाहीच्या चारही स्तंभांमध्ये सुमार व साधारण दर्जाच्या व्यक्ती मोठ्या प्रमाणात दिसून येत आहेत. गेल्या आठ वर्षांमध्ये विरोधी लिखाण करणाऱ्या पत्रकारांची सर्वप्रकारे गळचेपी होण्याचे अघोषित आणीबाणीसदृश वातावरण आहे. मध्यमवर्ग, सामान्य माणूस या विरोधात जागा होताना दिसत नाही हे मत सांगून, सरकारवर, पंतप्रधानांवर टीका म्हणजे देशावर टीका होते का, हा प्रश्न त्यांनी उपस्थित केला.

यानंतर कुमार केतकर यांनी आपल्या मनोगतामध्ये मध्यमवर्ग सध्या सुखात असल्याने मुळीच संभ्रमित नाही असे मत व्यक्त केले. या वर्गाला आता गरीब, आदिवासी यांच्याबद्दल काहीही वाटत नसून केवळ स्वतःला अधिक सुखसोयी कशा मिळतील याचाच तो विचार करतो. पूर्वीच्या काळात सर्व सामाजिक-सांस्कृतिक चळवळी मध्यमवर्गातून आलेल्या कार्यकर्त्यांनी चालवल्या. आता ते परदेशात वा भारतात अतिशय सुबत्तेच्या परिस्थितीत असून दुर्दैवाने ते अत्यंत आत्मकेंद्रित झाले आहेत. कोविडसाथीच्या काळात सर्व जग एका जागी थांबले असतानाही शेअरबाजारात दर चढेच होते. या चढ्या दरांचा फायदा मध्यम वर्गाने घेतला आहे. या वर्गाच्या पाठबळावर सध्याचे सरकार सत्तेमध्ये आहे, असे ते म्हणाले.

कार्यक्रमाच्या अखेरीस प्रेक्षकांनी काही प्रश्नही विचारले व त्यास वक्त्यांनी उत्तरे दिली. ●

अभिनंदन

‘मराठी वाङ्मय परिषद बडोदा’ यांचा पुरस्कार ‘हुंकारनाद’ या कवित्यासंग्रहासाठी कवयित्री अनुराधा नेरूरकर यांना साहित्य अकादमी सन्मानित अनुवादक आणि लेखिका डॉक्टर उमाताई कुलकर्णी यांच्या हस्ते प्रदान करण्यात आला. सोबत मराठी वाङ्मय परिषद बडोदा यांचे कार्यकारणी सदस्य. ग्रंथाली परिवारातर्फे त्यांचे हार्दिक अभिनंदन.

‘महती मैदानांची’ पुस्तकाचे प्रकाशन

माणसाच्या आयुष्यात अत्यंत महत्त्वाचे स्थान असलेल्या मोकळ्या जागा, मैदाने यांचाच श्वास कोंडला जातो तेव्हा त्यांना वाचवण्यासाठी मैदान बचाव समिती स्थापन करावी लागते. या मैदानांना अतिक्रमणाच्या वेढ्यातून सोडवण्यासाठी ज्या कार्यकर्त्यांनी लढा उभा केला त्यांचे नेतृत्व भास्कर सावंत यांनी केले. मैदानांसाठी लढा देताना त्यांचे मूळ आणि कुळ याचा अभ्यास होत गेला आणि जो ऐतिहासिक दस्तावेज तयार झाला त्यातील पंचेचाळीस कुळकथा भास्कर सावंत यांनी लिहिलेल्या ‘महती मैदानांची’ या पुस्तकाद्वारे ग्रंथालीने वाचकांपुढे आणल्या आहेत. गुरुवार, ३० मार्च २०२३ रोजी अमर हिंद मंडळ, दादर येथे या पुस्तकाचा प्रकाशन समारंभ संपन्न झाला.

ग्रंथाली आणि अमर हिंद मंडळ यांच्या संयुक्त विद्यमाने आयोजित केलेला हा कार्यक्रम ज्येष्ठ क्रीडा कार्यकर्ते, यूएलआर फाऊंडेशनचे संस्थापक उदयदादा लाड यांच्या अध्यक्षतेखाली संपन्न झाला. यावेळी पाहुणे आणि वक्ते म्हणून प्रसिद्ध सिनेनिर्माते, राष्ट्रसेवादलाचे अध्यक्ष नितीन वैद्य, ज्येष्ठ पत्रकार, जनतादलाचे प्रदेश सरचिटणीस संजय परब, महाराष्ट्र बॉक्सिंग फेडरेशनचे अध्यक्ष, बॉक्सिंग फेडरेशन ऑफ इंडियाचे महासचिव जय कवळी, राष्ट्रीय खो-खो पंच, अमर हिंद मंडळाचे विश्वस्त अरुण देशपांडे उपस्थित होते.

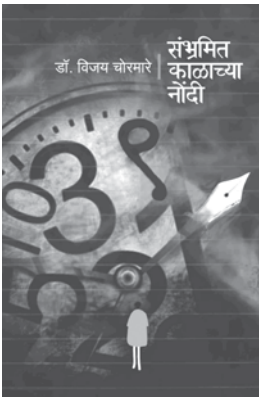
अमर हिंद मंडळाचे विश्वस्त अरुण देशपांडे म्हणाले वि.वि. करमरकर यांच्या प्रस्तावनेमुळे पुस्तकाला वेगळी उंची प्राप्त झाली आहे. दहा टक्के शाळांकडेच मैदाने आहेत. मैदानेच नसतील तर मुले खेळणार कुठे? मुले खेळलीच नाहीत तर खेळाडू तयार कसे होणार? जय कवळी म्हणाले, कीर्ती कॉलेजच्या जवळ चार एकरचे मैदान होते. आमचे ते खेळाचे मैदान जाऊ नये म्हणून लहानपणी मी आणि माझ्या मित्रांनी आंदोलन केले, पण आम्ही कमी पडलो. ते मैदान गेल्यामुळे कितीतरी मुले मैदानापासून दुरावली, नाक्यांवर उभी राहू लागली. हे देशाचे कधीही भरून न येणारे नुकसान आहे. संजय परब यांनी आपले विचार मांडताना

मैदानाबाबतची चुकीची धोरणे बदलायला हवीत. मैदाने इतर संस्थांना देण्याऐवजी खेळाशी संबंधितांना देऊन खेळती ठेवायला हवीत. मैदानांसाठीचा जागर तुम्हाला घराबाहेर पडूनच करावा लागेल असे आवाहन केले. नितीन वैद्य यांनी आपल्या भाषणात क्रीडांगणे, शाळा आणि क्रीडाशिक्षक यांच्यामुळे अनेक नामवंत खेळाडू तयार झालेले आहेत. अण्णा वैद्य, रमाकांत आचरेकर यांच्यासारखे क्रीडाशिक्षक ज्या चिकाटीने खेळ शिकवायचे ते पाहणेदेखील आनंददायी होते. आज मैदाने कमी झाली, आहेत त्या मैदानांवर खेळाव्यतिरिक्त कार्यक्रम होऊ लागले आहेत. नोकरीतील खेळाडूंच्या संधी कमी झाल्यात अशावेळी मैदाने वाचवणे, खेळ वाचवणे, खेळाडू वाचवणे एवढेच ध्येय न ठेवता जे जे लोक मैदाने लाटताहेत त्यांच्या विरोधात धीटपणे बोलत राहिले पाहिजे. मैदानांसाठी राजकीय पाठिंबा मिळवायचा प्रयत्न व्हायला हवा तरच मैदाने वाचतील, हे विचार मांडले.

कार्यक्रमाचे अध्यक्ष, ज्येष्ठ क्रीडा कार्यकर्ते उदयदादा लाड म्हणाले, लहानपणापासून खेळ आणि खेळावरील प्रेमापोटी पन्नास वर्षे कबड्डी स्पर्धेचे आयोजन केले. पदरमोड केली. खेळाडूंना नोकऱ्या मिळव्यात यासाठी बुवा साळवींनी खूप काम केले तेव्हा मी त्यांच्या सोबत असायचो. मैदाने आहेत म्हणून स्पर्धा आहेत, स्पर्धा आहेत म्हणून खेळ आहेत, खेळ आहेत म्हणून खेळाडू आहेत. मैदाने वाचवण्यासाठी या देशात असे अनेक भास्कर तयार होवोत.

लेखक व अमर हिंद मंडळाचे अध्यक्ष भास्कर सावंत यांनी आपल्या मनोगतात मैदाने वाचवण्यासाठी तरुणांनी पुढे येणे गरजेचे आहे हे नमूद केले; तसेच अनेक आठवणींना उजाळा दिला. ग्रंथालीचे विश्वस्त सुदेश हिंगलासपूरकर यांनी आपल्या प्रास्ताविकात ग्रंथालीच्या अनेक योजनांची माहिती दिली आणि त्यांमध्ये सहभागी होण्याचे आवाहन केले. दत्ता सावंत यांनी कार्यक्रमाचे नेटके सूत्रसंचालन केले. अमर हिंद मंडळाच्या संयुक्त कार्यवाह सीमा कोल्हटकर यांनी आभारप्रदर्शन केले.

॥ग्रंथाली॥✱॥

संभ्रमित काळाच्या नोंदी

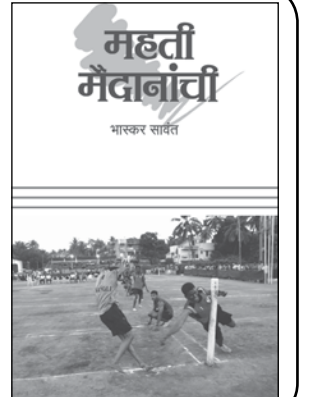
डॉ. विजय चोरमारे

मूल्य ४५० रुपये
सवलतीत २४० रुपये

महती मैदानांची

भास्कर सावंत

मूल्य २०० रु.
सवलतीत १२० रु.

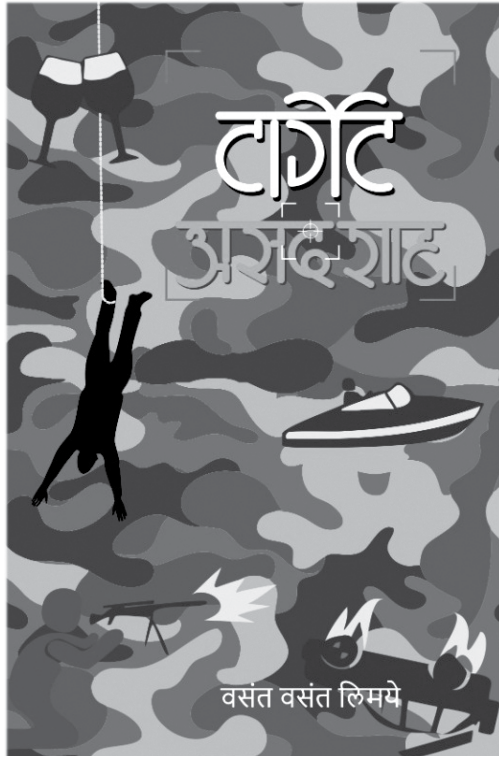
विवेक गोविलकर

टार्गेट असद शाह

‘लॉन ग्रिफिन’ आणि ‘विश्वस्त’ या वसंत वसंत लिमये यांच्या पहिल्या दोन कादंबऱ्या उत्कंठावर्धक आणि थरारक रहस्यकथा या प्रकारच्या होत्या. नुकतीच प्रसिद्ध झालेली ‘टार्गेट असद शाह’ ही लेखकाची तिसरी कादंबरीही याच वाङ्मयप्रकारातली आहे.

आंतरराष्ट्रीय कटकारस्थाने, हेरगिरी, गुप्त पोलिस, थंड डोक्याने केलेल्या विरोधकांच्या हत्या, या आणि अशा बाबींचा वापर करून कथा-कादंबऱ्या लिहिणाऱ्या लेखकांचा बाप म्हणजे सुप्रसिद्ध इंग्रजी लेखक फ्रेड्रिक फोर्साइड. त्याची पहिली गाजलेली कादंबरी म्हणजे ‘द डे ऑफ द जॅकल’. प्रस्तुत कादंबरीचा विषय आपल्याला जॅकलवरून सुचला, याबद्दल लिमये यांनी फोर्साइडचे ऋण मान्य केले आहे.

असे असले तरी असद शाहचे कथानक आणि त्याची मांडणी पूर्णपणे देशी आहे. फोर्साइडचे कथानायक हे अनेकदा निष्ठूर, हिंसक आणि सुपारी घेणारे मारेकरी, म्हणजे नायकाच्या परंपरागत प्रतिमेत न बसणारे असतात. त्याच्या कादंबऱ्यांमध्ये कथानायकाचे भावविश्व आणि स्वभावचित्रण यापेक्षा त्याच्या योजना, अभ्यास, तयारी आणि व्यवसायकौशल्याचे बारीकसारीक तपशील देण्यावर फोर्साइडचा भर असतो. ‘असद शाह’मध्ये तांत्रिक स्वरूपाचा आणि लोकांच्या सामान्यज्ञानात भर घालणारा तपशील तर आहेच, शिवाय भारतीय प्रेक्षक आणि वाचकांना भावणाऱ्या विविध पात्रांमधल्या नातेसंबंधांवर विशेष लक्ष पुरवलेले आहे.

असद शाहचे रहस्य आणि कथेचा शेवट काय होणार याबाबतची उत्कंठा यांना धक्का न लावता, या कादंबरीच्या कथानकाविषयी फार काही सांगता येणार नाही. ‘भारताच्या विरोधातला एक फार मोठा आंतरराष्ट्रीय कट आणि त्याची आपल्या हुशार, कर्तव्यदक्ष आणि स्वतःच्या रागलोभांपेक्षा देशहिताला प्राधान्य देणाऱ्या लोकांनी केलेली उकल,’ या एका वाक्यात या कादंबरीचा सारांश सांगता येईल. भारताविरुद्ध असा कट करणारे देश म्हणजे अर्थातच पाकिस्तान आणि चीन. मात्र हे पुस्तक यापेक्षा कितीतरी जास्त मसाल्याने ठासून भरलेले आहे. ते वाचकांनी वाचले पाहिजे किंवा त्याहीपेक्षा अनुभवले पाहिजे.

सामान्य नागरिकाला आपल्याभोवती काय चालले आहे

याची फारशी काही माहिती नसते. या कादंबरीत वाचकाला डोके खाजवायला लावणारी कोडी आहेत. आर्टिफिशियल इंटेलिजन्स, बॉट्सपासून विविध प्रकारच्या उंची वाइनपर्यंत विविध विषयांवर खचून भरलेली रंजक माहिती आहे. विविध सरकारी खाती, संरक्षणसंस्था, त्यांमधले सहकार्य किंवा सहकार्यांचा अभाव, तर कधी थेट विसंवाद यांचे चित्रण आहे. भारताची उत्तरपूर्व सीमा किंवा कश्मीरमधल्या चकमकी, परदेशातले पाठलाग आणि जीवघेणे हल्ले या सगळ्यांचा थरार आहे. विविध घटना ज्या ठिकाणी घडतात, त्या ठिकाणांचे नकाशे या कादंबरीत समाविष्ट केलेले आहेत.

लेफ्टनंट कर्नल पिनाकिन नारायण गद्रे ऊर्फ गंबो, हे या कादंबरीतले एक मुख्य पात्र. दाणीनगर बाँब ब्लास्ट केस आणि 'आधुनिक भारत' संस्थेशी संबंध असल्याच्या बनावट आरोपांवरून या प्रामाणिक अधिकाऱ्याला तुरुंगात धाडले जाते. तिथे त्याची नऊ वर्षे वाया जातात. परंतु तुरुंगातून सुटल्यावर जेव्हा त्याला भारताविरुद्धच्या आंतरराष्ट्रीय कटाविरोधात काम करण्यासाठी बोलावणे येते, तेव्हा स्वतःवर झालेला अन्याय आणि अपमान विसरून तो त्यासाठी सर्वस्व झोकून द्यायला तयार होतो. त्याच्या कामात त्याची पत्नी अस्मिता हिची त्याला साथ मिळते. संगणकतज्ज्ञ कबीर राजाध्यक्ष आणि त्याची मैत्रीण-जोडीदार शायना हे 'सिंहिलियन' लोकही 'कवचकुंडल' या मोहिमेत सामील होतात.

कबीर हा समाजवादी, पुरोगामी विचारसरणीचे कार्यकर्ते नानासाहेब राजाध्यक्ष यांचा मुलगा. नानासाहेबांच्या पुरोगामी, विज्ञानाधिष्ठित विचारसरणी आणि प्रसार कार्याला विरोध करणाऱ्या शक्तींकडून त्यांचा भरदिवसा, रस्त्यावर खून होतो. कबीरची मैत्रीण शायना ही भारतीय आईवडिलांची म्हणून आणि विचाराने भारतीय, पण जन्माने आणि पासपोर्टमुळे ब्रिटिश असते. वैद्यकीय शिक्षण घेऊनसुद्धा तिने अभिनय क्षेत्रात करीअर करायचे ठरवलेले असते. मात्र वेळ येते तेव्हा तीही कबीरबरोबर देशकार्यात मनोभावे सामील होते. नानासाहेब किंवा गंबो ही पात्रे खऱ्या आयुष्यातल्या कोणत्या व्यक्तींच्या जीवनावर आधारित आहेत हे मराठी वाचक ओळखू शकतील.

या संपूर्ण कादंबरीला सध्याच्या राजकारणाची पार्श्वभूमी आहे. गोव्याचे कर्तबगार पण स्वादुर्पिंडाच्या कर्करोगाने अकाली निवर्तलेले मुख्यमंत्री जगन्नाथ केंकरे यांचा उल्लेख येथे आहे. विश्वस्त या कादंबरीमधले पंतप्रधान वासुदेव घांची, म्हणजेच वाघा हे याही कथानकात वाचकांना भेटतात. त्यांचा राष्ट्रीय जनता पार्टी म्हणजे आरजेपी हा पक्ष, बीएसएस ही संघटना, स्वातंत्र्यलढ्याच्या पार्श्वभूमीवर एक चळवळ म्हणून स्थापन झालेला आणि १९४७ साली राजकीय पक्षात रूपांतर झालेला इंडियन डेमोक्रेटिक पार्टी (आयडीपी) हा पक्ष, या सर्व बाबी वाचकांच्या चांगल्याच परिचयाच्या आहेत. येथे थोडीफार वैचारिक चर्चाही आहे. समाजवादीविरुद्ध संघपरिवार, आरजेपीविरुद्ध आयडीपी या वादात कथेतल्या पात्रांच्या तोंडून काही भाष्य केलेले आहे.

यापूर्वी लिमये यांनी 'कॅप फायर' किंवा 'साद हिमालयाची' याप्रकारचे स्वानुभवावर आधारित लेखन केलेले आहे. तसेच विविध वृत्तपत्रे आणि नियतकालिकांमधून स्फुटलेखन केले आहे. मात्र अशा लेखनापेक्षा हा कल्पनिक थरारक रहस्यकथांचा जॉनर (लेखनप्रकार) लेखकाला अधिक मानवलेला दिसतो. भविष्यातही लेखकाकडून अशा प्रकारचे सरस लेखन होईल अशी अपेक्षा आपण बाळगू शकतो.

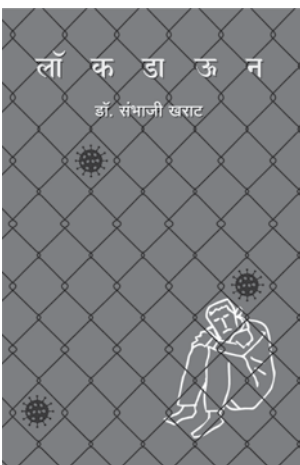
टारगेंट असद शाह - वसंत वसंत लिमये

प्रकाशक - इंद्रायणी साहित्य

४०८ पाने, किंमत - ४५० रु.

॥ग्रंथाग्नि॥❖

लॉकडाऊन

डॉ. संभाजी खराट

मूल्य १५० रुपये

सवलतीत १०० रुपये

फर्स्ट जून चाईल्ड

डॉ. यशवंत इंगळे

मूल्य २५० रुपये

सवलतीत १५० रुपये

कोरोनाकाळातील मनोवस्थेचे स्वानुभवकथन

“किती सहन कराचं माणसानं? अरे सालं इथं पंधरा दिवस होऊन गेले, ठेवून रायले, पुन्हा किती दिवस ठेवणार आहेत, माणूस म्हणते आज होईन सुट्टी, उद्या होईन सुट्टी, मायबहीण! सुट्टी द्याचं नावच घेऊन नाही रायले. अरे, काही तरास आसन तं थांबू न आम्ही इथं, पण साला तरास काईच नाही, बहीणमायची! नाही खोकला आहे, नाही सर्दी आहे, नाही साला ताप आहे, मंग काऊन येथं आमाले थांबवून रायले, सालं मले तं काई समजूनच नाही रायलं.”

कोरोनाचे संकट किती भयंकर होते, याचा अनुभव संपूर्ण जगाने अनुभवला. प्रत्येक दार कुलूपबंद झालेले होते. एक गुदमरलेली अवस्था प्रत्येकाच्या वाट्याला आली. त्यातून जे पॉझिटिव्ह म्हणून जाहीर झाले, त्यांच्या अनुभवांना तर पारावारच उरला नाही, जणू किनाराच नसावा अशी त्यांची अवस्था झाली. त्या काळातले चित्रण आता बाहेर येऊ लागले आहे. जिवंत मरण ज्यांनी पाहिले, त्याचे रंग किती गडद होते, त्याचे वर्णन करणे तसे शब्दांच्या पलीकडले ठरावे, असे हे अनुभवांचे चित्रण आहे. अनेकांनी आपापल्या परीने त्याला आपल्या शब्दांत पकडण्याचा प्रयत्न केलेला आहे. त्यापैकी एक आहे ‘मी पॉझिटिव्ह आलो.’

‘मी पॉझिटिव्ह आलो’ हे ग्रंथालीने प्रकाशित केलेले प्रमोद नारायणे यांचे पुस्तक तमाम कोरोनाबाधितांच्या व्यथांचे चित्रण करणारे प्रातिनिधिक पुस्तक म्हणता येईल. कोरोना आपल्याला होणार नाही याची काळजी प्रत्येकाने घेतली, आपली प्रकृती धडधाकट असल्याने आपल्याला कोरोनाचा संसर्ग होणार नाही, अशीही अनेकांची समजूत होती. तरीही त्याच्या संसर्गाने अनेकांना आपले अस्तित्व दाखवून दिले. मला काहीच झालेले नाही अशा थाटात असलेले धडधाकट अचानक तपासणीत शिकार म्हणून जाहीर झाले. त्यात लेखकही अपवाद राहत नाही. आणि एकदा तुमचे नाव यादीत समाविष्ट झाले की पुढील मालिका जणू ठरलेलीच होती. कधीही न पाहिलेला सरकारी दवाखाना, कधीही न अनुभवलेली तिथल्या कामकाजाची वारूळ पद्धती, कधीही न ऐकलेल्या विविध तपासण्या, त्यानंतरच्या अॅडमिट करून घेण्याचे सोपस्कार, हमखास ठरलेला कालावधीसाठी तिथेच बंदिस्त होणे, त्यानंतरचे क्वारंटाइन, असे अनोळखी, अननुभवी, असह्य बरेच काही.

दवाखान्यात अॅडमिट होणे ही एक बाजू झाली. परंतु त्याचे होणारे इतर अनेक परिणाम समोर येतात. कर्ता पुरुष म्हणून मागे असलेल्या आणि एकट्या पडलेल्या कुटुंबाची वाटणारी काळजी. त्याउलट दवाखान्यात दाखल झालेल्या आपल्या माणसाची कुटुंबाला वाटणारी अतीव काळजी. एक व्यक्ती पॉझिटिव्ह आली म्हणून तिच्या संपूर्ण कुटुंबाला वाळीत टाकल्यासारखी वागणूक मिळते. जिथे ती काम करत होती तिथेही निर्बंध लागू होते. या सगळ्या अनुभवांना लेखकाने धीराने पचवले आहे. पॉझिटिव्ह या शब्दापासून सुरु झालेला हा प्रवास म्हणजे

ग्रंथपान

चांगदेव काळे

संपर्क : ९८६९२०७४०३

मी पॉझिटिव्ह आलो

प्रमोद नारायणे

घेतात, तसे त्यांच्या मुळाशी जाण्याचा प्रयत्न करतात. यात स्वतःच्या अनुभवाचा, म्हणजे युद्धात सहभागी झालेल्या सैनिकाने युद्धावर स्वअनुभवावर आधारित तरीही तटस्थपणे लिहावे तसे हे लेखन आहे. यात मानसिक आंदोलनाचा खरा कस लागेला आहे. तसा सामाजिक आशयालाही तितकाच अर्थ दिलेला आहे.

‘निगेटिव्ह असणाऱ्या लोकांच्या दृष्टिकोनातून मी तुच्छ झालो होतो. त्यांच्यासाठी मी बहिष्कृतांच्या रांगेत उभा होतो. ‘मी या महामारी फैलावण्यामध्ये एक प्रसारक झालो होतो. या महामारीचे जैविक रसायन घेऊन मीही या हॉस्पिटलच्या परिसरात फिरत होतो. आम्हाला बंदिस्त करणे आवश्यक होते.’ ‘आमच्या मनात आपण कोरोना पॉझिटिव्ह असल्याची निगेटिव्ह भावना होती.’ यासारख्या विचारांतून त्यांच्या आत्मचिंतन आणि मानसशास्त्रीय बैठकीचे दर्शन होते.

हे लेखन स्वानुभवासह सामाजिकतेकडे आणि एकूण व्यवस्थेकडेही आपले लक्ष वेधून घेते. यात आलेला प्रादेशिक भाषेचा गोडवाही लळा लावणारा आहे. लेखक उपक्रमशील व विद्यार्थिप्रिय प्राध्यापक आहेत. विविध राष्ट्रीय आणि आंतरराष्ट्रीय नियतकालिकांतून त्यांचे लेखन प्रसिद्ध झालेले आहे.

आशयाला साजेसे मुखपृष्ठ सतीश खानविलकर यांचे आहे.

मूल्य ३५० रुपये

सवलतीत २०० रुपये

स्मार्ट मुलांच्या स्मार्ट गोष्टी

‘या शब्दकोशांनी हॅरी पॉटर वाचनात नवी रंगत आणली. पुस्तकातील कठीण शब्दांचे अर्थ शोधता शोधता, मुलांना शब्दांशी खेळण्याचा छंद लागला. शब्दांचे वेगवेगळे अर्थ, त्याच्या छटा, या शब्दांचे वाक्यांमधील वेगवेगळे उपयोग बघून सर्व मुलं हरखून गेली. हॅरीच्या जादूच्या प्रेमात ते आधीच पडले होते. आता ते शब्दांच्या जादूच्याही प्रेमात पडले.’

बालसाहित्यात मुलांचा वयाचा आणि त्यांच्या आकलनाचा अंदाज ठेवून लेखकाला साहित्याची निर्मिती करावी लागते. मनोरंजनाबरोबरच त्यात काही बोध होईल याचेही भान ठेवावे लागते. मधूनच विज्ञान, गणित, भूगोल, इतिहास, भाषा, अशा विषयांकडे त्यांना रुची वाटेल अशा बेताने आकर्षित करावे लागते. हे सर्व करत असताना विषय क्लिष्ट होणार नाही, याची काळजी लेखकाला घ्यावी लागते. सुटसुटीत, लहानलहान, सोप्या, समजेल अशा भाषेत त्यासाठी मांडणी करावी लागते. तरच मुले या साहित्याकडे आकर्षित होऊ शकतात आणि लेखकाचा हेतू साध्य होऊ शकतो. परिणामी बालसाहित्यात त्याची भर पडली असे साहित्य निर्माण झाले असे सिद्ध होते. या सगळ्याची जाण व भान ठेवलेल्या लेखकांपैकी एक आहेत लेखक सुरेश वांदिले.

‘आम्ही स्मार्ट मुलं’ हा त्यांचा बालकथांचा संग्रह नुकताच ‘ग्रंथाली’तर्फे प्रकाशित झाला. हा कथासंग्रह त्याच्या शीर्षकाप्रमाणेच स्मार्ट आहे, याचा अनुभव तो वाचताना येतो. यात सोळा कथा आहेत. हा संग्रह बालवाचकांसाठी मोठाच खजिना म्हणायला हवा. नुसता बालकांसाठीच नाही तर सुज्ञ आणि जागरूक पालकांसाठीदेखील तो एक ठेवा ठरावा. या कथांमध्ये विविध विषय आलेले आहेत, त्यांची ओळख कथांच्या शीर्षकापासूनच होते. हो, कथेच्या शीर्षकाबाबत लेखकाला जागरूक असावेच लागते. वाचकाच्या मनात वाचनाची उत्कंठा, उत्सुकता, जिज्ञासा निर्माण होण्यासाठी शीर्षकाला फार महत्त्व आहे. लेखकाने त्याचे नेमकेपण शीर्षकाची योजना करताना राखलेले आहे हे इथे लक्षात येतेच. तसेच, कथेचा शेवटही नेमकेपणाकडे आलेला आहे, आपला लेखनाचा हेतू साध्य होतो आहे, हेही लेखकाने इथे लक्षात आणून दिलेले आहे.

‘प्रश्नांच्या उत्तरात टोळी’, या कथेत तेजोमयी आणि तिची संपूर्ण टोळी आहे. या टोळीला सतत अनेक प्रश्न पडत असतात. आता हे प्रश्न पडणे चांगले की वाईट? प्रश्न पडले तरच उत्तराकडे जाता येते. सफरचंद खाली पडले, वर का गेले नाही, असे न्यूटनसमोर प्रश्नचिन्ह उभे राहिले. त्यातून उत्तर सापडले ते गुरुत्वाकर्षणाचे. तसे प्रत्येक प्रश्नातून काहीतरी सापडतेच. त्यातल्या काहींची उत्तरे सापडण्याचे योग्य ठिकाण ग्रंथालय आहे. शोध घेणे, ही प्रश्नाची उकल करण्याची पुढची पायरी. त्यासाठी ‘कोरोनाचा सिल्करोड’ आणि ‘फ्लॅटफॉर्म नंबर पावणेपाव’ या कथा वाचयला हव्यात. कोरोना कुठून आला, कसा आला, यापेक्षा कोण आहे हा कोरोना? हा प्रश्न महत्त्वाचा, आणि

ग्रंथपान

आम्ही स्मार्ट मुलं!

सुरेश वांदिले

आहे, हे सांगण्याचा आहे. त्यासाठी आपण काय समजून घ्यायला हवे, ते सुचवण्याचा आहे. ‘प्रत्येकाची बासरी’, ‘मूर्तीचं रहस्य’ आणि ‘आनंद घेऊ या’ या कथा वाचनीय आहेत. वाचनाचा आणि पुस्तक संग्रहाचा छंद असणारे अनेक जण आहेत. त्यांनी भारतीय राज्य घटनेची प्रत घरी संग्रहात ठेवायला हवी, ही लेखकाची सूचना खूप काही सांगून जाते.

एक चांगला बालकथासंग्रह सुरेश वांदिले यांनी वाचकांच्या हाती दिला आहे. मुलांना योग्य प्रोत्साहन मिळावे, त्यांच्या चौकसबुद्धीला अधिक चालना मिळावी, आपल्या अवतीभोवतीचा परिसर, निसर्ग पाहण्याची, छंद, आवड, जोपासण्याकडे कल वाढावा, विज्ञानातून ज्ञानाच्या सत्यापर्यंत जाता येते, असे अनेक हेतू लेखकाने या पुस्तकातून अपेक्षिलेले आहेत.

सुरेश वांदिले शासनाच्या माहिती व जनसंपर्क खात्यातून संचालक म्हणून निवृत्त झालेले आहेत. त्यांची नवसाक्षर आणि विद्यार्थ्यांना उपयुक्त ठरणारी अशी पन्नासहून अधिक पुस्तकसंपदा प्रकाशित आहे.

या बालकथासंग्रहातील कथानायक-नायिका मुखपृष्ठावरच आपले लक्ष वेधून घेतात. कथांमधील आशयानुसार प्रत्येकाची भावमुद्रा ठळकपणे अधोरेखित केलेली आहे. हा संग्रह कधी एकदा वाचतो, या उत्कंठेशी पोहचण्यासाठी ही प्रसन्न चिमुकली टीम आपला हात हाती घेते. ही किमया आहे सतीश भावसार यांची. आतील सुंदर रेखाचित्रेही त्यांचीच आहेत.

मूल्य १५० रुपये

सवलतीत १०० रुपये

ध्येय चालते पावलांसवे

‘मी कायम स्वतःला योद्धा समजतो आणि या थाटात चालत राहतो. मला कायम वाटतं, मी जंगलातला चित्ता असतो, तर कधी अहिसेचा पुजारी असतो. मला कधीही कशातही कमीपणा अथवा मोठेपणा वाटत नाही. मला एकच माहीत आहे, प्रेम, आनंद, उत्साह मिळवायचा आणि वाटायचा. निसर्गदेवतेची कृपादृष्टी होती म्हणून सारं साध्य झालं. मी जाम खुश होतो. आपण कोठे होतो आणि आता कोठे पोहोचलो.’

आपल्यासमोर कुठलेतरी ध्येय असायला हवे, हे ध्येय अखिल मानवतेच्या कल्याणासाठी उपयुक्त ठरणारे असायला हवे. मानवकल्याण, देश, समाज याचे आपण देणे लागतो. ते आपले दायित्व आहे, या धारणेतून विद्याधर भुस्कुटे यांनी या प्रवासासाठी योजनापूर्वक सिद्धता नक्कीच केलेली आहे. आणि ते आपल्या ध्येयाच्या दिशेने पाऊल टाकतात. भारतभर पायी प्रवास करणे हा त्यांच्या ध्यासाचा पहिला टप्पा आणि दुसरा टप्पा आहे शांतता, मानवता, शिक्षण, पर्यावरण, स्त्रीभ्रूणहत्या आणि बालमजुरी या बाबतीत जनजागृती करणे. यातून दोन गोष्टी साध्य होतात. आपल्या मनाशी जो हेतू आहे त्याची पूतर्तता करण्याचा प्रयत्न आणि दुसरा प्रवास. विद्याधर भुस्कुटे यांचा ध्येयासक्त प्रवास आणि वर्णन म्हणजे ‘किनारा तुला पामराला.’

विद्याधर भुस्कुटे यांनी एकूण तीन वेळा असा ध्येयासक्त पायी प्रवास देशांतर्गत केलेला आहे.

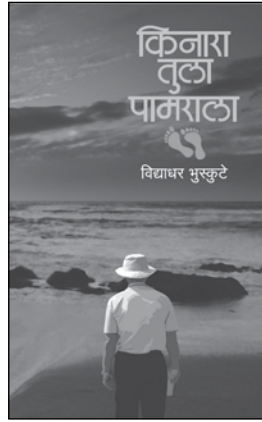
पहिल्या पदयात्रेत त्यांचे लक्ष्य होते श्रीनगर ते कन्याकुमारी, दुसऱ्या पदयात्रेत किबिथु (अरुणाचल) ते पोरबंदर आणि तिसरे लक्ष्य होते साबरमती आश्रम अहमदाबाद ते कन्याकुमारी ते गुरुदेव रवींद्रनाथ टागोरांचे शांतिनिकेतन कोलकाता. पैकी ‘किनारा तुला पामराला’ या पुस्तकात वर्णन आले आहे ते तिसऱ्या टप्प्याचे. या पदयात्रेचे तपशील दर्शवणारे तक्ते या पुस्तकाच्या शेवटी जोडलेले आहेत. त्यानुसार गुजरात, महाराष्ट्र, गोवा, कर्नाटक, केरला, तामीळनाडू, पॉँडचेरी, आंध्रप्रदेश, ओरिसा आणि प. बंगाल अशा दहा राज्यांतून त्यांच्या पावलांच्या पाऊलखुणा उमटलेल्या आहेत. प्रत्येक राज्यात केलेल्या प्रवासाचे किमी दिलेले आहेत, त्यांची एकूण संख्या येते ४७५२. दररोज किमान २१ ते कमाल ४० किमी इतका हा प्रवास आहे. आणि कालावधी आहे ३१ ऑक्टोबर २०१८ ते ८ एप्रिल २०१९. तक्त्यांत सारा तपशील आपल्याला पाहायला मिळेल.

पायी प्रवास होतो तेव्हा रस्ते, गाव, माणसे, निसर्ग, हवामान हे घटक सोबत येतातच. लेखकाने त्यांचे अनुभव येथे अगदी थोडक्यात तरी नेमकेपणाने सांगितलेले आहेत. प्रवास कधी थकवणारा नक्कीच झाला परंतु तो नाउमेद करणारा नव्हता. माणसे कधी त्यांचा रंग दाखवणारी होती परंतु त्यापेक्षा कितीतरी पट अधिक कौतुकाची थाप देणारी होती, मदत करणारी होती, माणुसकीचे दर्शन घडवणारी होती. निसर्गाच्या नित्यनव्या रूपाने मात्र नेहमीच चित्तवृत्तींना प्रफुल्लित ठेवलेले आहे. गाव तसा वेश, तसा आहार, भाषा, ही देखील वेगवेगळी अनुभवाला

ग्रंथपान

किनारा तुला पामराला विद्याधर भुस्कुटे

अनुभव यात नोंद केलेले आहेत. हे लेखन त्यातला प्रवाहीपणा आणि मोकळेपणा अगदी सुस्पष्ट आहे.

विद्याधर भुस्कुटे हे बँक ऑफ इंडियामध्ये सेवेत होते. आपण बढती न घेता आपल्या सहकाऱ्यांच्या मदतीसाठी काम करायचे, हे ध्येय त्यांनी अगोदरच निश्चित केले होते. त्यानुसार कामगारयुनियनमध्ये त्यांनी काम पाहिलेले आहे. पदयात्रेचा संकल्प हा सेवानिवृत्तीनंतरचा आहे. आपल्या वयाचा मुलाहिजा न बाळगता पायांवर विश्वास ठेवून जिद्दीने प्रवासाला निघाले. आतापर्यंत त्यांनी एकूण बारा हजार सातशे पन्नास किमी पायी प्रवास केलेला आहे. त्यांच्याच शब्दांत सांगायचे तर एक कोटी पंचाणव लाख पावलांचा प्रवास झाला आहे. याच अनुभवांवर त्यांची पुस्तकेदेखील प्रकाशित आहेत.

डॉ. उल्हास कोल्हटकर यांची प्रस्तावना या पुस्तकाला लाभलेली आहे. लेखकाचे मनोगतदेखील तितकेच हृद्य आहे. प्रा. डॉ. राम नेमाडे, सौ. माधवी धारपुरे यांनी ब्लॉबवर लेखकाच्या उपक्रमाचे मनापासून कौतुक केलेले आहे. आणि सगळ्यात महत्त्वाचे म्हणजे ‘लिम्का बुक ऑफ रेकॉर्ड’ मध्ये त्यांच्या या उपक्रमाची नोंद झालेली आहे. त्यांचे प्रमाणपत्र येथे जोडलेले आहे.

सतीश भावसार यांची मुखपृष्ठ सजावट अप्रतिम आहे.

मूल्य ४०० रुपये सवलतीत २५० रुपये

मेघदूताचे घनगर्द ओथंबलेले चिंब आकलन

“ज्याचे तज तुकतुकीत आणि मळून मळून तयार केलेल्या नेत्रांजनाप्रमाणे आहे असा तू, हिम लयाच्या तटापाशी गेलास, म्हणजे हत्तीच्या दाताच्या कापून काढलेल्या छेदाप्रमाणे गौरवर्णीय अशा त्या पर्वताची दिसणारी शोभा, खांद्यावर काळपट वस्त्र टाकलेल्या हलधराप्रमाणे / बलरामाप्रमाणे, एकटक नयनांनी पाहत राहावी, अशी दिसेल, अशी माझी अपेक्षा आहे.”

महाकवी कालिदास यांच्या साहित्यापैकी ‘मेघदूत’ या खंडकाव्याला अनेक थोर मान्यवर कवींनी, साहित्यिकांनी मराठी कोंदणात बसवण्याचा प्रयत्न केलेला आहे. परंतु त्यात अधिक खोलवर जाऊन, त्याचा सर्वांगीण असा विवेचक अभ्यास करून तो वाचक, अभ्यासक, रसिक यांच्या हाती देण्याचे मोठे आणि महत्त्वाचे काम केले आहे ते सुहास लिमये यांनी. मुळातले हे साहित्य आहे संस्कृतमध्ये. त्यामुळे स्वाभाविकपणे त्या भाषेचा अडसर समोर उभा होताच. तो या ग्रंथाने दूर केला आहे असे हमखास म्हणता येते. लिमये यांनी आपल्यासमोर जो वाचक आहे, त्याला भाषेचा अडसर वाटणार नाही, शब्दांच्या अर्थाच्या मागे धावण्याची गरज भासणार नाही, प्रत्येक शब्दाची, व्युत्पत्ती व्याकरणदृष्ट्या कशी आहे त्यासाठी व्याकरणाचे, व्युत्पत्तीकोशाचे, शब्दकोशाचे पुस्तक समोर ठेवण्याची गरज पडणार नाही, याची पूरेपूर काळजी घेतलेली आहे. ही वाचक-अभ्यासकाची अडचण दूर करताना आणखी एक मुद्दा महत्त्वाचा होता तो त्याच्या विश्लेषणाचा, अन्वयार्थाचा, त्यावरील विवेचनाचा. एक शिक्षक आपल्या विद्यार्थ्याला जे जे म्हणून देता येईल, त्यासाठी हवी तितकी मेहनत घेईल, आणि जे दिले ते थेट पोहोचले आहे, याची पावती विद्यार्थ्यांच्या चेहऱ्यावर झळकल्यानंतर समाधान पावेल, त्या समाधानापर्यंत पोचण्यासाठीचा हा अभ्यास सुहास लिमये यांनी केलेला आहे. हा ग्रंथ एकदा नजरेखालून घालून पाहा तुमचाही विश्वास बसल्याशिवाय राहणार नाही. इतक्या सुलभपणे समजावून दिलेले हे अभ्यासपूर्ण पुस्तक माझ्या वाचनातले पहिले पुस्तक आहे.

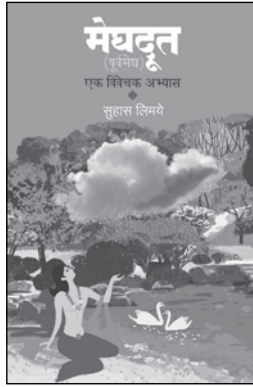
अगदी ढोबळ मानाने वर्गीकरण करायचे तर लेखकाने वापरलेला क्रम असा आहे : मूळ काव्यातला संस्कृत श्लोक, त्याचा अन्वयार्थ, श्लोकार्थ, विवेचन आणि टिपा. संस्कृत श्लोकात आलेल्या प्रत्येक शब्दाचा अन्वयार्थ उलगडून दाखवलेला आहे. त्यातून मूळ श्लोकाचा काय अर्थ आहे तो समजावून सांगितला. त्यानंतर या श्लोकात आलेले संदर्भ काय आहेत, त्यामागे असलेल्या व्यक्ती, नद्या, पर्वत, आश्रम अशा अनेकांचे संदर्भ, त्यांच्या आख्यायिका, त्यावर अनेक जाणकार तज्ज्ञांनी, टीकाकारांनी व्यक्त केलेली मते, लावलेले अन्वयार्थ यांचे विवेचन केलेले आहे. त्यात न पटणाऱ्या मतांचाही अनादर केलेला नाही. टिपा हा शेवटचा भाग असून अभ्यासकाच्या दृष्टीला व्यापकत्व देण्याचे ज्ञान त्यातून साधलेले आहे.

‘मेघदूत’ या खंडकाव्यातील एक ते सहासष्ट श्लोक या पुस्तकात

ग्रंथपान

मेघदूत
सुहास लिमये

आहेत. कथानकाची सर्वश्रुत रचना आपल्याला ज्ञात आहे. परंतु या प्रत्येक श्लोकात कवीने केलेली शब्दांच्या अचूकतेची योजना लेखक तपासून, त्यातले नेमकेपण आपल्या नजरेस आणून देतात. पत्नीला भार्या असा शब्द न योजता कान्ता असा योजलेला आहे. कान्ताच का, तसेच पत्नी आणि जाया या समान शब्दांची योजना. येथेही पत्नीऐवजी जायाची योजना आहे. ती का, याचे विवेचन करताना लेखक भार्या, कान्ता, जाया यांचे संपूर्ण रूप उलगडून दाखवतात. त्यांचा प्रभावी आणि तितकाच तरल चपखलपणा आणि कवीच्या ठायी असलेली कल्पकता यांचा सुंदर समन्वय दाखवून देतात. याप्रमाणे प्रत्येक शब्दाबाबत कवीने कशी कल्पकता दाखवलेली आहे याचे विवेचन येते. त्यासाठी उचित असा दुसरा समान सत्यता पटवून देणारा श्लोक उद्धृत करतात. तो कुठून कसा आला तेही संदर्भासह सांगतात. त्यातले व्याकरण धातू, वचन, विशेषण, क्रियापद असे उलगडून दाखवतात. जसे, ‘कृत’ म्हणजे कातरलेला. हे ‘कृत्’ धातूचे कर्मणि भूतकालवाचक धातुसाधित विशेषण आहे. ‘उत्पश्यामि’ हे मूळ क्रियापद आहे आणि त्याचा अर्थ ‘मला वाटते’ असा आहे. ‘केका’ – ‘क’ म्हणजे मस्तक. ‘के’ ही त्याची सप्तमी म्हणजे मस्तकातून आणि ‘का’ म्हणजे ओरडणे. मोरांच्या मस्तकातून आवाज येतो असे मानले जाते. ‘क कार्यते इति केकाः’

हे काव्य शृंगारप्रधान आहे पण हा संभोगशृंगार नाही तर विप्रलंभशृंगार आहे, असे सांगताना ते त्यातला भेद समजावून सांगतात, शृंगाराच्या वेगवेगळ्या छटा दाखवतात. यातले अनेक संदर्भ दृष्टांतासारखे आलेले आहेत.

पुस्तकाच्या शेवटी उपयुक्त परिशिष्ट दिलेले आहे. हे सगळे साधले कसे, याचे उत्तर मोहन हर्षे यांच्या मनोगतात, भारती सुहास लिमये यांच्या संपादकीयात आणि प्रा. डॉ. निर्मला कुलकर्णी यांच्या प्रस्तावनेत आहे. सुहास लिमये हे मराठी, इंग्रजी आणि संस्कृत भाषेवर प्रभुत्व असलेले. अमराठी भाषकांना मराठी भाषा शिकवण्यात आस्था असलेले, उत्तम लेखक, अमोघ वक्तृत्व असलेले, गाढा विद्वान, बहुश्रुत, अफाट वाचन, भाषा प्रेमी असे व्यासंगी व्यक्तिमत्त्व. सर्वसामान्यांपासून अभ्यासूपर्यंत सर्वांनाच लाभ होईल असे पुस्तक ‘मेघदूत’वर त्यांना लिहायचे होते. त्यासाठी त्यांनी जिज्ञासा अभ्यासमंडळात या विषयावर अनेक विद्वत्तापूर्ण व्याख्यान दिली. ती वेळोवेळी रेकॉर्ड करून ठेवण्यात आली. परंतु कोरोनाकाळात लिमये यांचे निधन झाले. त्यांचे ते अपूर्ण राहिलेले स्वप्न त्यांचे सुहृद मोहन हर्षे, श्रीकृष्ण भागवत, शीला बक्षी आणि श्रीमती भारती लिमये, यांनी पूर्ण केले. त्यामुळे हा ग्रंथ आपल्यासमोर पुस्तकरूपात साकार झालेला आहे. त्यांच्या संपादनाचे कौतुक करायला हवे. तसेच, मुखपृष्ठासाठी सतीश भावसार यांचेही.

मूल्य ३५० रुपये सवलतीत २०० रुपये

प्रकाशन क्षणचित्रे

‘सप्तरंगी कोरिया’ पुस्तकाचे प्रकाशन – वसंत खैरनार, धनश्री धारप, वासुदेव तुंबे, प्रा. दिलीप फडके, नितीन ठाकरे, लेखिका सुधा हजूरबाजार-तुंबे आणि डॉ. हरी कुलकर्णी

‘फक्त ‘ती’च्यासाठी’ पुस्तकाचे प्रकाशन – आशिष कुलकर्णी, सुदेश हिंगलासपूरकर, डॉ. निखिल दातार, डॉ. महेश करंदीकर, लता दोंडे, लेखिका डॉ. स्मिता दातार आणि वसंत खैरनार

‘महती मैदानांची’ पुस्तकाचे प्रकाशन – दत्ता सावंत, सुदेश हिंगलासपूरकर, संजय परब, जय कवळी, लेखक भास्कर सावंत, उदयदादा लाड, नितीन वैद्य आणि अरुण देशपांडे

सारस्वत
बँक

सारस्वत को-ऑपरेटिव्ह बँक लि.
(शेड्युल्ड बँक)

बिझनेस लोन्स

लोन अगेंस्ट प्रॉपर्टी

तुमच्या महत्वाकांक्षी ध्येयास
आमची निरंतर साथ.

त्वरित मंजूरी

आकर्षक व्याजदर

अधिक माहितीसाठी **7666 88 66 22** या नंबरवर मिस्ड कॉल द्या.

नियम व अटी लागू. मार्च 2023.

www.saraswatbank.com |